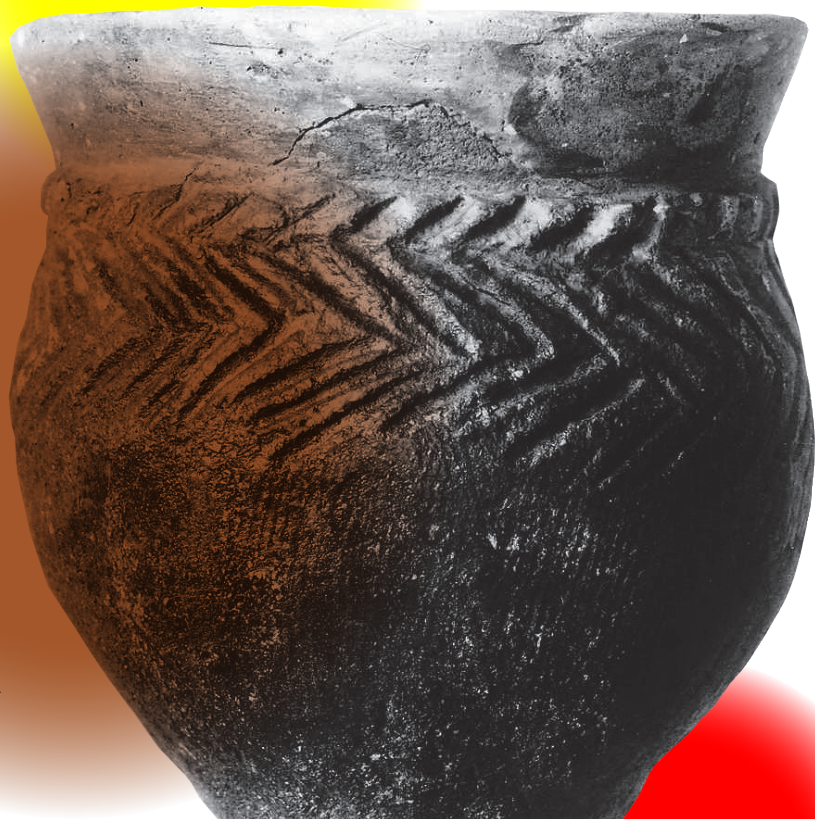

JORNADA D'ARQUEOLOGIA

La «cultura de Merlès» revisada

La transició entre els períodes del bronze final a la
primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes

Museu
Diocesà i Comarcal
de Solsona

JORNADA D'ARQUEOLOGIA

La «cultura de Merlès» revisada

La transició entre els períodes del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes

Museu
Diocesà i Comarcal
de Solsona

Anna Bach Gómez, Lúdia Fàbregas i Miquel Molist
Coordinadors

Organitza

Amb el suport de

Col·laboren

Ajuntament de Solsona

Diputació de Lleida

MN. JOAN
SERRA I
VILARÓ 1879-1969

Dins els actes de commemoració del 50è aniversari de la mort de Mn. Joan Serra i Vilaró

Índex

- 8 **Pròleg**
Maria Teresa Miró i Alaix
Servei de Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de la Generalitat de Catalunya
- 10 **Introducció**
Anna Bach Gómez i Miquel Molist
Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona
- 14 **Prefaci**
Lídia Fàbregas
Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
- 16 Reedició en facsímil de Ceràmica de Marlés, per J. Serra i Vilaró (Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum, 1928)
- 66 **La «cultura de Merlès» revisada. La transició entre el període del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes**
Anna Bach Gómez i Miquel Molist
Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona
Lídia Fàbregas
Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
- 72 **La «cultura de Merlès»: un clàssic a revisió**
Miquel Molist i Anna Bach Gómez
Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona
- 92 **Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès): una revisió del conjunt ceràmic**
Montse Blasco Biosca i Anna Bach Gómez
Grup SAPPO/GRAMPO, Departament Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona
- 106 **El Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà): una descoberta recent**
Pau Alberch, Rubén Castillo, Anna Bach Gómez, Enric Esposa, Dani Mariño i Miquel Molist
Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona i equip del projecte de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans
Tom Morley
Investigador independent, col·laborador del Grup SAPPO/GRAMPO
Jordi Morera, Òscar Trullàs i Patxi Ozcoz
Arqueòlegs.cat
Àngels Pujol
Associació GIRA (Grup Independent de Recerca en Arqueologia)
- 122 **Primera aproximació a la ceràmica de tipus Merlès trobada al jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona)**
Àngels Pujol Camps
Associació GIRA (Grup Independent de Recerca en Arqueologia)

- 142 **Merlès i l'horitzó preibèric del jaciment de l'Esquerda (les Masies de Roda, Osona)**
 Montserrat de Rocafiguera Espona
 Museu Arqueològic de l'Esquerda
 Imma Ollich i Castanyer
 Museu Arqueològic de l'Esquerda / Universitat de Barcelona / Grup de Recerca en Arqueologia Medieval i Postmedieval
 Amb la col·laboració de Maria Ocaña, Àngels Pujol, Albert Pratdesaba, Anna Bach i l'equip d'excavacions de l'Esquerda
- 158 **La problemàtica de la «ceràmica de Merlès» a partir de nous contextos del Solsonès i el Bages**
 David Asensio, Ramon Cardona, Jordi Morer, Josep Pou, Borja Gil, Francisco J. Cantero i Laro Bonvehí
 CEL, Centre d'Estudis Lacetans
- 176 **Aportacions de la Canal dels Avellaners i del Serrat de l'Oca a la transició entre el bronze final i la primera edat del ferro**
 Jaume Bernades i Josep Sánchez
 SAB, Societat d'Arqueologia del Berguedà
- 186 **Merlès a la plana de Vic i Collsacabra: una revisió de les troballes arcaiques**
 Miquel Molist i Anna Bach Gómez
 Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona
- 212 **Les decoracions incises de l'edat del ferro a la plana occidental. Afinitats i diferències**
 Alba Castellano Aragonés
 Grup d'Investigació Prehistòrica, Universitat de Lleida
 ID: orcid.org/0000-0003-1877-6600
 Ignasi Garcés Estallo
 Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona (IAUB)
 ID: orcid.org/0000-0003-4509-1703
 Josep Gallart Fernàndez
 Grup de Recerques de la Femosa (Artesa de Lleida)
- 232 Production de poterie de l'âge du fer dans les Pyrénées : le cas d'étude du Tossal de Baltarga, Cerdagne
 Pascal Alliot
 Departament de Ciències de l'Antiguitat, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona
- 244 **« Céramique à décor cerdan » et « culture de Merlès »**
 Delphine Bousquet
 Doctorante à l'EHESS, laboratoire TRACES, UMR 5608
 Pierre Campmajó et Denis Crabol
 GRAHC, Groupe de Recherches Archéologiques et Historiques de Cerdagne
- 266 **Les ceràmiques del bronze final i de la primera edat del ferro al Vallès. Rastrejant l'estil Merlès a la plana prelitoral**
 F. Javier López-Cachero
 SERP, Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques i Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona
 Xavier Carlús i Martín
 Universitat Autònoma de Barcelona
- 280 **La «cultura de Merlès» vista des dels Pirineus orientals**
 Enriqueta Pons Brun
 Investigadora, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona
- 300 **Protohistoire des Pyrénées: de Merlès à La Cerdagne**
 Jean Guilaine
 Professeur au Collège de France

Pròleg

Maria Teresa Miró i Alaix

Servei del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de la Generalitat de Catalunya

L'any 2020, en el marc de la commemoració del cinquantè aniversari de la mort de Mn. Joan Serra i Vilaró, els Serveis Territorials del Departament de Cultura a la Catalunya Central van organitzar, amb la col·laboració del Museu de Solsona i el grup de recerca SAPPO/GRAMPO de la UAB, una jornada d'estudi sobre «La "cultura de Merlès" revisada. La transició entre els períodes del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes».

En aquesta jornada es van presentar els treballs més recents sobre la «cultura de Merlès», amb aportacions notables per al seu coneixement, com la revisió del material ceràmic de Sant Pau de Pinós, a Santa Maria de Merlès (Berguedà), identificat per Serra i Vilaró l'any 1918 i que proporcionà el nom al grup; les intervencions al jaciment del Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà, Oristà), Puig Ciutat (Oristà) o l'Esquerda, amb localització de ceràmica de Merlès, i les síntesis i reflexions sobre la «cultura de Merlès» al Solsonès, el Bages, el Berguedà, Osona, la Cerdanya, el Vallès i els Pirineus orientals, que van aportar elements a debatre i van ser un punt de partida i reflexió per assolir conclusions sobre una fàcies de la prehistòria, principalment al Pirineu.

Els treballs d'aquella jornada científica tan profitosa es presenten en aquesta publicació per proporcionar als investigadors les importants aportacions i reflexions realitzades. És la culminació dels actes en honor de Mn. Joan Serra i Vilaró, que tant va contribuir a l'estudi de la prehistòria i que va ser-ne un veritable pioner.

Volem destacar, un cop més, la col·laboració entre el Departament de Cultura i el Museu de Solsona, juntament amb el SAPPO/GRAMPO de la UAB en aquest cas, que s'està mostrant com un model de col·laboració institucional per tal de difondre l'arqueologia del territori, tant en l'àmbit científic com de la ciutadania en general.

Introducció

Anna Bach Gómez i Miquel Molist

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona

La recerca de Mn. Joan Serra i Vilaró va permetre posar sobre el mapa la problemàtica de les comunitats del bronze final i primera edat del ferro a l'actual Catalunya Central. El seu interès pels materials recuperats a Camprodon, a Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès, Berguedà), el 1918 va permetre definir el que posteriorment fou denominat com a «cultura de Merlès» (1928), terme que el mateix autor encunyà i que va facilitar a autors com Pere Bosch Gimpera el 1932 argumentar les diversitats dels grups humans del nord-est de la península Ibèrica en publicacions tan significatives per a l'època com Etnologia de la península Ibèrica. Els treballs arqueològics a Camprodon – Sant Pau de Pinós de Pinós van permetre estudiar la influència dels grups de darrers camps d'urnes sobre les poblacions indígenes i la producció ceràmica profusament decorada combinant motius incisos i impresos sobre cordó tant en tenalles com en atuells d'ús domèstic i d'emmagatzematge. L'interès per aquest moment històric fou reprès, entre d'altres, per M. Cura i J. Rovira (1976), M. Molist (1982) i posteriorment E. Sánchez (1984), amb una limitació clara partint dels materials i les estratigrafies existents al tercer quart del segle xx.

Uns cent anys després de les primeres identificacions fetes per Serra i Vilaró, la revisió del conjunt i l'ampliació dels registres arqueològics han mostrat la diversitat i riquesa dels materials arqueològics d'aquest moment recuperats a la zona que comprèn les actuals comarques del Berguedà, Osona, el Solsonès i el Bages. Entre les noves evidències destaquen els treballs als jaciments de Puig Ciutat i Serrat de la Cirera, tots amb interessants estratigrafies, que permeten revisar els objectes i productes que consumeixen les diverses comunitats assentades en poblats amb una arquitectura incipient (arquitectura en terra i fusta), però que posen en circulació i consumeixen els principals objectes de prestigi del moment (ferro, bronze, productes marins, etc.). Els avenços en la recerca de les zones veïnes, principalment la Cerdanya i els passos cap als Pirineus, han anat lligades amb els avenços de la caracterització del bronze cerdà i la identificació d'estratigrafies de primer ferro en jaciments com Castellvell (Solsonès) o l'Esquerda (Osona).

Les preguntes entorn de l'origen, però principalment la cronologia i les influències tecnològiques, socials o culturals dels grups que controlen els passos del Prepirineu a través dels grans rius Ter i Llobregat-Cardener, s'han perfilat i acotat, la qual cosa ha permès proposar l'existència de diverses

xarxes de circulació i gestió d'aquest territori, que canvien ràpidament en la transició dels segles VIII a VII aC, just en el moment previ a la formació de les tribus ibèriques de l'interior (laietans, ceretans, ausetans, etc.).

El volum que ara es presenta recull els resultats de la voluntat del realitzar un estat de la qüestió i un debat ampli en el primer quart del segle XXI, agrupant investigadors i investigadores de les principals institucions que han aportat novetats significatives al coneixement iniciat ja fa cent anys. La base sòlida de coneixement que proporciona permetrà començar un nou cicle de recerca. Nous projectes amb metodologies actualitzades i de caràcter interdisciplinari, com els que porta a terme la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, permetran completar, tant en l'àmbit analític com d'estudi dels materials d'origen biòtic, la realitat del paisatge i de l'explotació dels recursos ben seqüenciats en el temps i l'espai.

Finalment, cal assenyalar que aquest llibre vol ser un homenatge tant als treballs pioners coordinats per Mn. Serra i Vilaró com per a tots els arqueòlegs que han abordat aquesta problemàtica des d'una perspectiva tecnològica, de mobilitat i de transferència de persones, objectes i productes en uns territoris, fins fa poc, poc connectats.

Prefaci

Lídia Fàbregas

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona

L'any 2020 el Museu de Solsona se sumà als actes de commemoració del cinquantè aniversari de la mort de Mn. Joan Serra i Vilaró. Els Serveis Territorials del Departament de Cultura a la Catalunya Central va organitzar, conjuntament amb el Museu de Solsona i el grup de recerca SAPPO/GRAMPO de la UAB, un homenatge per donar a conèixer la figura de Serra i Vilaró, eclesiàstic, historiador i considerat un dels personatges més importants de l'arqueologia catalana d'inicis del segle xx.

En el cas del Museu de Solsona, Serra i Vilaró en fou un dels primers directors i la seva afició al món de l'arqueologia el portà a crear una col·lecció d'arqueologia referent al nostre país encara avui en dia. El seu pas pel nostre museu hi deixà una empremta encara avui vigent, tant en els estudis històrics i en la recerca arqueològica com en la divulgació i la preservació del patrimoni.

Un dels actes organitzats en aquest homenatge fou una jornada dedicada a la «cultura de Merlès», un grup cultural, cronològicament situat entre el bronze final i la primera edat del ferro, que Serra i Vilaró definí a partir de l'originalitat de les seves produccions ceràmiques amb una distribució geogràfica específica i la no coincidència, en principi, amb el registre arqueològic de les grans àrees culturals contemporànies conegudes a Catalunya. Ell en feu la caracterització a partir de l'excavació que hi portà a terme l'any 1918 i que publicà el 1928 des del Musaeum Archeologicum Dioecesanum de Solsona. Aquesta fou la gran tasca de Serra i Vilaró, una recerca arqueològica meticulosa quant a documentació i la seva difusió a través de petites publicacions que vehiculava a través del mateix museu.

Avui en dia, estudis recents duts a terme pel grup de recerca SAPPO/GRAMPO, vinculat a la Universitat Autònoma de Barcelona, junt amb aportacions d'estudis en àrees properes, han conduït a una revisió molt important del tema. Així, continua viu el llegat de Serra i Vilaró, que actualment és revisable i ampliable, i que dona lloc a jornades com aquesta, espais on posar en comú tots els coneixements i extreure'n una publicació actualitzada per a poder difondre'ls.

En aquesta publicació hi trobareu tota aquesta nova informació relacionada amb la «cultura de Merlès», però també la reedició de la publicació de l'any 1928 feta per Serra i Vilaró. Passat i present en una mateixa edició que permet tenir-ne un compendi exhaustiu. Esperem que us sigui útil.

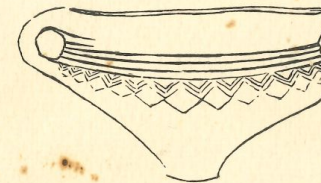
Reedició en facsímil de
Ceràmica de Marlés,
per J. Serra i Vilaró
(Solsona, Musaeum
Archaeologicum
Dioecesanum, 1928)

MUSÆUM ARCHÆOLOGICUM DIOECESANUM

CERAMICA DE MARLES

PER

J. SERRA VILARO

SOLSONA

1928

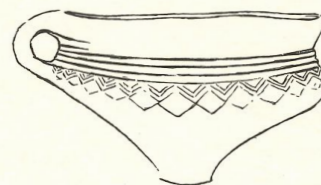
CERÀMICA DE MARLÉS

MUSÆUM ARCHÆOLOGICUM DIÆCESANUM

CERAMICA DE MARLES

PER

J. SERRA VILARO

SOLSONA

1928

Fig. 1.—Lloc de la troballa

LA TROBALLA

EN el periòdic estiuenc *La Veu del Seminari de Solsona*, de 25 de setembre de 1917, fèrem una crida als estudiants demanant-los que durant les vacances investiguessin si en els pobles de llur residència existien romanalles dels temps prehistòrics, a la qual crida respongué el meritíssim estudiant Mossèn Isidre Griful, qui passava els estius a la pagesia anomenada *cal Miquel*, de la parròquia de Sant Pau de Pinós, districte municipal de Marlés, portant-nos els testos representats en la figura 2, trobats en el lloc que l'any següent, durant la tercera setmana de juny, anàrem a excavar.

És a cosa de mig quilòmetre a sol ixent de l'església de Sant Pau de Pinós i damunt mateix del mas Camprodon, en la qual propietat radica. A uns cent metres a W. d'aquest mas hi ha un serradet d'escassa elevació, força inclinat vers N. E. que des-

cansa sobre una gran codinera que el volta. Damunt d'aquesta codinera, en les parts de migjorn i ponent principalment, abun-

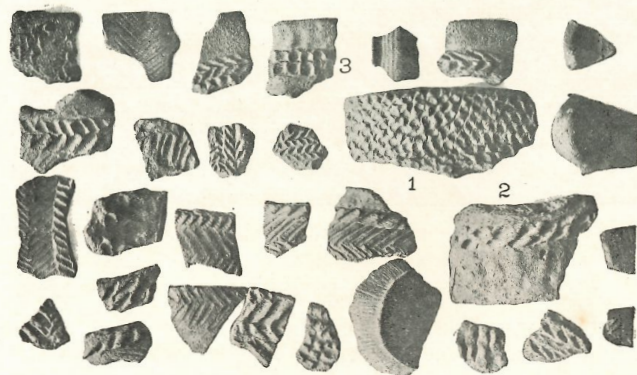

Fig. 2.—1/6

den els fragments ceràmics, quedant alguns muntets de terra plena de testos que demostren haver existit un poblat.

L'EXCAVACIÓ

Aquest poblat devia ésser de gran extensió, ja que a cosa d'un quilòmetre a W. del serrat, nucli principal d'aquell, trobarem vestigis de construccions de la mateixa cultura.

La inclinació de la codinera ha facilitat que, durant els segles, la pluja s'anés emportant les terres sota les quals s'haurien conservat les restes de la civilització d'aquell poble. Sortosament, degut a parets modernes per a contenir la terra plantada de vinya, s'era conservat un muntet atapeït de testos. L'excavació ens ha mostrat ésser les ruïnes d'una casa destruïda per un

incendi, car sota la terra vegetal es trobava una capa d'argila cremada, que suposem que devia haver constituït la coberta damunt de rames, en la forma com encara avui són cobertes les nostres barraques. La terrissa es trobava sobre i sota la capa d'argila, i gens dintre d'ella. La de sota es conservava en majors fragments i més reunits els d'un mateix vas que la de sobre, cosa que podia ésser deguda al conreu, com també amb el conreu podia ésser transportada de la casa contigua la terrissa de sobre la capa d'argila. Aquesta capa era de major gruix al mig de la casa i anava disminuint cap a les vores.

D'aquesta casa, que en tenia d'altres als costats pitjor conservades, romaní la primera filada de pedres de tres de ses parets, que ens donen una planta de 3^m 30 en quadre. De la paret de la cara de migjorn no quedava una pedra. Tal volta no n'hi havia hagut mai. Parets modernes, construïdes perquè l'aigua no s'emportés la terra, ens dificultaren precisar la seva forma i llur relació amb les de les cases contigües, de les quals romaníria qualche tros.

No poguérem termenar l'excavació ni del munt de terra que es veu en la figura 1 degut a ridículs obstacles del seu propietari D. Ramon Garcia. Sempre el tresor ocult els malmena.

Malgrat això són de força interès els resultats de la nostra excavació per l'abundosa, variada i artística ceràmica recollida, que procedeix, almenys la dels vasos reconstruïts, d'una sola casa. Els fragments de la figura 2 són trobats ací i allà en tot el serrat.

DESCRIPCIÓ DELS VASOS

Classificarem la ceràmica en les següents classes, i pel mateix ordre seguirem la seva descripció:

Ceràmica decorada amb empremtes digitals.

Ceràmica decorada amb impressions cardials. D'aquesta cal distingir entre vasos, les parets dels quals són totalment decorades, i vasos decorats amb zig-zags. Aquests els subdividim en vasos d'un i vasos de dos astràgals ¹.

Vasos bicònics.

Vasos petits i

Plats.

Ceràmica decorada amb empremtes digitals.—Aquest motiu ornamental, que des dels temps neolítics perdura fins a la fi de la cultura ibèrica, el trobem entre la ceràmica de Marlés. No hem pogut reconstruir cap vas, però la representen els fragments 1, 2 i 3 de la figura 2, i els dels números 1 a 5 de la figura 3.

El test 1 de la figura 2, que correspon a un gran vas, ensenya clarament la manera d'obtenir la decoració: un cop fet el vas llis, emplenaren ses parets exteriors de tires, a tocar a tocar, i aquestes plenes d'empremtes digitals. Es distingeix en elles diversitat de dits, un dels quals deixà l'ungla ben marcada, que no era pas curta.

Ceràmica decorada amb impressions cardials.—L'ornamentació d'aquests vasos és de molt bon efecte, esdevenint la més bella perfecció de l'element decoratiu amb impressions digitals, son predecessor.

¹ Donarem aquest nom a les tires que circueixen el coll dels vasos.

Li donem el nom d'*impressions cardials* perquè creiem que tot l'ornament d'aquests vasos era executat posant-se al cap del dit un petit *cardium*, amb les estries del qual produïen aquestes

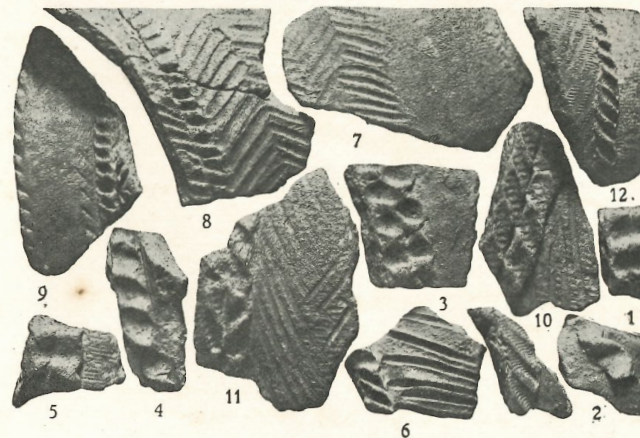

Fig. 3.—¹/₄ apr.

impressions anàlogues a les digitals; però cada impressió plena de petites línies. També podrien ésser fetes amb les dents d'algunes valves de pectunclle. Aquesta tècnica l'hem provada en la reconstrucció dels vasos i hem obtingut el mateix resultat.

Vasos les parets dels quals són decorades totalment.—Un exemplar admirable podem presentar reconstruït totalment amb fragments autèntics (fig. 4). És un gran vas de 52 centímetres d'alt, 38 de diàmetre de la boca, 44 de ventre i 13 de base, amb un i mig de gruixària.

Sembla que, una vegada construït llisament el vas, li foren aplicades tires o una altra capa de fang, que fou emplenada de

ditades cardials o incisions pectunculars en totes direccions, de tal manera que la vista es solaça cercant-hi diversitat de motius

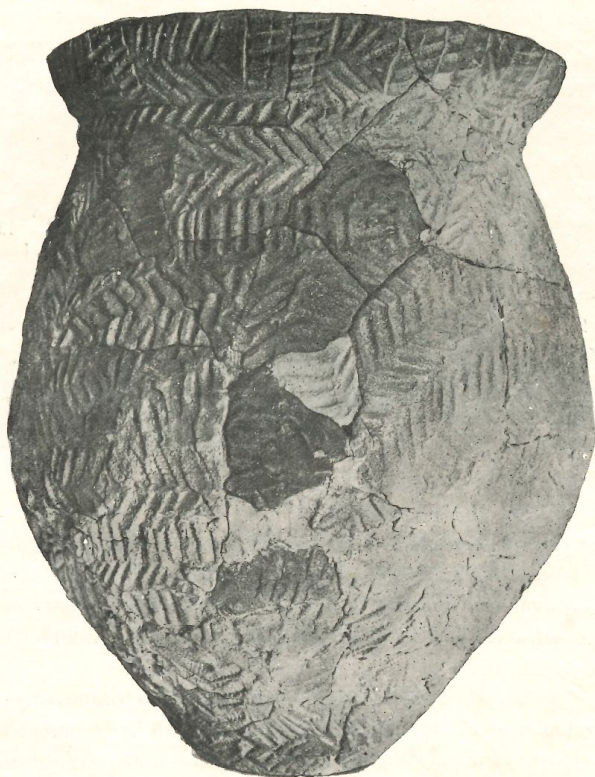

Fig. 4.—1/4

ornamentals: en uns llocs li sembla veure-hi palmetes, en altres zig-zags, en altres fulles i creuament de línies.

En aquest poblat abundava la ceràmica d'aquesta mena, com es dedueix de la diversitat de fragments de la figura 5 i alguns dels de la figura 2. Molts d'aquests testos palesen que el vas era cobert de tires sobre les quals feien impressions cardials. Al-

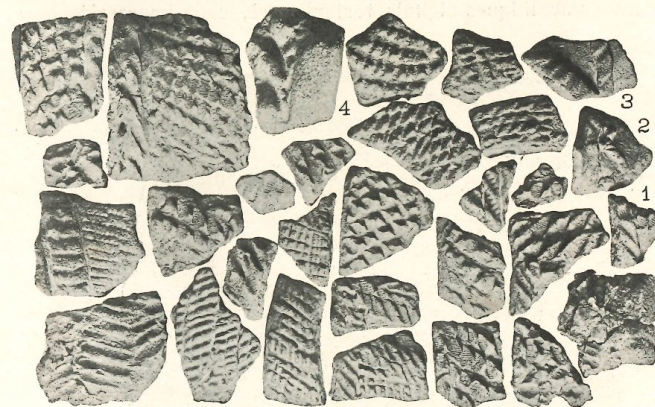

Fig. 5.—1/5 apr.

guns, no obstant, no tenen les parets omplenades de tires, sinó, ultra la de l'astràgal, altres de verticals a la base (figs. 5 i 2) i altres formant garlanda unida a l'astràgal (fig. 5, núms. 2 i 3), amb impressions cardials.

Cal esmentar el fragment número 4 d'aquesta mateixa figura consistent en la vora d'un vas que devia tenir les proporcions d'un gran *dolium*, ja que el seu gruix és de quatre centímetres.

Vasos de dos astràgals decorats amb zig-zag.—La tècnica ornamental d'aquests vasos sembla ésser que la paret era allisada amb un cardi les estries del qual la deixaven plena d'unes

petites línies perpendiculars a la base. Aquestes ratlles poden ésser també produïdes amb les osques de les valves dels pecuncles.

Així allisades les parets d'aquests vasos, posaven dues tires de fang al coll, en les quals, amb el cardí, feien impressions imitant les neolítiques digitals, restant, però, cada impressió plena

Fig. 6.—1/4

d'altres petites impressions produïdes per les estries del cardí. Arran del doble astràgal arrenquen pregones incisions en zig-zag, verticals a la base, produïdes amb el mateix cardí i a voltes amb un punxó obtús.

Dos exemplars hem pogut reconstruir ¹, el primer dels quals (fig. 6) té dos astràgals i una ziga-zaga.

Les seves mides són: alçada 0^m 385, diàmetre de la boca 0^m 295, diàmetre del ventre 0^m 315, diàmetre de la base 0^m 110, gruix 0^m 011.

Fig. 7.—1/4 apr.

El segon (fig. 7) té una línia més, en ziga-zaga, e incisions cardials a la boca.

Té les següents mides: alçada 0^m 355, diàmetre de la boca 0^m 290, diàmetre del ventre 0^m 278, diàmetre de la base 0^m 110, gruix 0^m 012.

Els tres fragments 7, 8 i 9 de la figura 3 corresponen a un mateix vas d'aquesta

mena, que, encara que no hem pogut reconstruir-lo, amb tot i haver-hi altres fragments, aquests tres sols ens donen sobradament idea de les seves proporcions i elegància. Aquest, ultra les ziga-zagues i doble astràgal, té la boca amb una incisió a la vora i una altra sobre l'astràgal.

Els fragments 10 i 11 de la mateixa figura tenen doble astrà-

¹ Quan d'un vas no diem res en contrari, el judiquem sencer; entenem per sencer que hem pogut reconstruir sa forma amb fragments autèntics, això és, hem pogut trobar el propi lloc d'unió des de la boca a la base.

gal, amb les ziga-zagues poc incises produïdes amb un instrument estret i sense dents impressionadores d'altres petites ratlles. Sembla com si l'artista intentés únicament treure la monotonia de les petites línies impreses de dalt a baix. Igual cal dir del fragment 12, però és d'un sol astràgal.

El vas representat en la figura 8, la decoració del qual s'aparta de la tècnica dels anteriors, té doble astràgal, amb impressions, però que els fan semblar dues cordes entortolligades. Ses parets, allisades també amb el cardí, tenen les petites línies interrompudes per una llarga ziga-zaga produïda amb un afilat punxó.

Les seves mides són: alçada 0^m293, diàmetre de la boca 0^m230, diàmetre del ventre 0^m230, diàmetre de la base 0^m105 y gruix 0^m010.

Hi havia testos d'altres vasos de la mateixa factura, un dels quals representa el número 6 de la figura 3; però no eren gaire abundants.

Vasos d'un astràgal decorats amb zig-zag.—Són els més abundants entre la ceràmica de Marlés, de manera que n'hem pogut reconstruir, quasi tots sencers, deu exemplars, representats en les figures 9 a 18.

Fig. 8.—1/4

Heu's aquí llurs principals mides:

Fig. 9.—Alçada 0^m43, diàmetre de la boca 0^m31, diàmetre del ventre 0^m37, diàmetre la base 0^m13 i gruix 0^m015.

Fig. 9.—1/4

Fig. 10.—Alçada 0^m35, diàmetre de la boca, 0^m30, diàmetre del ventre 0^m28, diàmetre de la base 0^m10 i gruix 0^m009.

Fig. 11.—Alçada 0^m295, diàmetre de la boca 0^m235, diàmetre del ventre 0^m212, diàmetre de la base, 0^m105 i gruix 0^m009.

Fig. 12. — Alçada 0^m 245, diàmetre de la boca 0^m 200, diàmetre del ventre 0^m 175, diàmetre de la base 0^m 105, gruix 0^m 008.

Fig. 13. — Alçada 0^m 217, diàm. de la boca 0^m 190, diàm. del ventre 0^m 189, diàmetre de la base 0^m 095, gruix 0^m 010.

Fig. 14. — Alçada 0^m 230 (?), diàmetre de la boca

Fig. 11. — 1/4 apr.

Fig. 10. — 1/4

0^m 210, diàmetre del ventre 0^m 186, diàmetre de la base 0^m 095, gruix 0^m 013.

Fig. 15. — Alçada 0^m 240 (?), diàmetre de la boca 0^m 190, diàmetre del ventre 0^m 192, diàmetre de la base 0^m 100, gruix 0^m 011.

Fig. 16. — Alçada 0^m 230 (?), diàmetre de la boca 0^m 210, diàmetre del ventre 0^m 192, diàmetre de la base 0^m 102, gruix 0^m 007.

La base dels tres vasos precedents no s'uneix autènticament en el ventre. Això fa que sigui dubtosa la mida de l'alçada.

Fig. 12. — 1/4 apr.

Fig. 13. — 1/4

Fig. 14. — 1/4

Fig. 15. — 1/4

Fig. 17. — Alçada 0^m 220, diàmetre de la boca 0^m 195, diàmetre del ventre 0^m 180, diàmetre de la base 0^m 127, gruix 0^m 010.

Fig. 18.—Alçada 0^m 150, diàmetre de la boca 0^m 150, diàmetre del ventre 0^m 150, diàmetre de la base 0^m 077, gruix 0^m 011.

Fig. 16.—1/4

Fig. 17.—1/4

Aquest és el més ben conservat de tots, ja que, llevat d'un trosset de la boca, tot el que es veu és autèntic, fet d'un sol tros sense unir.

Fig. 18.—1/4

Fig. 19.—1/4

Cal esmentar la figura 19, que és la part superior d'un barroer vas sense allisar, amb un astràgal amb empremtes cardials. El diàmetre del coll és de 0^m 177, i el gruix 0^m 008.

Aquest ens confirma la tècnica que suposem en la construcció d'aquests vasos, en part ja exposada: primerament, amb pasta grollera, feien el vas amb tires sobre tires; després hi posaven una capa més fina, que allisaven amb un instrument dentat o estriat, que suposem que era un cardí o un pectuncle, amb el qual i altres, com punxons i espàtules, completaven la descrita decoració.

La color dels vasos descrits és variada en cada un, predominant el vermell fosc i el gris, degut a la diversa intensitat de calor que embolcallava les parets del vas durant la cocció.

Fig. 20.—1/6

Vasos bicònics.—Consisteixen en dos cons truncats, units en llur base, i un altre, més curt, unit per son diàmetre menor, constitueix la boca.

Solament d'un d'aquests vasos hem pogut reconstruir autènticament la forma, de la boca a la base (fig. 20). Les seves mides són: alçada 0^m 166, diàmetre de la boca 0^m 190, diàmetre

del ventre 0^m 216, diàmetre de la base 0^m 090 y gruix 0^m 008. Té les parets fines, ben allisades amb un instrument que no deixava cap línia ornamental.

D'igual tècnica i forma devia ésser el de la figura 21, incomplet, el diàmetre del ventre del qual és de 0^m 189, amb un gruix variat de tres a set mil·límetres.

Fig. 21.—1/4

És força interessant el vas representat en la figura 22, que hem deixat incomplet, sense vora, per no haver pogut unir

autènticament cap fragment d'aquesta, amb tot i posseir-ne alguns.

Té les següents mides: altura 0^m 254, diàmetre del coll 0^m 175, diàmetre del ventre 0^m 350, diàmetre de la base 0^m 105 i gruix 0^m 008.

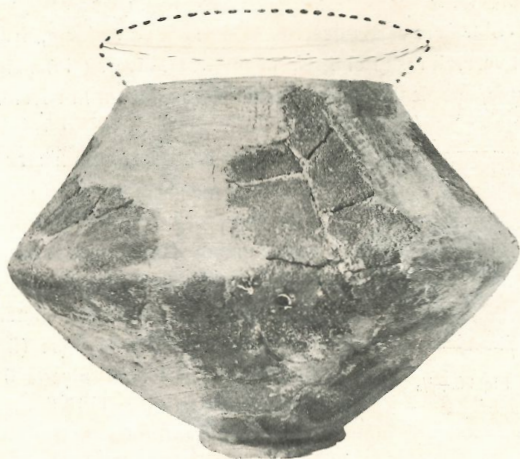

Fig. 22.—1/4.

Al mig del con superior té unes línies que semblen formar un meandre, produïdes amb la pressió d'un cordill. L'instrument de què es devien servir per a aquestes impressions devia ésser un fil de metall en espiral enrotllat en un altre fil de la manera com és enrotllat en algunes fibules. Almenys, un fil així produiria aquesta impressió. No sabem veure diferència entre aquestes línies ornamentals i les que decoren molts vasos etruscs dels museus d'Itàlia, com pot comprovar-se gràficament

amb alguns vasos del museu del Louvre publicats per Mr. Pottier ¹.

Aquestes impressions es veuen millor en la figura 23, els testos de la qual corresponen a un vas de la mateixa forma que

Fig. 23.—1/4 apr.

la del que acabem de descriure. Aquest vas, ultra les línies impreses, en devia tenir d'altres cap al coll, que barroerament acusen els típics solcs hallstattians.

Aquests es troben ben fets en fragments d'altres vasos de la mateixa forma. Alguns són representats en la figura 24, números de 4 a 7. Aquest darrer, entre dos solcs paral·lels, en té d'altres de diagonals.

¹ E. POTTIER: *Vases Antiques du Louvre*. Paris, 1817.

Són fragments de vasos d'anàloga forma i decoració que el vas figura 22 els dels núms. 9, 10, 11, 13, 17 i 18 de la figura 24.

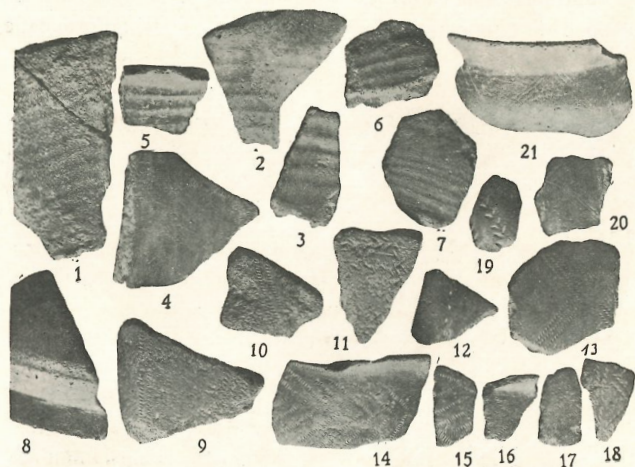

Fig. 24.— $\frac{1}{2}$ apr.

Petits vasos.—Poden ésser dividits en dues classes: els de parets llises sense cap decoració i els decorats.

Fig. 25.— $\frac{1}{4}$

Fig. 26.— $\frac{1}{3}$

Aquests vasos són d'admirable factura, de parets fines, ben allisades. N'hi ha de variades colors, predominant el negre, i

cada vas es d'una mateixa color. Com que són petits devien rebre la calor més uniformement que els grans vasos. Els gruixos són molt variats en un mateix vas: prims a la boca, van aug-

Fig. 27.— $\frac{1}{4}$

Fig. 28.— $\frac{1}{4}$

mentant de gruix cap a la base. Llurs formes obeeixen a la dels vasos que anem a descriure. Tots tenen una sola ansa.

N'hem pogut reconstruir dos de llisos, representats en les figures 25 i 26. El primer és negre, ben allisat. Suposem que devia tenir ansa.

Fig. 29.— $\frac{1}{4}$

Fig. 30.— $\frac{1}{4}$

Les seves mides són: alçada 0^m093, diàmetre de la boca 0^m130, diàmetre del ventre 0^m140, diàmetre de la base 0^m055 i gruix 0^m006.

El segon, de color vermell, no té autèntica la base, i el diàmetre de la boca és de 12 centímetres, amb un gruix igual que l'anterior.

Els vasos de les figures 27 i 28 tenen, a la part superior del ventre, unes línies paral·leles que formen uns solcs, la secció

dels quals és d'un quart de cercle. El primer és negre i el segon d'un groc fosc.

Les mides d'aquell són: altura 0^m 070, diàmetre de la boca 0^m 120, diàmetre del ventre 0^m 134, diàmetre de la base 0^m 040 y gruix 0^m 006.

L'altre té les següents mides: altura 0^m 08, diàmetre de la boca 0^m 11, diàmetre del ventre 0^m 115, diàmetre de la base 0^m 04 y gruix 0^m 005.

Corresponen a vasos de la mateixa forma i decoració els fragments número 8 de la figura 24, i els números 8 i 9 de la figura 31.

El vas figura 29 té, ultra aquesta ornamentació, unes ratlles incises cap al baix ventre, formant quadres, que, junt amb la seva forma, li donen una elegància escaienta.

Les seves mides són: alçada 0^m 095, diàmetres de la boca i ventre 0^m 150, diàmetre de la base 0^m 035 i gruixària 0^m 007.

El vas de la figura 29 té, ultra els solcs incisos, una ratlla, com de doble fulla de llor incisa.

La figura 24, número 19, ens representa el fragment d'un altre vas, amb igual motiu ornamental.

Aquest vas (fig. 30) no és enter. Sols és autèntic fins al començament del baix ventre. És de pasta fina, parets primes (0^m 004) i color grisenc. El diàmetre de la seva boca és de 14 centímetres.

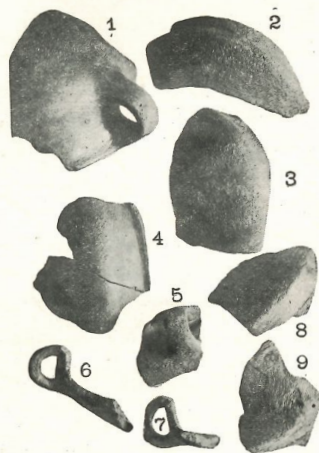

Fig. 31.—1/4

Els fragments 20 i 21 de la figura 24 són dos trossos d'un mateix vas d'igual forma que els que estem descrivint. Tenen a l'alt ventre tres línies en zig-zag, incises amb un finíssim instrument.

També responen a vasos d'aquesta forma els fragments números 14 a 17 de la mateixa figura, les ziga-zagues dels quals són produïdes amb pics finament incisos.

Plats.—Són de forma troncònica.

El de la figura 32 és de construcció grollera, color vermell i sense ansa. La seva alçada és de 7 centímetres, com també la base; la boca de 19 centímetres i d'1 centímetre la gruixària. És l'únic que s'ha trobat d'aquesta forma; però n'hi havia molts amb ansa, en el caire, horitzontal a la base, i construïts curosament.

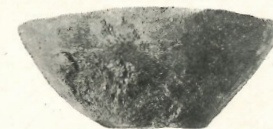

Fig. 32.—1/4

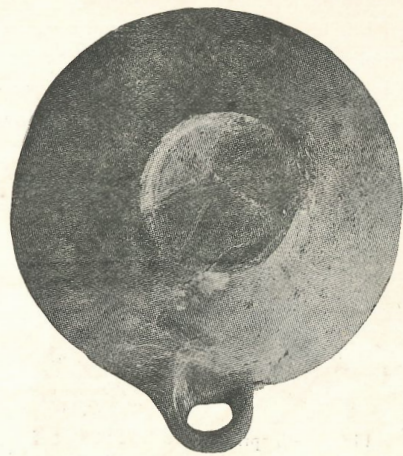

Fig. 33.—1/4 apr.

La majoria són grisos, havent-n'hi alguns de negres. N'hem reconstruït un de vermell i conservem el fragment d'un altre que arriba de la boca a la base, donant una alçada de plat de 0^m 065.

N'hem pogut reconstruir set, amb els quals i el feix de trossos procedents de vasos de la mateixa forma, hem vist que n'hi havia de dues mides. La cabuda dels petits sembla ésser la meitat de la dels grans.

L'alçada dels grans (figs. 33 i 35) oscilla entre deu i mig i dotze centímetres, amb un diàmetre major de 21 a 23.

Fig. 34.— $\frac{1}{4}$ apr.Fig. 35.— $\frac{1}{4}$ apr.

El vas de la figura 35 tenia una mena d'estrella incisa a la part exterior de la base, com també un altre plat la base del qual, fragmentada, representa la figura 37.

Molts d'ells tenen a la part interior de la boca un regruix (fig. 33) que els dona major consistència i elegància. Altres (fig. 36) tenen les parets decorades amb les línies dels grans vasos que hem anomenat cardials.

Aquest vas, per equivocació, és reconstruït amb trossos de dos vasos. D'ambdós hi ha trossos que arriben de la boca a la base. El de l'ansa era un centímetre més alt (0^m 07) que l'altre (0^m 06). Aquesta és l'eleva-

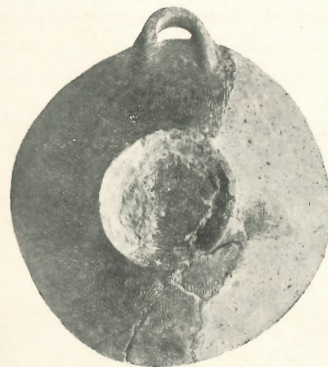
Fig. 36.— $\frac{1}{4}$ Fig. 37.— $\frac{1}{4}$ apr.

Fig. 38

ció dels vasos petits (figs. 34 i 36), el diàmetre major dels quals és de 20 a 23 centímetres.

Fig. 39.— $\frac{1}{4}$ apr.

La figura 38 ens representa diferents anses d'aquests plats, i la 39 bases de plats i d'olles.

Cal esmentar que hi havia grans vasos amb anses que eren unides a llurs parets amb espigues, com pot veure's en les tres representades en la figura 37.

ALTRE MATERIAL (Fig. 40)

Entre el material recollit, ultra la ceràmica, cal esmentar una destal de pedra esmossellada de 14 cm. de llargària, tres percussors, un d'ells (fig. 40, núm. 4) bicònic, d'un diàmetre de 7 cm.; una pedra esmolada, un punxó d'os pulit, un tros d'anella de bronze (núm. 7), i la pedra inferior de dos molins oblongs.

El punxó d'os ens el perderen rentant el material. El número

6 d'aquesta figura en representa dos d'altra procedència que hem reproduït per demostrar la forma del de Marlés: era com el més llarg, amb la punta afilada com el més curt.

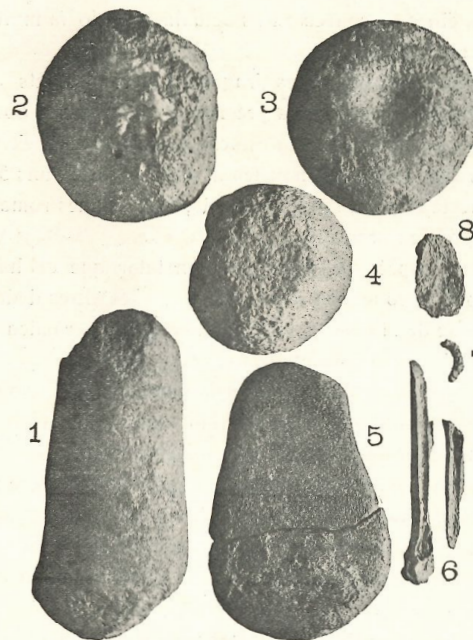

Fig. 40.—Un xic menys de $\frac{1}{2}$

Deduccions cronològiques.—¿A quina època pertany aquest poblat?

Extraordinàriament ric en ceràmica, i d'importància singular els seus motius ornamentals, ha resultat pobre en altres objectes que característicament el documentessin.

Hi hem trobat bronze (fig. 40, núm. 7), i ferro (núm. 8). Aquell el recollírem al fons de la casa, sota els testos de l'olla que reproduïx la figura 8. Del ferro no n'haguérem esment fins a casa, en rentar el material. El judiquem un tascó, força oxidat, de les eines de conreu en ús actualment. No fa molts anys s'hi cultivava vinya.

També cal esmentar tres fragments ceràmics fets a torn, d'època que no ens atrevim a precisar, que cap valor documental poden tenir sobre aquesta estació, ja que, si haguessin pertangut als seus habitants, haurien abundat més. A uns 500 metres d'aquesta estació, sota la rectoria, hi ha ruïnes romanes, de les quals podrien procedir.

Per tant, després d'haver pogut constatar que els habitants d'aquest poblat coneixien el bronze, totes les altres deduccions han de fer-se de la comparació de la mateixa ceràmica amb la d'altres estacions documentades.

Alguns vasos de Marlés són ornats amb els típics solcs de la cultura de Hallstatt, que nosaltres, no obstant, hem trobat en un megalit de l'Edat de bronze de la mateixa comarca. No pretenem, amb això, remuntar aquesta estació a l'última fase megalítica, puix que s'hi oposa el que, a uns cent metres a sol ixent d'aquella, hi hem excavat un megalit tumular de l'Edat del bronze¹, i la seva ceràmica no tenia la més petita semblança amb la del poblat.

La tècnica decorativa d'utilitzar un instrument (creiem cardí o pectuncle) que deixava un solc ple de petites línies en relleu (típica d'aquest poblat), únicament l'hem trobada, fora d'ell, en el poblat ibèric del Vilaró d'Olius² en un gran vas fet a mà, que té al coll una línia de clotets plens de ratlletes cardials.

¹ J. SERRA VILARÓ. *Civilització megalítica a Catalunya*. Pàg. 230.

² J. SERRA VILARÓ. *Poblado ibérico de Anseresa*. «Junta Superior de Excavaciones», Memoria 35.

En les excavacions practicades al poblat ibèric de Sant Miquel de Sorba (Cardona) aparegué abundant i ben característica la tècnica de la ceràmica de Marlés. És, però, poc útil per a les deduccions cronològiques per la gran barreja de cultures d'aquesta estació¹.

Per tant, hem de suposar la ceràmica de Marlés posterior a la cultura megalítica i anterior a la primera cultura ibèrica.

Ens ho confirmen també alguns fragments que trobarem en el poblat ibèric de Castellvell de Solsona², on alguns testos, encara que de tècnica diferent, tenen alguna analogia, com una reminiscència d'una pretèrita superior cultura. Principalment el test *u* de la figura 20 del Castellvell és decorat d'igual forma y procediment que els de la figura 23 de Marlés.

La ceràmica trobada a Castro de Rotura (Setúbal-Portugal) sembla tenir el mateix motiu ornamental que el vas de Marlés figura 30, amb la diferència que aquest sols té una ratlla de llor i aquells les parets quasi plenes³. El material que acompanya la ceràmica de Setúbal és de l'Edat de bronze, encara que l'autor, seguint Simões⁴, diu que moltes estacions tenen sobreposats vestigis de diverses èpoques.

No coneixem més que per gravats la ceràmica ornada a la *raclette*, que els arqueòlegs provençals anomenen *ligura*, la qual sembla tenir unes línies com la dels vasos de Marlés. Aquesta ceràmica és de la primera Edat del ferro⁵. Al Museu de Narbo-

¹ *Poblado ibérico de San Miguel de Sorba*. «Junta Superior de Excavaciones». Madrid 1922.

² *Poblado ibérico de Castellvell*. «Junta Superior de Excavaciones». Madrid, 1920. Fig. 20 i 21.

³ A. I. MARQUES DA COSTA: *Estações prehistoricas dos arredores de Setúbal*. «O Arqueologo Portugues», Vol. VIII, p. 137, fig. 97 i següents.

⁴ A. F. SIMOES: *Introdução á archeologia da península iberica*, p. 119.

⁵ DUMAS: *Des temps intermédiaires entre la pierre polie et l'époque romaine*, pàg. 16. Le Mans, 1910.

na hem vist un test ornamentat pel mateix procediment que els de Marlés; però és ignorada la seva procedència.

Dos fragments ceràmics d'anàloga tècnica ornamental que els de Marlés es troben al Museu d'Antropologia del R. Institut d'Estudis Superiors de Florença. Un té les línies cardials i l'altre és el fons d'un plat troncònic que té en sa part exterior el dibuix dels nostres (figs. 35 i 37). Procedeixen de la cova sepulcral de Bergeggi. El segon és inèdit, i el primer és publicat pel director d'aquell museu, el Prof. Aldobrandino Mochi, en la revista «Archivio per l'Antropologia e la Etnologia»¹ en l'article titulat: *Contributo all'Antropologia dei Neolitici*. El prof. Mochi atribueix aquesta ceràmica al Neolític; però, la seva juxtaposició amb material neolític la judiquem deguda a la superposició de diverses cultures, quasi sempre, barrejades en les coves per les diverses remocions en busca de tresors. Al Museu Arqueològic de la mateixa ciutat hi ha un test barrejat amb altre material, procedent del llac de Neuchatel que té també les impressions cardials.

També al Museu Geològic de Gènova hi ha la part inferior d'un vas decorat amb aquesta ornamentació, procedent de la Grotta di Ponte Vara.

La forma dels plats en la ceràmica de Marlés és igual a la de les tapadores d'urnes cineràries publicades per Oscar Montelius², que són les mateixes formes de les tapadores pertanyents a la civilització que els paletnòlegs italians anomenen de Vilanova. Les tapadores de les urnes del sepulcre de Bismantova són semblants als plats de Marlés, troncòniques amb una ansa i la vora girada endins; Chierici³ confronta la cultura

¹ Vol. XLII, fasc. 4. 1912, pàg. 339.

² *Die Alteren-Kulturperioden im Orient und in Europa*. Stockholm, 1903, figs. 274 i 278.

³ *Bulletino di Paleontologia italiana*. Any II, pàg. 253.

d'aquest sepulcre amb la de Vilanova i Golaseca. Igual deu dir-se de les del Poggio de Selciatello—Sopra-Etruria¹—i de tota la cultura de Vilanova.

Nosaltres hem trobat una forma semblant de plats, encara que no podem precisar com tenien l'ansa, en la capa hallstattiana de la Cova del Segre², i també s'és trobada en la necròpolis de can Missert, de Terrassa³, amb la diferència que l'ansa, en lloc d'ésser al caire, és sobre les parets del plat en sentit vertical a la base. Com aquests són els trobats al *Serrat de Guilatre* a Bordes-sur-Lez, que es conserven al Museu Raymond de Toulouse, trobats servint de tapadora a urnes cineràries.

Amb tot i diferir, els vasos de Marlés, quant a llur forma, de les urnes de la civilització vilanoviana, la forma dels vasos de les figures 20 a 22 té alguna analogia amb la de les osseres de la necròpolis de Fontanella (Mantua)⁴, fetes de dos cons units per llur base. L'arqueòleg rus Modestov judica aquesta necròpolis de l'època transitòria entre la civilització del bronze i el començament de l'Edat del ferro⁵.

En la ceràmica d'Allumiere de Civita-Vechia hi ha vasos ornats amb zig-zags horitzontals, i no verticals com els de Marlés, amb tapadores iguals als nostres plats, que l'esmentat savi arqueòleg rus⁶ atribueix a una població ariana arribada en aquells paratges bon xic abans del començament del període de Vilanova.

¹ *Atti della R. Accademia dei Lincei*. 1907, pàg. 229.

² *Excavaciones en la Cueva del Segre*. «Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades». Madrid, 1918.

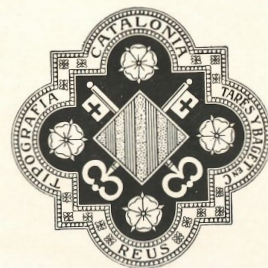
³ *Museu de Barcelona*. I BOSCH GUINPERA. *Prehistòria de Catalunya*. Barcelona, 1920, pàg. 179.

⁴ *MODESTOV: Introduction à l'Histoire Romaine*. Paris, 1907. Planxa XXIV, núm. 2.

⁵ *Ibid.*, p. 275.

⁶ *Ibid.*, p. 230, planxes XXIII-3, XXIV-3, XXIV-3 i XXVI-4.

En resum direm que, no atrevint-nos a donar per ara una exacta cronologia, la ceràmica de Marlés sembla pertànyer als començos de l'època de Hallstat.

ALTRES PUBLICACIONS DE L'AUTOR

Editades per la **Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades.**

EXCAVACIONES EN EL DOLMEN DE LLANERA (SOLSONA).—Madrid, 1917.

EXCAVACIONES EN LA CUEVA DEL SEGRE.—Madrid, 1918.

EXCAVACIONES EN EL POBLADO IBÉRICO DE CASTELLVELL (SOLSONA).—Madrid, 1920.

POBLADO IBÉRICO DE ANSERESA (OLIUS).—Madrid, 1921.

POBLADO IBÉRICO DE SAN MIGUEL DE SORBA.—Madrid, 1922.

ESTACIÓN IBÉRICA, TERMAS ROMANAS Y TALLER DE «TERRA SIGILLATA» EN SOLSONA.—Madrid, 1924.

CERÁMICA EN ABELLA. PRIMER TALLER DE «TERRA SIGILLATA» DESCUBIERTO EN ESPAÑA.—Madrid, 1925.

EXCAVACIONES EN SOLSONA.—Madrid, 1926.

LA NECRÓPOLIS ROMANO-CRISTIANA DE TARRAGONA.—Madrid, 1928.

Editades pel **Musæum Archæologicum Diœcesanum de Solsona.**

LA COVA DE CAN MAURÍ (BERGA).—Manresa, 1922.

EL VAS CAMPANIFORME A CATALUNYA I LES COVES SEPULCRALS ENEO-LÍTQUES.—Manresa, 1923.

DE METAL·LÚRGICA PREHISTÒRICA A CATALUNYA.—Manresa, 1924.

LA CIVILITZACIÓ MEGALÍTICA A CATALUNYA.—Reus, 1927.

ESCORNALBOU PREHISTÒRIC.—Editada per l'Excm. Sr. D. Eduard Toda.—Castell d'Escornalbou, 1925.

PUBLICACIONS HISTÒRIQUES

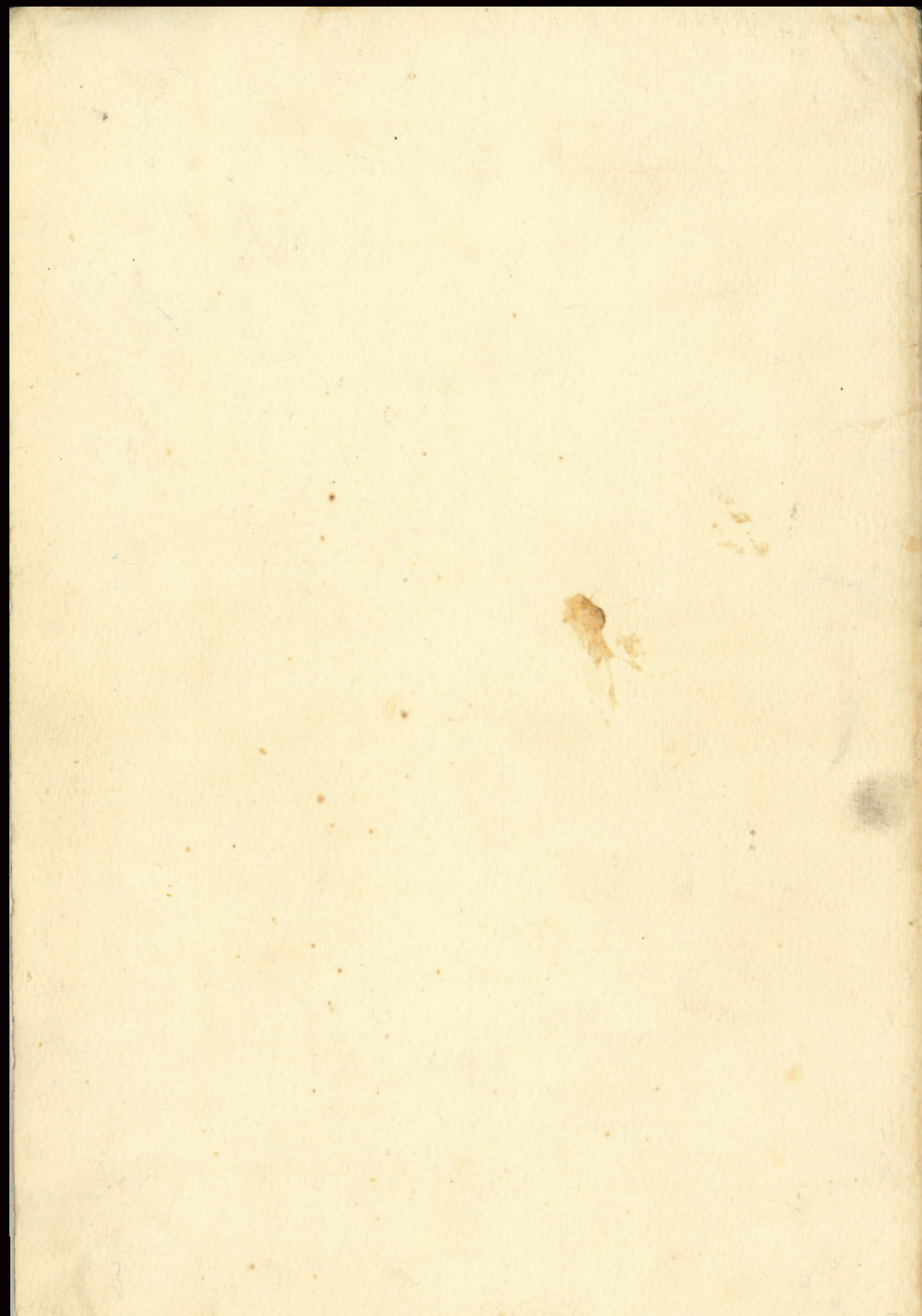
- NOTÍCIES HISTÒRIQUES DEL CASTELL DE CARDONA.— *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. 1923.
- VINCENT DE MARGARIT ET LE SEQUESTRE DE L'ÉGLISE DE ST. VINCENT DE CARDONA.— *Revue d'Histoire et d'Archeologie*.—Perpinyà, 1904.
- HISTORIA DE CARDONA, ESCRITA POR JOSÉ BALLARÓ CASAS Y JUAN SERRA VILARÓ.—Barcelona, 1906.
- SENYORIU FEUDAL SOBRE EL CASTELL DE MALGRAT.—Barcelona, 1907.
- NOTES HISTÒRIQUES D'OLIUS.—Barcelona, 1908.
- SENYORIU DE LA VESCOMPTAL FAMÍLIA MIRÓ.—Barcelona, 1909.
- RELACIONS ENTRE ELS SENYORS I LA CIUTAT DE SOLSONA AL SEGLE XIII.— *Congrés d'història de la Corona d'Aragó*.—Barcelona, 1909.
- ORIGEN D'ALGUNES LOCALITATS CATALANES.—Barcelona, 1910.
- SANT DUPTÉ DE IBORRA.—Manresa, 1911.
- NOSTRA DONA DE LA CLAUSTRA.—Barcelona, 1912.
- EL CANÇONER DEL CALIC.—Barcelona, 1914.
- PRETIOSA SIVE CAPUTBREVIVM MONASTERII CASTRI CARDONENSIS.—Barcelona, 1916.

PRÒXIM A PUBLICAR-SE

- BARONIES DE PINÓS I MATAPLANA.—INVESTIGACIONS ALS SEUS ARXIVS.

La «cultura de Merlès» revisada. La transició entre el període del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes

Anna Bach Gómez i Miquel Molist

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona

Lídia Fàbregas

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona

Com en tot acte científic, ens cal, abans de res més, demanar-nos pels motius que han motivat aquesta jornada i quins són els objectius i la voluntat dels participants i, més específicament, dels organitzadors. En el cas de la jornada celebrada al Museu de Solsona el 3 d'octubre de 2020, i que ara recull la present publicació, les consideracions són diverses i objecte, totes, del nostre interès i comentari. En primer lloc, l'acte està organitzat per honorar i homenatjar la figura de Mn. Joan Serra i Vilaró en el cinquantè aniversari de la seva mort, un investigador dinàmic, emprenedor i que contribuï de manera notòria al coneixement de la prehistòria i història antiga de les regions del Solsonès i el Berguedà, entre moltes altres. També cal dir que enguany fa 102 anys de la troballa al jaciment de Camprodon i Sant Pau de Pinós i gairebé un centenar de la publicació de l'opuscle *La ceràmica de Merlès*, que va tenir una gran importància en les formulacions històriques de la protohistòria catalana. Però, a més, als organitzadors ens ha mogut l'oportunitat de revisar de manera actual una formulació històrica que, en els darrers decennis, ha estat poc estudiada, i tanmateix segueix essent molt present en totes les síntesis i en els estudis actuals sobre el període de l'edat del bronze final i primera edat del ferro a Catalunya.

És un fenomen curiós, ja que recordem que tant a Catalunya com a les àrees veïnes s'han celebrat, en els darrers decennis, congressos o jornades d'estudi dedicats al poblament i hàbitat durant aquest període, que fou la temàtica en diversos congressos de l'AFEAF a Saint-Romain-en-Gal o a Girona, o encara el congrés dedicat a les necròpolis d'incineració, celebrat al Museu d'Arqueologia de Catalunya i amb les actes editades per Carme Rovira i Javier López Cachero (2012). A aquest esdeveniment cal afegir-hi el XV Congrés de Puigcerdà, que l'any 2011 es va dedicar al tema del bronze final i primera edat del ferro, i també les diverses edicions de les Jornades de Calafell, més centrades en l'estudi del món ibèric, però fent aportacions sobre els períodes precedents. Finalment, cal destacar igualment la regularitat de les edicions de les Jornades d'Arqueologia de les diferents regions catalanes (Catalunya Central, Girona...), que aporten un gran cabal d'informació. En cap, però, com es comentava, les aportacions a l'estudi de l'especificitat del grup de Merlès no hi havien estat incloses, i les possibles mencions o documents associats són molt escadussers.

És per això que la trobada organitzada i el tema són importants. Però,

a més, el plantejament es vol diferent: es busca la proximitat de la dada, l'estudi arrelat al territori, la revisió de documents arqueològics, la seva interpretació i el debat que se n'origina. Ara bé, també preveu abordar aspectes metodològics i de confrontació de dades, i la mateixa interrelació dels diferents grups de recerca i d'investigadors interpel·lats pel tema recentment, a fi d'afavorir l'exposició de les novetats per abordar de manera actualitzada el coneixement de Merlès.

Un estil ceràmic? Una fàcies? Una cultura? Una, dues o tres coses alhora? Lògicament les diferents posicions metodològiques o teòriques tindran un reflex positiu en el debat, però, com a arqueòlegs, la revisió de les dades existents i la recuperació de noves estratigrafies també són molt importants, així com la relació entre dades, hipòtesis, anàlisis i interpretació, cosa que ha de permetre avançar en el coneixement.

La jornada d'estudi s'ha celebrat el 3 d'octubre de 2020 al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. El desenvolupament ha tingut lloc tal com estava previst i, de manera excepcional, a causa de la pandèmia per covid-19, presencialment i amb la participació de cinquanta investigadors, que s'hi van inscriure prèviament, fet que va facilitar l'adequació de l'acte a les normes de seguretat sanitària vigents en el moment. En aquest mateix sentit, i donat que era un dels primers actes/seminaris/congressos presencials que se celebraven a Catalunya, des de l'organització per part del Museu de Solsona es va fer un esforç en la seguretat sanitària: desinfecció de taula i micròfon després de cada parlament, cadires assignades personalment, distància entre els diferents seients, gel desinfectant a l'entrada de la sala, etc.

En primer lloc, cal destacar l'entesa, bona i cordial, entre les institucions que han fet possible la celebració: els Serveis Territorials de Cultura a la Catalunya Central, que han impulsat l'esdeveniment; el Museu de Solsona, que va efectuar una feina immensa en els aspectes de l'organització, i el grup de recerca SAPPO/GRAMPO, de la Universitat Autònoma de Barcelona, que n'ha tutelat els aspectes més científics.

Aquesta entesa s'ha fet palesa en els actes d'obertura i de cloenda. Així, en l'acte inicial, a les nou en punt del matí, hi intervingueren Lluís Prat, director del Museu de Solsona, i Lluís Cerarols, delegat de Cultura de la Catalunya Central, que donaren la benvinguda als assistents i obriren oficialment la jornada. La directora tècnica del museu, Lídia Fàbregas, en

presentà els aspectes més pràctics, i Miquel Molist, director del grup de recerca SAPPO/GRAMPO, introduí la temàtica i els objectius. Pel que fa a la cloenda, ja a quarts de sis de la tarda, fou la directora general de Patrimoni Cultural de la Generalitat, Elsa Ibar, qui agrai la participació i encoratjà a continuar amb la recerca del patrimoni com a via per enfortir la cultura i el coneixement històric.

De la mateixa manera, i també tal com estava previst en la proposta aprovada per la Delegació de Cultura de la Catalunya Central, el centre de la jornada ha estat la presentació dels estudis i de les novetats de la recerca científica. Com s'ha dit, es tractava de posar al dia els documents arqueològics que defineixen la denominada «cultura arqueològica de Merlès», que al seu moment va reconèixer i definir per primera vegada Mn. Serra i Vilaró.

Pel que fa a contingut i desenvolupament, destaquen en primer lloc el nombre i la representativitat de les persones assistents. Així, entre els investigadors presents s'hi trobaven representants dels grups de recerca de més de deu institucions nacionals i internacionals, atesa també la participació d'arqueòlegs que treballen a la Cerdanya francesa. Entre les institucions presents a la jornada destaquen, a més de la directora i de les conservadores del Museu de Solsona, els investigadors del Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona; del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona; del Servei d'Arqueologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural; de la Institució Milà i Fontanals del CSIC; del CNRS de França; del Centre d'Estudis Lacetans; de la Societat d'Arqueologia del Berguedà; del Grup de Prehistòria del Solsonès; del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, i de la Fundació l'Esquerda de Roda de Ter.

D'acord amb el programa establert i els objectius fixats, cada aportació feia un especial èmfasi en la presentació de les restes arqueològiques vinculades o atribuïbles a la denominada «cultura de Merlès». Així, gràcies a les comunicacions de la jornada i a la formulació en forma de capítols s'ha pogut editar la present publicació, que, com es veurà, recull de manera actualitzada les evidències de les restes arqueològiques dels jaciments que es poden associar a la denominada «cultura de Merlès». Entre les novetats totalment inèdites o molt poc conegudes destaquen el poblat recentment descobert del Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà, Oristà); els nivells in-

feriors dels poblats de l'Esquerda (Roda de Ter) i Pla del Castell (Tavertet); l'estudi de les evidències arcaïques del poblat de Puig Ciutat (Oristà), o la revisió del Serrat de l'Oca (Puig-reig) i dels estrats V i VI de la important cavitat de la Canal dels Avellaners (Berga), tots amb restes ceràmiques poc conegudes que es poden associar a les poblacions d'entre els segles VIII-VI aC. També és molt important la revisió de conjunts més «clàssics» atribuïts a aquesta fase cultural i cronològica, així com l'estudi complet de les restes que el mateix Serra i Vilaró va localitzar a Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès), fa més de cent anys, o les revisions dels materials i de l'estratigrafia de poblats del Solsonès i del Bages, com Castellvell, Anseresa, Sant Miquel de Sorba o Sant Bartomeu, poblats ibèrics als quals s'havien atribuït estrats inferiors pertanyents a aquesta cultura. D'aquest tipus de revisió de restes arqueològiques arcaïques, destaquen també les que van afectar jaciments de l'àrea d'Osona, com el Turó de les Mentides (Folgueroles), Can Caseta – Fugurull (Manlleu) o el conjunt de Savassona (Tavernoles).

En les discussions i les presentacions de la zona central del grup Merlès, es va fer palès que les evidències mostren una certa coherència dels materials arqueològics, sobretot ceràmics, alhora que van quedar ben clares les mancances dels estudis, com per exemple l'absència de datacions absolutes, la falta d'estudis en restes de bioarqueologia que permetin acostar-se a les formes de vida i d'economia, o encara l'anàlisi de les produccions metal·lúrgiques que afinin tant la possible activitat com els intercanvis i el comerç amb les zones europees o atlàntiques.

El tercer bloc de la jornada es dedicà a l'estudi de les possibles interrelacions en unes àrees geogràfiques més àmplies. En efecte, es volia observar les evidències arqueològiques d'aquesta «cultura» en altres àrees geogràfiques o culturals més allunyades de l'àrea bàsica de la Catalunya Central. Resultà molt interessant i objecte de debat l'anàlisi de la zona de la Cerdanya, que tradicionalment havia estat vinculada a la zona epònima de Merlès. També resultà molt innovadora la comunicació sobre la zona del Vallès, on, contràriament al que es pensava, sí que existeixen materials que manifestarien algunes interaccions amb els grups de la zona de la Catalunya Central. Finalment, es presenten també les possibles relacions amb les zones de l'Empordà i el Llenguadoc. Cal també fer esment que l'àrea del Segre s'ha incorporat en la part escrita si bé no fou present en la

jornada. Les darreres intervencions durant la jornada són, d'una banda, una aportació general del professor Jean Guilaine, que incideix en la naturalesa específica del grup de Merlès, i que ara tanca aquest volum, i, de l'altra, un breu balanç o cloenda dels organitzadors.

La «cultura de Merlès»: un clàssic a revisió

Miquel Molist i Anna Bach Gómez

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria,
Universitat Autònoma de Barcelona

Les característiques de les produccions ceràmiques procedents de Sant Pau de Pinós (o Camprodon), a Santa Maria de Merlès (el Berguedà), van permetre introduir el concepte de «grup Merlès». Definit per primera vegada per Mn. Serra i Vilaró el 1918, i publicat el 1928 pel Museu Arqueològic Diocesà de Solsona, fou ràpidament acceptat en les propostes explicatives dels grups de la primera meitat del primer mil·lenni per autors com Salvador Vilaseca (1943), Pere Bosch Gimpera (1932) o Miquel Cura i Jordi Rovira (1976).

La presència d'unes produccions ceràmiques singulars, principalment quant a decoració, van permetre'n la identificació en altres àrees geogràfiques properes a la riera de Merlès, principalment a les comarques actuals del Solsonès, el Berguedà, el Bages i Osona. Tot i això, les dificultats quant a la datació, la presència puntual d'acanalats i la discussió entorn de la presència de metall van situar aquest assentament a l'aire lliure en un moment indeterminat entre el bronze final i primera edat del ferro, discussió que ha perdurat fins a l'actualitat.

1. Introducció

La identificació de la «cultura de Merlès» comença amb Mn. Joan Serra i Vilaró i la seva immensa activitat recollint, excavant, documentant jaciments, troballes aïllades, al Solsonès i al Berguedà durant els anys 1906-1926.¹ Com és prou conegut, un seminarista, arran d'una petició a la premsa local, li portà uns materials recollits a prop del mas Camprodon, a mig quilòmetre de l'església de Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès). L'any 1918 hi efectuà una excavació on documenta la presència d'un poblat, del qual pot excavar una habitació i un conjunt de materials, sobretot ceràmics. Ho publica en una nota a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1915-1920) i en una monografia titulada *Ceràmica de Marlès*, de l'any 1928 (fig. 1).

¹ Es va fer càrrec de l'arxiu diocesà de Solsona l'any 1906. Són fruit de la seva recerca les publicacions *El vas campaniforme a Catalunya i les coves sepulcralcs neolítiques* (1924) i *La civilització megalítica a Catalunya* (1927). Durant el seu pas per la direcció del Museu Diocesà de Solsona (1909) va crear la Secció de Prehistòria i va traslladar el fons del museu a una nova ubicació (Calderer i Terrats 1994).

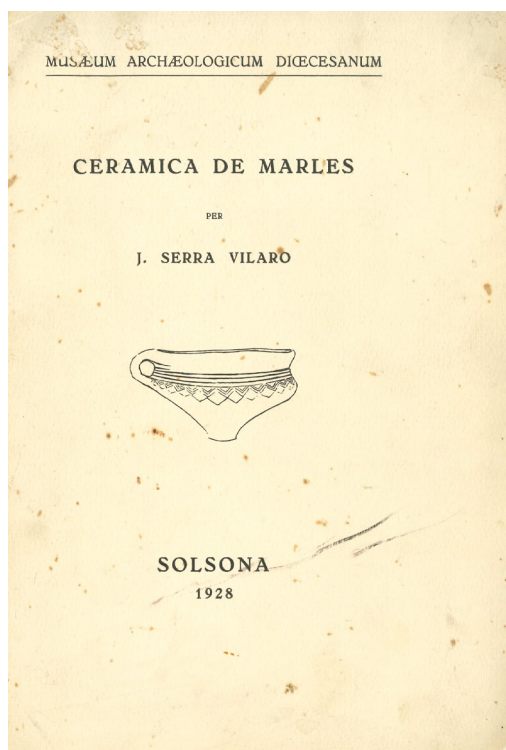

Figura 1
Imatge de la coberta de la monografia publicada pel Museu Diocesà i Comarcal de Solsona.

Com era habitual, Mn. Serra i Vilaró no sols fa la primera part de la intervenció i creació de la col·lecció, sinó que, a més, estudia, publica i interpreta les troballes de manera encertada. En la mateixa publicació, i basant-se en un ampli repertori comparatiu, des d'elements de França o Itàlia, situa la restes de Merlès en l'etapa de Hallstatt; exposa amb claredat que, en un terreny més local, el conjunt ceràmic presenta similituds amb altres, com Castellvell, Anseresa (Olius) i Sant Miquel de Sorba, i acaba dient: «Hem de suposar la ceràmica de Merlès posterior a la cultura megalítica i anterior a la primera cultura ibèrica» (Serra i Vilaró 1918: 35).

La publicació de la monografia *Ceràmica de Marlès*, amb la descripció de les característiques del material i també del poblat,² denota les

2 Detalla que es tracta d'un assentament tipus poblat a l'aire lliure en un petit promontori de gresos sobre les margues eocèniques, unes característiques molt clàssiques de l'àrea del Lluçanès.

capacitats i qualitats de Serra i Vilaró en l'estudi d'unes restes arqueològiques. Hi analitza, a més, de manera precisa per a l'època, l'especificitat de les restes ceràmiques, i fa més incidència en l'originalitat de les decoracions, que li permeten definir grups decoratius inèdits i nous per a la zona i la cronologia. Una nota preliminar d'aquest estudi apareix també publicada a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1915-1920), en aquell moment publicació de referència pel dinamisme. Pere Bosch Gimpera, en la seva primera síntesi, *Prehistòria catalana* (1919), havia inclòs la troballa de la Balma del Segre a les estacions de la primera etapa de la primera edat del ferro, juntament amb Can Missert o Can Roqueta, associada a l'horitzó Hallstatt i amb forts vincles amb el sud de França.

Els treballs de Bosch Gimpera incorporen la troballa de Merlès; de fet, en la seva obra *Etnologia de la península Ibèrica* (1932), aquest jaciment s'utilitza com un dels exemples més clars per definir la cultura indígena de la primera edat del ferro. Aquest autor estén la influència de Merlès a la part interior muntanyosa que va des del Berguedà i la plana de Vic fins a la muntanya lleidatana, i fins i tot més al sud, a la Cova del Janet, a Tivissa (Bosch Gimpera 1932: 419). La seva és una contraposició a la cultura dels camps d'urnes, que es troba a la costa i a la zona prelitoral, si bé hi té lloc una influència, donada la presència de ceràmiques acanalades. Hi distingeix dues etapes, com ja feia a l'obra *Prehistòria catalana*, i remarca la diversitat de realitats materials del moment.

Als anys quaranta i cinquanta del segle xx, i en sintonia amb la situació general de l'arqueologia al país, hi ha molt poques novetats en la recerca. D'una banda, Joan Maluquer de Motes, en la seva revisió, incideix poc en l'anàlisi de la «cultura de Merlès». Prioritza el fet de tractar-se d'un poblat a l'aire lliure i l'originalitat de les seves produccions ceràmiques, sobretot amb relació als elements arcaïtzants (ceràmica amb impressions cardials) vinculats al seu grup del «nord-est», i el lliga, cronològicament, a la fase Agullana II (Maluquer de Motes 1946). L'altra novetat és Salvador Vilaseca, que l'any 1943 estudia —i ho publica— les restes recuperades per E. Fossas a la Bauma de les Eures (Perafita), que atribueix cronològicament al període Hallstatt. Ara bé, sols fa una menció de proximitat geogràfica a les troballes de Merlès, en situar-se aquest conjunt anterior en el temps (fig. 2).

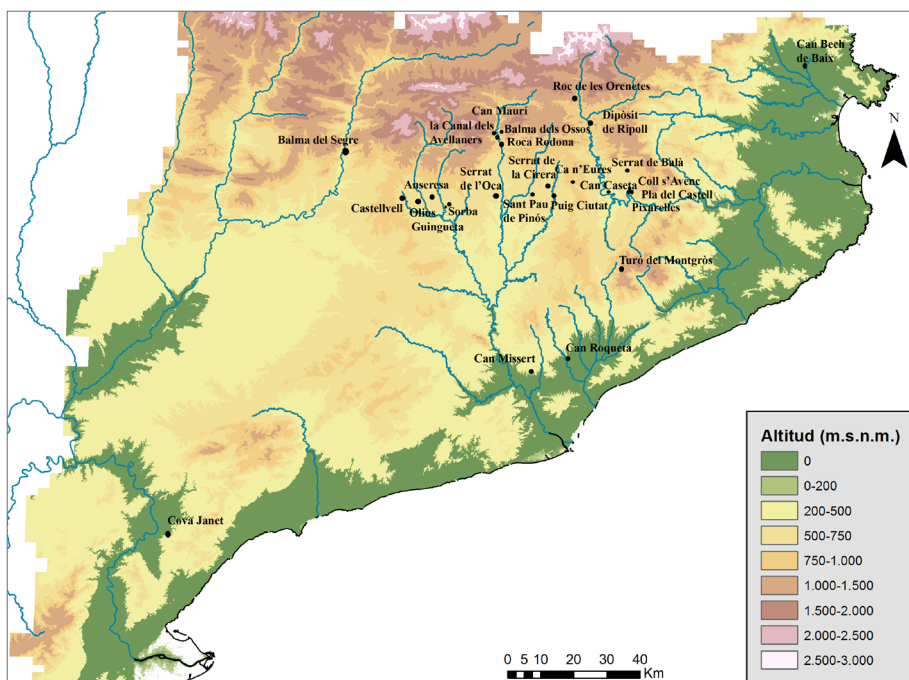

Figura 2
Mapa amb els principals jaciments esmentats en el text.

La veritable reactivació de la recerca es dona en el període general de la renovació dels estudis arqueològics, entre els anys setanta i principis dels vuitanta del segle xx. Com ja és prou conegut, es tracta, en general, d'una etapa amb un enorme dinamisme, tant en la recerca de camp com en els plantejaments teoricointerpretatius globals. A més, es fa des de la renovació dels investigadors, una nova generació amb una formació actualitzada pel que fa a les tècniques i els mètodes vigents a Europa, i amb una clara influència sobretot de França.

En primer lloc, cal fer esment de la vinculació de Merlès amb la proposta de les recerques a la Cerdanya. En efecte, a mitjans dels anys seixanta del segle xx, Jean Abelanet i Jean Guilaine introdueixen el concepte «bronze cerdà», com una fase cronològica i cultural de l'edat del bronze a la Cerdanya. Donades les restes materials, sobretot ceràmiques, li atorguen un caràcter propi, amb un fort bagatge local i amb reminiscències de l'edat del bronze mitjà. A més, té un vincle, quant a similitud de produccions

ceràmiques, amb Merlès. Salvador Vilaseca reprèn el tema a principis dels anys setanta i en proposa una ampliació geogràfica. En efecte, de nou essencialment a partir dels morfotipus ceràmics i sobretot de les seves decoracions, es proposa una extensió molt més àmplia, tant en jaciments com en geografia, ja que, segons ell, cobreixen un ampli territori: el Berguedà, el Lluçanès, Osona, les Garrigues, la Conca de Barberà, les muntanyes de Prades i el Montsant. A més, reprèn la proposta inicial del bronze cerdà des d'una perspectiva sociològica i el vincula a l'activitat ramadera, la qual evidència, en terres de l'interior, la presència de pastors nòmades, si bé també diferenciada de les poblacions de la zona de la costa (Vilaseca 1976).

La publicació de la tesi doctoral de Jean Guilaine, sobre l'edat del bronze al Llenguadoc i Rosselló, té un fort impacte en la recerca de l'edat del bronze a Catalunya. La seva proposta cronològica i la revisió de totes les manifestacions li atorguen un pes decisiu en l'evolució de l'adaptació de la periodització i dels trets explicatius generals. Pel que fa al bronze cerdà, es manté en la proposta d'unes evidències interiors amb una forta perdurabilitat dels elements arcaics en les decoracions ceràmiques, basant-se en els documents del poblat de Sant Feliu de Llo, les poques evidències dels camps d'urnes als passos interiors, o el fenomen de la penetració del grup Mailhac I en el moment de transició entre el bronze final i la primera edat del ferro (Guilaine 1972).

També a mitjans dels anys setanta, i quant a la recerca a Catalunya, el grup Merlès —terme utilitzat per Miquel Cura i que mostra la dificultat de donar-li una assignació precisa— és revisat tant pel que fa a les dades existents com des d'un punt de vista interpretatiu.³ Dos investigadors destaquen en les revisions: d'una banda, Miquel Cura (1971-1972 i 1978), i de l'altra, Gonzalo Ruiz Zapatero (1983-1984). Tots dos, a més de la revisió del grup Merlès en el món dels inicis del primer mil·lenni, n'estudien el paper dins el fenomen històric de la iberització de la Catalunya interior.

És important destacar que Miquel Cura i Jordi Rovira, a principis dels setanta, efectuen una nova excavació arqueològica al poblat de Sant Pau de Pinós, de la qual publiquen sols una nota preliminar. De nou insisteixen en els trets ja assenyalats una cinquantena d'anys abans, i no aporten gaires dades

3 Si bé sempre els documents i les publicacions de Mn. Serra i Vilaró en seran la base.

noves. Segons ells, es tracta d'un hàbitat situat en una zona geogràfica estratègica amb una existència molt curta, que proposen localitzar cronològicament entre mitjan segle IX i començaments del segle VII aC (Cura i Rovira 1976).

Més original i important és la proposta del mateix investigador pel que fa a l'ordenació de l'evolució de la protohistòria de la Catalunya Central, cobrint tot el primer mil·lenni (Cura 1971-1972 i 1978). L'evolució estaria marcada per quatre etapes successives, que de manera molt resumida serien:

- Etapa 1: caracteritzada pel domini del substrat indígena. Des del bronze final a la «cultura de Merlès» (segles IX-VIII aC), definida com una cultura derivada de poblacions postmegalítiques i influïdes molt lleugerament pel món dels camps d'urnes o de túmuls.
- Etapa 2: l'anomenada post hallstättica o preibèrica, en la qual es detectaria una nova organització social fruit de l'impacte colonial. La cronologia seria molt llarga, ja que abraçaria des de finals del segle VII al segle III aC.
- Etapa 3: el moment del món ibèric: convulsions indígenes (ibèriques), expansió (o potser conquesta) pels territoris del Berguedà, encara amb població autòctona d'arrel pirenaica.
- Etapa 4: romanització.

Miquel Cura continua la seva recerca sobre el món de la protohistòria i els anys següents revisa gairebé de manera permanent la seva proposta. A finals dels anys noranta i inicis de la primera dècada del segle XXI en reformula les etapes, ara de manera conjunta amb Eduard Sánchez Campoy (Cura i Sánchez 1998). En la mateixa formulació no hi ha gaires variacions amb relació al període del grup Merlès. Per a ells, la «cultura de Merlès» és l'etapa inicial unitària de la zona central (convergeixen amb Bosch Gimpera en aquest sentit) a partir de la qual es produiran dos processos d'iberització: el primer, més arcaic, a partir de la segona meitat del segle VI aC, a la zona del Bages i del Solsonès, molt afectat pels intercanvis i el comerç amb les àrees meridionals a través del Cardener; el segon, més tardà, als segles IV-III aC, a la zona dels bergistans, en el qual observa una perdurabilitat de base del món «Merlès», donat el caràcter geogràficament aïllat de l'àrea.

El segon investigador que tracta del període d'una manera més profunda és Gonzalo Ruiz Zapatero, que analitza globalment el món dels camps d'urnes al nord-est de la península Ibèrica (Ruiz Zapatero 1983). En la seva anàlisi de la Catalunya interior, separa l'estudi de les evidències en diferents àrees geogràfiques: per una banda, l'alta vall del Ter, l'alt Llobregat i el Cardener, les valls del Llobregat i del Cardener, i per altra banda, en revisa i ordena cronològicament les evidències dels poblats més coneguts, com els de Castellvell, la Guingueta, Anseresa, Sant Miquel de Sorba o la cabana de Sant Bartomeu. Les referències al poblat de Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès) no hi falten, en la seva anàlisi i estudi. És molt interessant observar la hipòtesi de treball, segons la qual proposa l'existència de dues fases o moments cronològics en els poblats: una primera fase, més arcaica, amb un fort fons indígena, en què, en algun moment del segle IX o principis del VIII, reben les primeres influències dels camps d'urnes a través del Segre, i un segon moment (segle VII aC), en què perduren les ceràmiques de tipus arcaïtzant Merlès, però en què també es donen produccions acanalades i llises més evolucionades.

La revisió global de les evidències per al conjunt de totes les àrees li permet fer una proposta de periodització, en quatre etapes consecutives, que podem resumir en:

- Camps d'urnes antics (marcadors: ceràmiques acanalades...) que presenten ocupacions en coves a les capçaleres dels rius Ter i Llobregat, sense estratigrafies sòlides. Es documenten alguns elements dels camps d'urnes des de la Cerdanya i la vall del Segre. Els jaciments més significatius són el Roc de les Orenetes, Can Maurí i la Balma dels Ossos.
- Camps d'urnes recents (marcadors: ceràmiques acanalades, meandres, etc., tipus mailhacià). Se situa el poblat de Sant Pau de Pinós (Merlès) en aquest horitzó, sense evidències mailhacianes,⁴ però sí en altres jaciments contemporanis, com per exemple la Bauma de les Eures (el Lluçanès).
- Camps d'urnes de l'edat del ferro (700-600 aC) (que mostren mar-

4 Si bé sí que s'ha recuperat la decoració en meandre en aquest jaciment (Blasco *et al.* 2018).

cadors de continuïtat tipus Merlès i acanalades). Fase d'aculturació del bronze final local (Merlès) per part de poblacions de camps d'urnes (via vall del Segre). Els jaciments més destacats són els de Castellvell, Anseresa, Sorba i la Guingueta (fases antigues).

- Camps d'urnes del ferro considerats tardans i horitzó preibèric (segle VI aC).

Aquesta proposta va significar un canvi en l'estat de la qüestió i en la recerca posterior, i es va completar amb els estudis i les hipòtesis sobre el paper actiu dels intercanvis i del comerç en el procés d'iberització per les valls del Cardener i de l'alt Llobregat, coincidint amb les propostes d'atorgar a la via de penetració fluvial del Llobregat un pes important en aquest procés de transformació històrica. Aquests elements també els trobem en les propostes de Miquel Cura (Cura 1978; Ruiz Zapatero 1983),

i són presents també en la proposta de periodització i estudi més recent d'Eduard Sánchez, que incorpora les darreres novetats de la recerca, en particular el jaciment de Serrat de l'Oca (Puig-reig), però amb una continuïtat de la proposta interpretativa (Sánchez 1989).

Tanmateix, i de manera simultània als assaigs amb les propostes sintetitzadores, es van produir un seguit de novetats, fruit d'excavacions o d'estudis procedents de la zona més oriental de la Depressió Central, tocant a les serralades de les Guilleries i Collsacabra i a la vall del Ter. Destaca la intervenció de l'any 1974, de Dolors Molas i Elisabet Huntingford al jaciment de Can Caseta – Fugurull, un poblat ibèric dels segles II-I aC, però amb un nivell inferior, que es considera de la primera edat del ferro, i que es posa en relació amb les evidències de Sant Pau de Pinós (Huntingford i Molas 1979). La represa de les excavacions a Osona proporciona un conjunt de novetats que afecta directament el coneixement del període del bronze final – primera edat del ferro.

Destaquen les excavacions i els estudis dels hàbitats en cova o a l'aire lliure, com la cova de les Pixarelles, dut a terme per Anna Maria Rauret (1987); les primeres ocupacions del poblat del Turó del Montgròs (el Brull), per part d'Alberto López i Jordi Rovira (1982), o l'estudi i excavació de dues necròpolis d'incineració —Coll s'Avenc (Molist *et al.* 1986) i Serrat de Balà (Castells *et al.* 1986-1989)—, totes a la primera meitat de la dècada dels vuitanta. Aquestes novetats van acompanyades de la revisió i ordenació de troballes arcaïques atribuïdes a l'edat del bronze, com seria el cas del Dipòsit de Ripoll (Pons 1977) i l'estudi dels poblats a la zona d'Osona (Molist 1982).

El conjunt de les novetats fou molt notable, ja que, d'una banda, mostrava que en aquesta àrea, igual que a la resta del nord-est peninsular, hi havia constància de la introducció de la incineració associada als camps d'urnes, i d'un fort hàbitat, tant a l'aire lliure com en cova, durant les etapes arcaïques del període del bronze final, i, finalment, la influència de la fàcies Merlès en tota l'àrea de la plana de Vic; d'altra banda, els estudis en arqueologia del període ibèric n'afinaven tant la cronologia com les manifestacions i la seqüència cronològica.

En els estudis de l'edat del bronze final i la primera edat del ferro, a la zona de Berguedà hi destaquen tant els resultats d'antigues interven-

Proposta per autor / Cronologia aC	SEGLE X 1000	SEGLE IX 900	SEGLE VIII 800	SEGLE VII 700	SEGLE VI 600	SEGLE V 500	SEGLE IV 400	SEGLE III 300	200
SERRA VILARÓ (1915-1920, 1928)	Última fase megalítica		Hallstatt –Merlès (seguint Déchelette 1908)			Ceràmica a torn			
BOSCH GIMPERA (1932: 403-404)	Eneolític			Hallstatt Merlès – Turó de les Mentides – Vilaplana		Ibers (Iacetans, etc.)			
VILASECA (1947)	Període I (1000-800)		Període II (800-750)	Període III (750-600)		Període IV (600-450)	Període V (450-300)		
MALUQUER, (1948 i 1971)	Primera fase		Segona fase	Tercera fase	Iberització				
GUILAINE (1972)	BF IIIa (950-850)		BF IIIb (850-750)	GB I (750-600)	GB II (750-600)				
CURA i ROVIRA (1974)	«Cultura de Merlès»								
SÁNCHEZ (1989)	Hàbitat i inici necròpolis incineració			Manifestacions urbanes St. Pau Pinós		Increment població Nuclis urbans Importacions		Formació món ibèric	
RUIZ ZAPATERO (1985; 1995: 93)	Camps d'urnes antics	C.U. recents «Grup de Merlès»		Mailhac I		Ferro i influències colonials		Ibèric	
CURA, SÁNCHEZ (1998: 164)	Bronze final camps d'urnes			Substrat Merlès	Primer procés iberització		Segon procés iberització		
MOLIST i BACH (per Osona)	Bronze final camps d'urnes Turó del Montgròs		Influència Mailhac Coll s'Avenc, Ca n'Eures		Merlès i afí Can Caseta Fugurull, Turó Mentides, Cirera,		Increment assentaments Procés d'iberització		

Figura 3
Taula amb una proposta de situació cronològica i seqüencial de la «cultura de Merlès» per autors.

Figura 4
Figura amb les principals decoracions ceràmiques identificades procedents del jaciment del Serrat de la Círrera: A) detall d'un fragment decorat amb cordó múltiple i impressió dentada; B) grup d'incisos i raspallats; C) grup amb decoració en espiga o espina de peix; D) grup de cordons múltiples amb impressions diverses; E) grup afí als camps d'urnes, amb la presència d'acanalats, meandres i decoració a cordeta/rodeta.

cions com l'ordenació i valoració del Museu de Berga. L'obtenció de seqüències estratigràfiques com les de Can Maurí, la Balma dels Ossos o la Canal dels Avellaners (Castany *et al.* 1990) permet la revisió d'aquestes seqüències. Noves actuacions, com la intervenció i l'estudi del jaciment de Roca-rodona, a Olvan (el Berguedà), posen en relleu tant la continuïtat d'ocupació del moment com la presència d'elements amb clara influència externa, ja sigui transpirinenca com de l'àrea veïna de la Cerdanya.

Així doncs, el debat va tenir una certa represa els darrers decennis del segle XX, amb l'increment de dades del món cerdà, i més concretament de la decoració de les produccions ceràmiques de l'àrea ceretana, també molt profuses i amb uns certs paral·lels amb les de Merlès (Vilaseca 1976; Crabol 1984; Campmajó 1993a i 1993b).⁵

5 Els nous treballs realitzats a la zona permeten acotar tant geogràficament com cronològicament aquestes decoracions, i distanciar-les de les produccions Merlès (Campmajó 2012; Bousquet *et al.* 2012, 2014 i en aquest mateix volum).

2. Les aportacions més recents

Les intervencions en programes de recerca en assentaments a l'aire lliure han permès recuperar estratigrafies d'aquest moment. L'extensa recerca en estudis recents del Centre d'Estudis Lacetans ha permès tant la revisió de les fases paleoibèriques i de formació del món ibèric com les ocupacions posteriors. La presència de materials procedents d'ocupació anterior s'ha registrat a Sant Esteve d'Olius, Sant Miquel de Sorba i Castellvell (Asensio *et al.* 2012, 2014 i 2019), i també en altres poblats a l'aire lliure, com Puig Ciutat (Pujol *et al.* 2014) o l'Esquerda (Ollich *et al.* 2019), moment en què s'han portat a terme també diversos treballs acadèmics (Choren 2005; Morera 2017).

La revisió del conjunt Merlès, iniciada amb un estudi tecnològic de les produccions ceràmiques conservades al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, ha permès caracteritzar el «registre fòssil» del grup Merlès, i aportar nous elements comparatius (Blasco *et al.* 2018). Així mateix, els treballs de revisió de les produccions metàl·liques en diversos punts de l'àrea d'estudi (en curs, J. Gallart i J. Sisa) han de caracteritzar les xarxes de circulació i mobilitat de les diverses comunitats de l'època. Alhora, noves intervencions i noves seqüències han de permetre completar les dades existents i ajustar la definició del grup Merlès tant geogràficament com cronològicament.

3. Consideracions finals

La discussió entorn de la caracterització del fenomen Merlès associat a uns grups decoratius concrets sobre uns suports ceràmics ben emmarcats entre el bronze final i la primera edat del ferro, ha portat a diverses denominacions. Si cal parlar de «cultura de Merlès» o de «fàcies Merlès» és una qüestió que aquesta publicació no pretén resoldre. Altres conceptes complementaris, com «decoració Merlès» o «tipus Merlès», han estat igualment utilitzats i cal entendre que pretenen identificar la mateixa singularitat tecnològica, social, cronològica i geogràfica que les dades arqueològiques actuals només permeten apuntar. És a dir, la presència d'unes produccions ceràmiques amb uns trets comuns des d'un punt de vista morfològic, tecnològic però sobretot decoratiu permet inferir de manera clara la uniformitat d'aquests conjunts, fet que permet proposar

unes comunitats de pràctica molt properes, tant en el repertori com en el nivell d'expertesa. La presència d'elements metàl·lics, ben escassa en tota la zona, té el seu àmbit de discussió en la presència d'elements de ferro. Localitzats —si bé de context dubtós— al mateix jaciment de Sant Pau de Pinós, encara no hi ha, en els nous conjunts i estratigrafies (Puig Ciutat, Serrat de la Cirera, l'Esquerda, Sorba, etc.), elements sòlids per validar-ne el consum i la producció associats a Merlès. La presència d'elements acanalats i altres decoracions (meandres) afins als darrers camps d'urnes — presents esporàdicament a Sant Pau de Pinós, però també al Serrat de la Cirera— permet pensar en un inici del fenomen en aquest moment. L'absència de ceràmica a torn — clara a Serrat de la Cirera i a Sant Pau de Pinós, però més dubtosa als poblats del Solsonès i al proper Puig Ciutat (fig. 4)— fa pensar que la introducció del torn tingué lloc en un moment proper a aquestes estratigrafies. L'arribada d'altres productes exògens és poc clara, si bé això no necessàriament ha de condicionar el paper de Merlès en el procés d'iberització de la Catalunya Central, entenent que la iberització és un procés molt més complex, cronològicament i territorialment, dins aquest mateix espai.

El que sí que sembla evident és que el fenomen Merlès té un paper rellevant en el context contemporani del Prepirineu central, associat a diversos fets: control de les principals vies de comunicació, rutes transhumants i recursos hídrics i minerals de les conques mitjanes de l'àrea central catalana, etc. Aquestes dades permeten traçar una àrea *core* d'aquest fenomen als altiplans del Lluçanès (riures de Merlès i Gavarrera) i una extensa xarxa de comunicació a la conca mitjana dels principals rius del nord-est peninsular com són l'eix Cardener-Llobregat o el Ter.

BIBLIOGRAFIA

ASENSIO *et al.* 2012

David ASENSIO, Ramon CARDONA, Jordi MORER, Josep POU, Borja GIL, Francisco CANTERO i Conxita FERRER, «El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans», dins *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Manresa 2010*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 73-82.

ASENSIO *et al.* 2014

David ASENSIO, Ramon CARDONA, Jordi MORER, Josep POU, Borja GIL, Francisco CANTERO i Laro SÁNCHEZ, «Novetats de la recerca en els nuclis lacetans del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor). Les campanyes del 2011 al 2013», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Vic 2012*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 104-110.

ASENSIO *et al.* 2019

David ASENSIO, Ramon CARDONA, Jordi MORER, Josep POU, Borja GIL, Francisco CANTERO i Laro SÁNCHEZ, «Seguint les passes de mossèn Serra i Vilaró: novetats sobre l'evolució del poblament ibèric a la Lacetània septentrional a partir de l'activitat arqueològica del Centre d'Estudis Lacetans (1996-2016)», dins *Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Solsona 2014*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 44-65.

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1915-1920

Pere BOSCH GIMPERA, «L'estat actual de la sistematització del coneixement de la primera edat del ferro a Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 586-589.

BOSCH GIMPERA 1919

Pere BOSCH GIMPERA, *Prehistòria catalana: edats de la pedra i dels metalls, colonització grega, etnografia*, Barcelona, Editorial Catalana.

BOSCH GIMPERA 1932

Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Barcelona, Editorial Alpha.

BOUSQUET *et al.* 2012

Delphine BOUSQUET, Pierre CAMPMAJÓ, Denis CRABOL i Cristine RENDU, «Évolution de la poterie du Bronze Moyen au Bronze final. Éléments pour une chronologie de l'anthropisation d'un espace montagnard (Cerdagne, Pyrénées-Orientales)», *Documents d'Archéologie Méridionale*, núm. 35, p. 151-174.

BOUSQUET *et al.* 2014

Delphine BOUSQUET, Pierre CAMPMAJÓ, Denis CRABOL, Guy RANCOULE, Marie-Pierre RUAS, Laurent BOUBY, Carine CA-

LASTRENC, Muriel LLUBES i Gilles PARENT, «Du Bronze final III au 1er âge du Fer. Premiers résultats des fouilles du site du menhir à Eyne», dins *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 107-129.

CALDERER i TERRATS 1994

Joaquim CALDERER i Francesc TERRATS (editors), *Revelar el passat. Homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort*, Tarragona, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona / Museu Nacional d'Arqueologia de Tarragona.

CAMPMAJÓ 1993a

Pierre CAMPMAJÓ, «Le Bronze Final I sur le site de Llo», dins *VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 1984*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 44-57.

CAMPMAJÓ 1993b

Pierre CAMPMAJÓ, *Le site protohistoriques de Llo (Pyrénées Orientales)*, Perpinyà, Centre d'Études Préhistoriques Catalanes / Université de Perpignan.

CAMPMAJÓ *et al.* 2014

Pierre CAMPMAJÓ, Delphine BOUSQUET, Denis CRABOL, Michel MARTZULFF i Cristine RENDU, «Premiers éléments permettant de saisir la transition âge du Bronze-âge du Fer en Cerdagne (Pyrénées-Orientales)», dins *XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 131-151.

CASTANY *et al.* 1990

Josep CASTANY, Eduard SÀNCHEZ, Lluís GUERRERO, Josep CARRERAS, Rafel MORA i Goretti VILA, *El Berguedà: de la prehistòria a l'antiguitat*, Puig-reig: Ajuntament de Puig-reig / Àmbit de Recerques del Berguedà.

CASTELLS *et al.* 1986-1989

Josep CASTELLS, Walter CRUELLS i Miquel MOLIST, «El Serrat de Balà. Una necròpolis d'incineració a Cantonigròs», *Empúries*, núm. 48-50, p. 224-239.

CHOREN 2005

Jordi CHOREN, «Evolución del poblamiento ibérico en la Catalunya Central», dins Carlos Cancelo, Ángel Esparza i Antonio Blanco (editors), *Bronze Final y Edad del Hierro en la península ibérica*, Salamanca, Universidad de Salamanca / Fundación Duques de Soria, p. 544-564.

CRABOL 1984

Denis CRABOL, «L'Âge du Fer en Cerdagne Française», dins *VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 59-78.

CURA 1971

Miquel CURA, «El poblament preromà en les comarques centrals de Catalunya», *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 113-120, p. 55-67.

CURA 1978

Miquel CURA, «Contribució a l'estudi de les poblacions preromanes de l'interior

de Catalunya», dins *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 177-188.

CURA 1995

Miquel CURA, «De l'Ebre als Pirineus: continuïtat versus substitució», *Gala*, núm. 3-5, p. 423-426.

CURA i FERRAN 1969

Miquel CURA i Anna Maria FERRAN, «El poblado prerromano de "El Cogulló" (Sallent-Barcelona)», *Pyrenae*, núm. 5, p. 115-130.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA i Jordi ROVIRA, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

CURA i SÀNCHEZ 1998

Miquel CURA i Eduard SÀNCHEZ, «Un poblament preromà mal conegut. Els bargusii o bergistani de l'interior de Catalunya», dins *Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana, Granollers 1987*, Granollers, Ajuntament de Granollers, p. 163-173.

GASCÓ 1995

Jean GASCÓ, «État de la question de l'âge du bronze sur le versant Nord des Pyrénées de l'Est (Pyrénées Orientales, Ariège, Aude) et sur ses marges», dins *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 343-358.

GÓMEZ BACH *et al.* 2016

Anna GÓMEZ BACH, Irene PEIX, Montserrat ROCAFiguera, Miquel MOLIST i Imma OLLICH, «La transición de la Edad del Bronce a la Primera Edad del Hierro en la región central de la actual Cataluña», dins Anne-Claire de Chazelles i Martine Schwaller (editors), *Vie quotidienne, tombes et symboles des Sociétés Protohistoriques de Méditerranée Nord-Occidentale. Mélanges offerts à Bernat Dedet*, vol. 1, Lattes, Publications de UMR 5140 du CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors, série 7), p. 347-368.

GUILAINE 1972

Jean GUILAINE, *L'Age du Bronze en Languedoc Occidental*, Arieja / Rosselló / París, Société Préhistorique Française (Mémoires de la Société Préhistorique Française, 9).

GUILAINE 1978

Jean GUILAINE, «Problèmes du Bronze Final et du Premier Age du Fer en Languedoc Occidental et Pyrénées de l'Est», dins *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 1976-1978*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 31-46.

GUILAINE i ABELANET 1964

Jean GUILAINE i Jean ABELANET, «Esquisse chronologique de l'Age du Bronze dans les Pyrénées Orientales», *Cahiers Ligures de Préhistoire et Archéologie*, núm. 13, p. 207-227.

HUNTINGFORD i MOLAS 1979

Elisabet HUNTINGFORD i Maria Dolors MOLAS, «Excavaciones en el yacimiento ibero-romano de “La Caseta” (Manlleu-Barcelona)», *Ausa*, vol. 8, núm. 89, p. 329-333.

INSTITUT D'ESTUDIS CERETANS 2014

INSTITUT D'ESTUDIS CERETANS, *La transició bronze final – la edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns: XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Congrès Nacional d'Arqueologia de Catalunya (Puigcerdà, 17, 18 i 19 de novembre de 2011)*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans.

LÓPEZ CACHERO 2005

Francisco Javier LÓPEZ CACHERO, *La necrópolis de Can Piteu – Can Roqueta (Sabadell) en el contexto del Bronce Final y la Primera Edad del Hierro en el Vallés: estudio de los materiales cerámicos*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.

LÓPEZ CACHERO i PONS 2008

Francisco Javier LÓPEZ CACHERO i Enriqueta PONS, «La periodització del bronze final al ferro inicial a Catalunya», *Cypsela*, núm. 17, p. 51-64.

LÓPEZ MULLOR i ROVIRA 1982

Alberto LÓPEZ MULLOR i Jordi ROVIRA, «L'assentament del bronze final del Turó del Montgròs (el Brull, Osona)», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 187-192.

MALUQUER DE MOTES 1945-1946

Joan MALUQUER DE MOTES, «Las culturas hallstáticas en Cataluña», *Ampurias*, núm. VII-VIII, p. 115-184.

MALUQUER DE MOTES 1963

Joan MALUQUER DE MOTES, «El desarrollo de la Primera Edad de Hierro», dins *II Symposium de Prehistoria Peninsular. Problemas de la Prehistoria y de la arqueología catalanas*, Barcelona, Instituto de Arqueología / Universidad de Barcelona, p. 53-69.

MARTZLUFF *et al.* 2014

Michel MARTZLUFF, Delphine BOUSQUET, Pierre CAMPMAJÓ, Denis CRABOL, Christine RENDU i Vincent BELBENOIT, «Questions sur le mode d'occupation de l'espace sur la “Solana” de Cerdagne, autour du Bronze final – 1er âge du Fer», dins *XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 167-185.

MERCADAL *et al.* 1994

Oriol MERCADAL, Sara ALIAGA, Jordi CAMPILLO i PERE VALIENTE, «Noves interpretacions sobre el poblament humà de la Cerdanya (4000 –IX dC)», dins *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 711-720.

MERCADAL *et al.* 1995

Oriol MERCADAL, Sara ALIAGA i Sebastià BOSOM, «Poblament i explotació del territori a la Cerdanya. Assaig de síntesi: del neolític a l'edat mitjana», dins

Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, p. 171-194.

MOLIST 1982

Miquel MOLIST, «Aportacions al coneixement dels períodes bronze final – primera edat del ferro a la comarca d'Osona», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 217-230.

MOLIST *et al.* 1986

Miquel MOLIST, Walter CRUELLS i Dolors BUXÓ, «Coll s'Avenc; aproximació a l'estudi del ritual d'una necròpolis d'incineració de la comarca d'Osona», *Cota Zero*, núm. 2, p. 33-38.

MOLIST *et al.* 2016

Miquel MOLIST, Ricard ARNAIZ, Ramon ÀLVAREZ, Anna Maria RAURET i Anna GÓMEZ BACH, «Estructuración de la ocupación del espacio entre el IV y II milenio en Cataluña: notas en torno al modelo de distribución de la población en la Cuenca media del río Ter (Cataluña central)», *Anejos a CuPAUAM, Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid*, núm. 2, p. 59-72.

MORERA 2017

Jordi MORERA, *Territori i poblament de Cerdanya a l'antiguitat. La iberització i romanització de la vall Cerdana*, tesi doctoral, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

OLLICH *et al.* 2019

Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA, Oriol AMBLÀS, Anna GÓMEZ BACH, Maria OCAÑA, Albert PRATDESABA i David SERRAT, «L'Esquerda 2014-2015: des de la fi de la prehistòria fins a l'edat mitjana», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Solsona, Generalitat de Catalunya, p. 168-173.

PONS 1977

Enriqueta PONS, «El Dipòsit d'objectes de l'edat del bronze de Ripoll», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 25, núm. 1, p. 59-78.

PONS 1984

Enriqueta PONS, *L'Empordà, de l'edat del bronze a l'edat del ferro*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona / Generalitat de Catalunya / Diputació de Girona.

PONS 2012

Enriqueta PONS, «Les necròpolis d'incineració en el nord-est català (1100-550 ANE): una nova síntesi», dins Maria Carme Rovira, Francisco Javier López-Cachero i Florent Mazière (directors), *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tiber (segles IX-VI aC): metodologia, pràctiques funeràries i societat*, Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya (Monografies, 14), p. 57-74.

PUJOL *et al.* 2014

Maria Àngels PUJOL, Carles PADRÓS i Roger SALA, «El jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona) i el seu entorn. Resultats de les campanyes de prospecció i excavació 2010-2012», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Vic, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 129-135.

RAURET 1987

Anna Maria RAURET DALMAU, «La seqüència estratigràfica de la cova de les Pixarelles (Tavertet, Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 1986-1987*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 59-68.

RIUS SERRA 1915-1920

Josep RIUS SERRA, «El sepulcre del Turó de les Mentides (Folgaroles)», *Crònica de la Secció Arqueològica. Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXXV-XX, p. 581-582.

ROCAFIGUERA *et al.* 2014

Montserrat ROCAFIGUERA, Imma OLLICH i Maria OCAÑA, «L'Esquerda abans del període ibèric ple: del bronze final a l'ibèric antic. Primeres hipòtesis», dins *La transició bronze final – 1a edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns: XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya (Puigcerdà, 17, 18 i 19 de novembre de 2011)*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 317-328.

ROVIRA i CURA 1982

Jordi ROVIRA i Miquel CURA, «El món tumular català des del bronze antic fins època ibèrica. Continuïtat versus substitució», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie I, Prehistoria y Arqueología*, núm. 2, p. 153-171.

RUIZ ZAPATERO 1983

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, *Los campos de urnas del NE de la península ibérica*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.

RUIZ ZAPATERO 1983-1984

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, «El comercio protocolonial y los orígenes de la ibe-rización: dos casos de estudio, el bajo Aragón y la Cataluña interior», *Khalathos*, núm. 3-4, p. 51-70.

RUIZ ZAPATERO 1995

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, «El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos», dins *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, p. 85-104.

SÁNCHEZ 1987

Eduard SÁNCHEZ, *El poblament pre-romà al Bages*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa.

SÁNCHEZ 1989

Eduard SÁNCHEZ, «Del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central (s. VIII-V aC)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie I, Prehistoria y Arqueología*, núm. 2, p. 249-280.

SERRA I VILARÓ 1915-1920

Joan SERRA I VILARÓ, «Trobada protohistòrica a Marlès», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 573-581.

SERRA I VILARÓ 1918

Joan SERRA I VILARÓ, *Excavaciones en la Cueva del Segre. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en el año 1917*, Madrid, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades.

SERRA I VILARÓ 1920

Joan SERRA I VILARÓ, «Excavaciones en el poblado ibérico de Castellvell, Solsona», *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, núm. 27, p. 355-379.

SERRA I VILARÓ 1921

Joan SERRA I VILARÓ, «Poblado ibérico de Anseresa, Olius», *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, núm. 35, p. 348-379.

SERRA I VILARÓ 1922

Joan SERRA I VILARÓ, «Poblado ibérico de San Miquel de Sorba», *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, núm. 44, p. 346-396.

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Marlès*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

VILASECA 1943

Salvador VILASECA, «La balma de can'Eures, término de Perafita, provincia de Barcelona», *Empúries: Revista de Món Clàssic i Antiguitat Tardana*, núm. 5, p. 267-269.

VILASECA 1976

Salvador VILASECA, «A propòsit de l'anomenat bronze cerdà», *Cypsela*, núm. 1, p. 98-100.

Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès): una revisió del conjunt ceràmic

Montse Blasco Biosca i Anna Bach Gómez

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria,
Universitat Autònoma de Barcelona

L'estudi del conjunt ceràmic de Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès), recuperat per Joan Serra i Vilaró el 1918 i dipositat al Museu de Solsona, ha permès fer una revisió estilística i formal dels vasos ceràmics procedents d'un poblat a l'aire lliure de la Catalunya Central, que ha estat datat entre el bronze final i la primera edat del ferro.

Les possibilitats de revisar aquesta col·lecció, en el marc d'un treball acadèmic, han permès analitzar aquest conjunt des d'una nova perspectiva. Cal recordar que es tracta d'una col·lecció formada per 27 perfils sencers i pràcticament un centenar de fragments decorats. El present treball s'ha centrat en una caracterització d'aquest conjunt a partir del repertori formal i, sobretot, de la diversitat decorativa que va donar lloc a la definició del grup Merlès, per facilitar-ne la identificació i contextualització en altres conjunts i estudis.

1. Introducció

El conjunt de material ceràmic estudiat, i parcialment presentat en aquest article, prové del jaciment situat prop de l'església de Sant Pau de Pinós, del qual rep el nom, i del mas Camprodon, al terme municipal de Santa Maria de Merlès (el Berguedà). Devia tractar-se d'un lloc d'habitació a l'aire lliure amb estructures peribles de tipus poblat.

Mn. Joan Serra i Vilaró va realitzar-hi la primera excavació l'any 1918, després que l'any anterior Mn. Isidre Gríful hagués recuperat diversos fragments ceràmics trobats en superfície prop del mas (Serra i Vilaró 1915-1920). En aquesta excavació es va identificar una sola habitació de planta quadrada, de 3,30 metres quadrats, d'on va sortir un conjunt ceràmic amb una diversitat decorativa molt àmplia, de la qual va presentar una primera classificació deu anys després, sota el títol *Ceràmica de Marlès*, en què situava el conjunt a inicis de l'època hallstàtica (Serra i Vilaró 1928: 38). No va ser fins a l'any 1973 que Miquel Cura i Jordi Rovira van fer-ne una nova intervenció amb l'objectiu d'aclarir i completar la tipologia de poblat, de localitzar l'estructura descrita per Mn. Serra i Vilaró i d'establir una cronologia més precisa del jaciment (Cura i Rovira 1976). Aquests treballs van permetre delimitar una planta simple de forma

ovalada, a partir d'alguns trams de mur conservats a les zones de coberta vegetal del serrat. Segons Cura i Rovira, aquest poblat es degué construir aprofitant l'espai de la plataforma de la roca, i la uniformitat del material ceràmic indicaria una única ocupació i un possible abandó traumàtic degut a un incendi. Les evidències d'això serien el volum de material ceràmic, restes de rubefacció i els fragments de tovot termoalterat que es van trobar en aquesta segona intervenció (Cura i Rovira 1976: 103).

2. La caracterització del conjunt ceràmic

El conjunt ceràmic de Sant Pau de Pinós conservat al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona està format per 131 elements ceràmics elaborats a mà, dels quals 27 corresponen a perfils sencers reconstruïts i 95 conserven algun tipus de decoració (Blasco 2017; Blasco *et al.* 2018).¹ A partir del conjunt d'atuell de perfil sencer s'han definit vuit grups tipològics mitjançant l'anàlisi de la morfometria dels vasos i els principals aspectes tecnològics. Aquells fragments informes dels quals no s'ha pogut identificar la tipologia s'han agrupat en petits contenidors i grans contenidors, pel seu gruix i tipus de pasta. Pel que fa a la capacitat volumètrica dels vasos, i a partir del càlcul dels vasos reconstruïts, s'ha establert que els vasos de mida petita devien tenir una capacitat limitada de fins a un litre; els vasos i contenidors de mida mitjana devien tenir una capacitat d'entre dos i cinc litres, i els contenidors de mida gran, una capacitat de cinc litres o una mica superior.

L'element decoratiu és present tant en els atuell reconstruïts com en fragments, i quan es fa una primera revisió de la col·lecció, es poden diferenciar dos grans grups. El primer grup destaca per les seves parets gruixudes, de coccions sovint irregulars, que han estat elaborades amb pastes poc depurades i en què es combinen diversos tipus de decoracions, com les aplicacions plàstiques, les impressions i les incisions o excisions. En canvi, el segon grup ha estat elaborat amb pastes més depurades, amb coccions més uniformes que el grup anterior, i les decoracions corresponen a im-

¹ Aquest treball no hauria estat possible sense l'ajuda del professor Miquel Molist, del grup SAPPO/GRAMPO del Departament de Prehistòria, que va dirigir i orientar la recerca en el marc del treball de màster. L'ajuda del Dr. Jaume Bernades i de Lúcia Fàbregas, del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, ha estat imprescindible, tant per les facilitats ofertes com perquè aquest treball sortís a la llum.

pressions o incisions de diferents tipus, com l'acanalat o algunes formes geomètriques més pròximes als conjunts ceràmics dels camps d'urnes.

3. Grups morfològics

Els vuit grups formals han estat agrupats de la manera següent: la forma 1 (tenalla) correspon a contenidors de mida mitjana i gran. La vora és exvasada, amb la part superior recta, arrodonida i bisellada; el coll és curt, amb la inflexió molt marcada; el cos és ovalat, amb la panxa poc marcada, i pot contenir peces amb diversos graus d'obertura, i la base és plana i poc marcada. Aquesta és una de les formes més característiques del conjunt de Sant Pau de Pinós, tant per la morfologia del coll com per la de la vora, amb elements habituals en contextos de bronze final III, com poden ser els bisells i les inflexions marcades.

Similar a l'anterior, la forma 2 (gerra) està formada per contenidors de mida mitjana. La vora és exvasada i el coll curt, amb un perfil sinuós i més marcat a l'interior; el cos és de tipus ovoide i la base acostuma a ser plana, ampla i poc diferenciada. Es tracta d'una forma amb presència ja en cronologies anteriors, però destaca per l'estrangulació a la zona de la inflexió del coll amb la panxa i per tenir una alçària i amplària poc diferenciades.

La forma 3 (olla) s'associa a contenidors tancats de mida mitjana. La vora és exvasada, com en els grups anteriors, i el coll és poc marcat. El cos superior és convex respecte al coll i la inflexió, i la carena és alta i poc marcada. El cos inferior és arrodonit i presenta una forma d'atuell sinuosa, amb la base plana però de dimensions desiguals.

La forma 4 (vas carenat) la trobem de manera molt puntual dins el conjunt. Es tracta de vasos de vora plana, amb la paret tancada i el cos amb una carena molt angulara que separa dos cossos cònics equidistants; la base és diferenciada i umbilicada. Al perfil reconstruït que s'ha utilitzat per definir el grup li manquen la vora i part del coll. Aquest tipus de formes poden considerar-se afins al grup d'urnes carenades, amb més tradició en l'edat del bronze final.

La forma 5 (urna) es compon de contenidors de mida mitjana de vora exvasada i recta, amb una carena molt angulara, que separa dos cossos cònics, i amb una base diferenciada i plana. Similar a la forma 4, també es pot considerar propera al grup dels camps d'urnes.

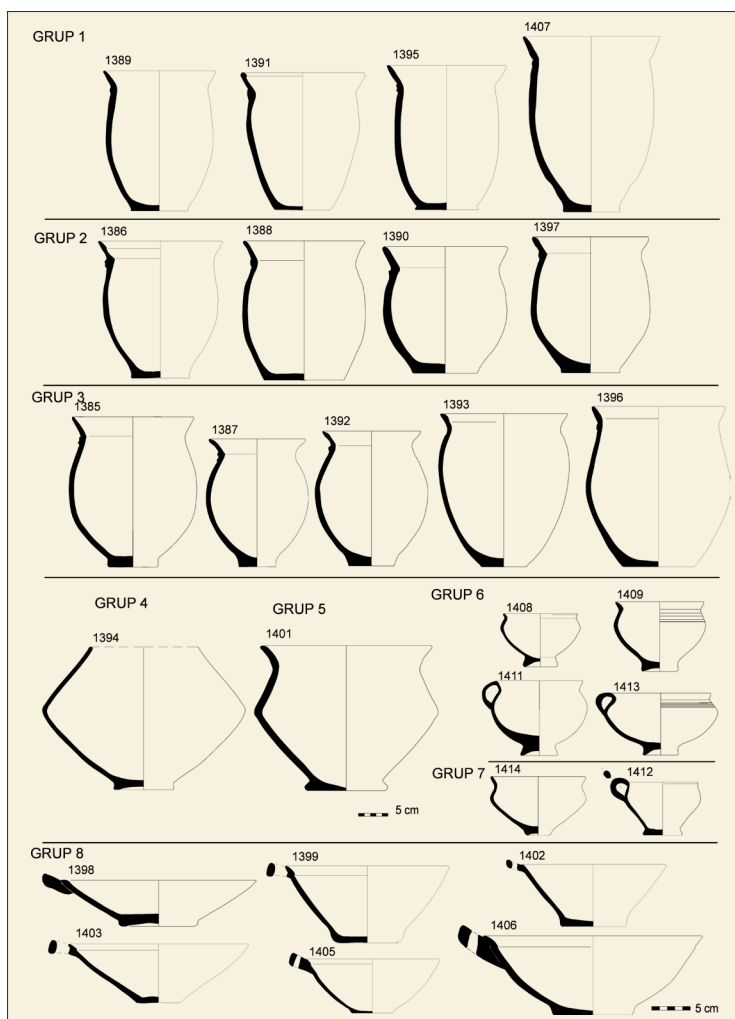

Figura 1
Proposta de taula tipològica amb els vuit grups principals (a partir de Blasco *et al.* 2018).

La forma 6 (tasses, gerretes) s'associa a una morfologia de vasos tancats de formes complexes de mida petita i mitjana. La vora és exvasada i curta, amb el llavi arrodonit i una petita inflexió al coll; el cos és globular, de manera que genera un perfil sinuós, i el peu és aixecat de tipus anular. Se n'han diferenciat dos subgrups, en funció de la presència de nansa (6A) o de l'absència d'aquesta (6B).

La forma 7 està formada per vasos petits. La vora és exvasada; el cos superior és convex, amb la carena alta i marcada; el cos inferior és rectilini, i la base, diferenciada i arrodonida, i plana o lleugerament umbilicada, de manera que difereix força del grup anterior. En aquesta forma també se n'han distingit dos subgrups en funció de la presència (7A) o absència (7B) d'elements de presió de tipus nansa. Tant la forma 6 com la forma 7 apareixen de manera freqüent en les cronologies de l'edat del bronze final i primera edat del ferro, en un context de vasos d'acompanyament.

La forma 8 (plats tapadora) comprèn atuells de mida petita i mitjana. El perfil és obert i troncocònic, amb parets rectilínies i amb la base plana i marcada. Les vores acostumen a ser arrodonides amb bisells, que poden estar molt marcats o poc. Tots els casos conservats presenten una nansa horitzontal amb una obertura central de secció arrodonida. Aquesta forma de tipus plat tapadora està associada a les de tipus urna, com la 4 i la 5. És una forma ben present en els conjunts de l'edat del bronze final del nord-est de la península Ibèrica, i perdura en la transició a la primera edat del ferro (fig. 1).

4. Principals tècniques i combinacions dels motius decoratius

Les principals tècniques decoratives corresponen a les aplicacions plàstiques (decoració elaborada per un cordó o combinació de cordons llisos o impresos disposats en diverses orientacions sobre el vas) i poden anar acompanyades de decoració impresa, a vegades de tipus dentat o incisa. Els acanalats són també ben presents en la col·lecció (fig. 2).

En el conjunt ceràmic de Sant Pau de Pinós, algunes tècniques i motius decoratius es poden associar a unes formes i tipologies concretes. Per exposar aquests patrons decoratius de les formes descrites, s'han utilitzat les variables de grup morfomètric, tècnica decorativa, motiu i combinació de motius i tècniques. I aquests s'exposen en funció de la seva representativitat dins la col·lecció.

El grup més nombrós correspon a les formes 1, 2, 3 i grans contenidors, que representa el 54 % del conjunt ceràmic, amb una composició molt similar entre si, i es poden associar com a característics del grup Merlès. Hi destaca la tècnica decorativa d'aplicacions plàstiques amb impressions, o motiu de cordons impresos. Aquests poden aparèixer a

Figura 2
Principals motius decoratius presents en el conjunt.

les vores, sense espaiar, i en múltiples direccions, o també cobrint la superfície de les inflexions coll-panxa; pot tractar-se d'un sol cordó o bé d'un cordó doble. Al cos també s'hi troben aplicacions plàstiques en distribucions multidireccionals, espaiades o sense espaiar, arquejades, o aplicacions plàstiques que recorden els «engrutats». Les impressions sobre les aplicacions plàstiques de tipus cordó poden ser dentades o sense relleu. En les impressions dentades, podem observar-hi les marques de diverses eines, com ara possible malacofauna o pintes de mides variables. També tenim impressions sense relleu que poden ser degudes a l'erosió de la peça o bé a l'estri utilitzat en la seva elaboració. Cal apuntar que també s'observen casos d'incisió sobre les aplicacions plàstiques, en els quals s'escota el gruix de l'aplicació fins a arribar a la paret de l'atuell de manera intermitent, i es genera un motiu similar al de l'aplicació plàstica amb impressió, com és el cas del fragment núm. 4948.

També trobem les impressions diagonals, que apareixen més freqüentment als cossos superiors dels vasos, però també sobre les aplicacions plàstiques situades a la inflexió coll-panxa. Aquestes impressions poden ser sense relleu o bé amb relleu dentat, segons l'estri utilitzat, la intensitat del gest

o el grau de desgast de la peça. En aquest conjunt de grups ceràmics podem trobar-hi motius en espiga horitzontal, és a dir, dues filades de franges obliqües que només generen un sol vèrtex, i poden ser impressions obliqües proximals (que arrenquen de dreta a esquerra) o bé distals (que arrenquen d'esquerra a dreta). Quan apareixen més de dues filades de franges obliqües parlariem d'un motiu en zig-zag vertical, que pot contenir des de dos fins a quatre vèrtexs observables, que arrenquen de dreta a esquerra, o d'esquerra a dreta. En alguns casos podem trobar motius d'espiga proximal o distal sobre aplicacions plàstiques de cordó doble a les inflexions del coll (fig. 3).

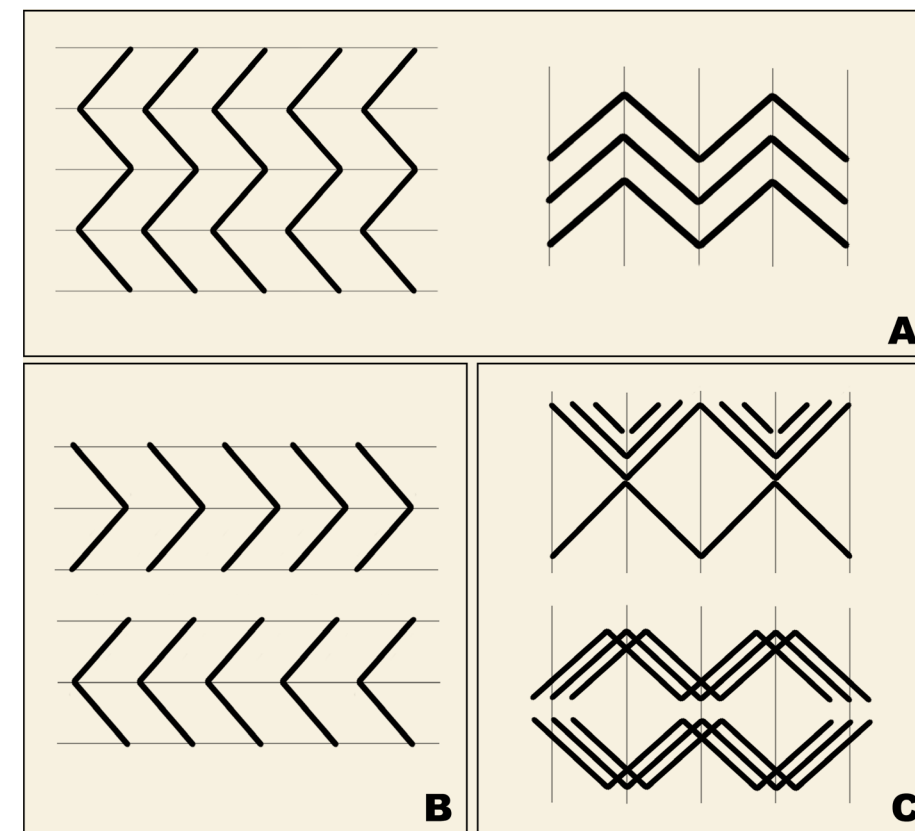

Figura 3
Esquema dels principals motius decoratius en franges obliqües presents en el conjunt. A: motius en zig-zag vertical a l'esquerra i en zig-zag horitzontal a la dreta; B: motius d'espiga en orientació obliqua distal, superior, i obliqua proximal, inferior; C: variacions dels motius en zig-zag (en triangles inconnexos, a la part superior, i superposat en tres franges, a la part inferior).

Les impressions en pentinat o raspallat les podem trobar al coll, en orientacions verticals, horitzontals o multidireccionals, així com al cos, sovint des de mig cos superior fins a la base, orientades verticalment o multidireccional.

També ens trobem, però, amb el cas dels motius en zig-zag vertical o d'espiga horitzontal al cos superior dels atuell, que estan superposats a les impressions en pentinat. En aquest cas, les impressions en pentinat poden arrencar des de la inflexió coll-panxa fins a la base del vas, o bé des de la meitat del patró zig-zag vertical o espiga fins a la base.²

Les impressions per digitació són una altra tècnica present en el conjunt. Les podem trobar al coll, en impressions verticals situades sobre la inflexió coll-panxa. També apareixen a la inflexió coll-panxa, impreses sobre les aplicacions plàstiques de tipus cordó en diferents gestos: obliqües o verticals sobre un o dos cordons, i en el cas de cordó doble, amb gestos distints per a cada aplicació o bé amb un sol gest per a ambdues. I també les podem trobar al cos, cobrint la superfície de circumferències impreses sobre la pasta.

Les incisions també són presents en aquest conjunt de grups, principalment al cos superior, en franges diagonals que generen motius d'espiga horitzontal o en zig-zag vertical, però també s'observen alguns casos en què han estat producte del mateix procés de fabricació, com els fragments núm. 4952 i núm. 4954, en els quals es va realitzar un buidat previ de la inflexió del coll dels atuell per acomodar-hi l'aplicació plàstica de tipus cordó.

De manera excepcional trobem el tipus de decoració excisa en els fragments del núm. 1431. Se situa a la inflexió coll-panxa, té un relleu dentat i forma una filada amb gest oblic que genera un motiu visualment similar al del cordó imprès.

El segon grup decoratiu correspon a les formes 4 i 5, associat a vasos carenats i urnes, i representa el 4 % del conjunt. Cal tenir present, però, que podria haver-hi fragments indeterminats del grup de grans contenidors que pertanyin a aquesta categoria. En aquests casos només s'han

² Un cas més excepcional és el de la impressió en teixit vegetal, que apareix en el fragment núm. 1420, corresponent al cos d'un vas, en franges paral·leles i arquejades, possiblement elaborada amb algun element vegetal cordat en espiral en cercles concèntrics.

pogut observar dos tipus de decoració. Per una banda, trobem la tècnica decorativa d'impressió en la qual s'utilitzaven filaments cargolats, també anomenada «a cordeta», que genera motius de forma geomètrica al cos superior, com és el cas de l'atuell reconstruït núm. 1394. Per l'altra, tenim la combinació d'impressions en dos o tres solcs acanalats amb impressions a cordeta, que formen un motiu en zig-zag horitzontal superposat de tres línies. En el cas del fragment núm. 1429A, aquest motiu apareix als dos laterals, i en tres dels fragments del núm. 1427, en un sol lateral, però conserven la totalitat del patró en zig-zag que apareix sota dues franges horitzontals també impreses a cordeta.

El tercer grup s'associa a les formes 6 i 7, i als fragments de petits contenidors, i representa el 17 % del conjunt. Hi destaca la presència individual d'impressions contínues disposades horitzontalment, o motiu de solcs acanalats; es documenten entre dos i quatre solcs, sempre ubicats entre la inflexió coll-panxa i la carena de l'atuell.

També trobem aquestes impressions acanalades al cos superior, complementades amb incisions que poden estar situades entre el cos superior, la carena i part de l'inferior, formant patrons en zig-zag horitzontal, com és el cas del vas núm. 1414, o en fulles d'acàcia; en aquest últim cas es troba una o dues filades, com en el vas núm. 1411 i en el fragment núm. 1429C; cal apuntar, però, que en l'últim no conserva l'acompanyament de solcs acanalats. També podem trobar altres tipus d'incisions sense associar amb acanalats, com el cas del fragment núm. 4934, que conté incisions de tipus lenticular disposades en una filada i situades a la inflexió del coll del vas, o un tipus d'incisions contínues obliqües, presents en els fragments del núm. 1426, que formen un motiu en zig-zag horitzontal superposat en tres línies, situat al cos superior del vas i que ha estat elaborat raspant en sec amb un instrument molt prim sobre la superfície prèviament fumada; es genera així un efecte en negatiu, similar a la tècnica esgrafiada.

Les impressions a cordeta i a rodeta dins d'aquests grups apareixen de manera excepcional. El fragment núm. 1429B conté impressions a cordeta formant un motiu en zig-zag horitzontal superposat de dues línies sota dues franges horitzontals, patró molt similar al dels fragments núm. 1427, que pertanyen a la forma 4. Els fragments del núm. 1428 contenen la tècnica d'impressió contínua elaborada amb una rodeta dentada, que

forma un motiu d'espiga horitzontal al cos superior, sota una sola franja horitzontal situada a la inflexió del coll del vas, un patró similar al que trobem en les formes 1, 2 i 3.

El darrer grup es troba present en la forma 8. Correspon als plats tapadora, i representa el 17 % del conjunt total. En aquest grup hi trobem de manera puntual impressions en pentinat vertical a la paret externa, com en els casos de les reconstruccions núm. 1398 i núm. 1402, així com impressions dentades amb una distribució de tipus radial a la paret externa de les bases dels plats, com trobem en els núm. 1406 i 1425. Finalment, el 8 % restant de la mostra correspon a fragments informes (fig. 4).

5. Consideracions finals

A tall de conclusió, cal afirmar que si bé la col·lecció conservada al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona presenta un biaix de la producció ceràmica total procedent del jaciment de Sant Pau de Pinós, mostra els elements bàsics que permeten identificar la singularitat decorativa del denominat «grup Merlès». Per una banda, s'assenyalen com a significatius de la decoració Merlès els patrons decoratius formats per la combinació de cordons amb presència d'impressions dentades, motius d'espiga o zig-zags i pentinats, que corresponen a més de la meitat dels atuellers conservats (54 %). I, per l'altra, cal destacar la presència de decoració acanalada, impressions a cordeta i rodeta presents en els principals grups formals, associats a urnes i plats tapadora, que formen el 38 % del conjunt, i que ens indiquen la presència de producció afí als darrers camps d'urnes. La combinació d'aquestes produccions mostra de nou la singularitat de la tècnica i de la decoració Merlès, al mateix temps que mostra les influències de les produccions pròpies dels camps d'urnes, així com la presència d'elements que recorden el *décor* cerdà.³ L'entitat i la representativitat d'aquest conjunt de Sant Pau de Pinós caldrà que siguin analitzades i validades a partir de les noves estratigrafies i excavacions.

3 Vegeu. Bousquet *et al.*, en aquest mateix volum.

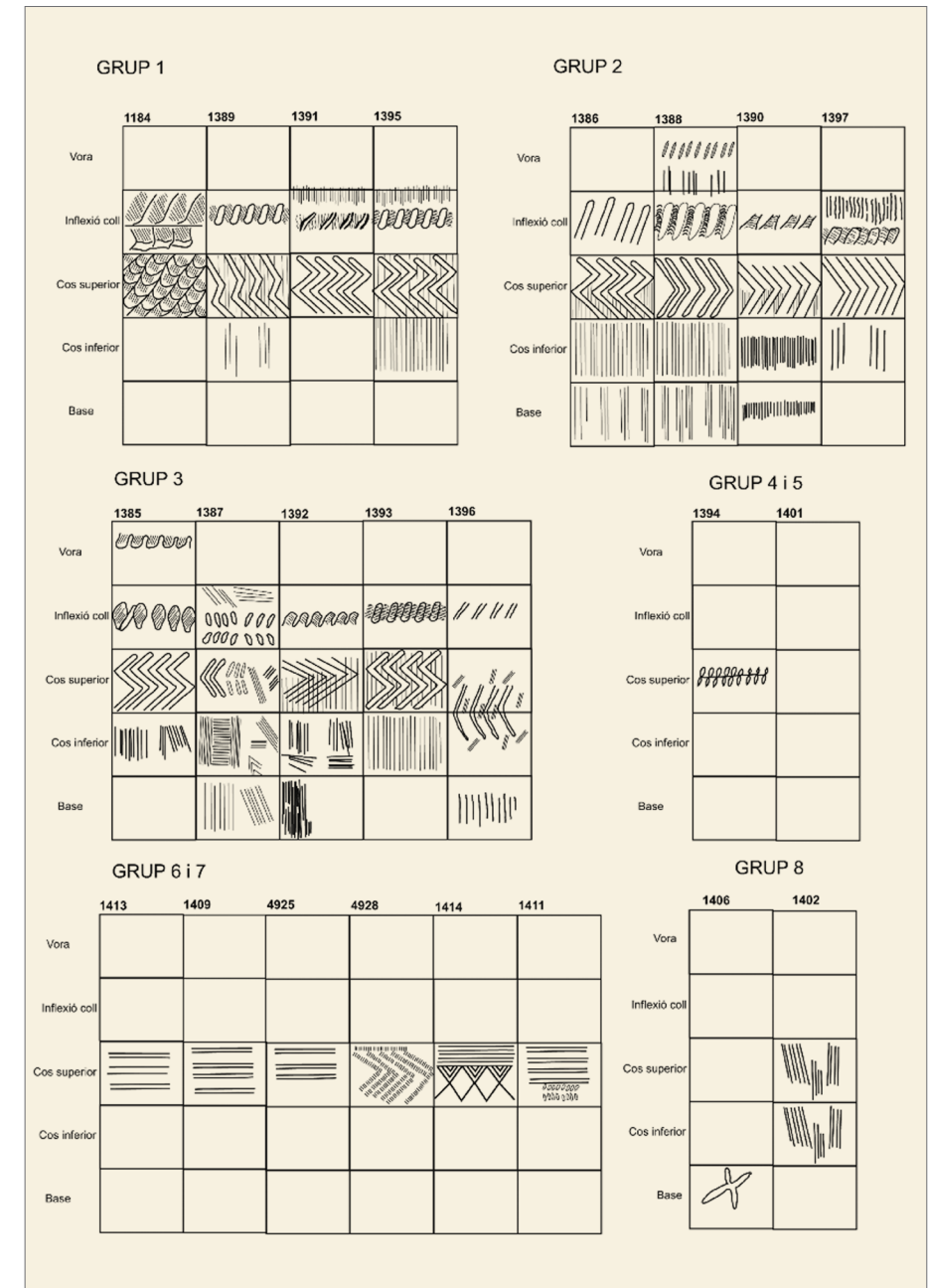

Figura 4
Tipus de decoracions i situació en els atuellers reconstruïts.

BIBLIOGRAFIA

BLASCO 2017

Montse BLASCO, *La cultura arqueològica de Merlès durant bronze final i primera edat del ferro: una revisió crítica a través de la decoració ceràmica*, treball de final de màster, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

BLASCO *et al.* 2018

Montse BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i MIQUEL MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA i Jordi ROVIRA, «Consideracions sobre el poblat del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

SERRA i VILARÓ 1915-1920

Joan SERRA i VILARÓ, «Troballa protohistòrica a Marlès», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 573-581.

SERRA i VILARÓ 1928

Joan SERRA i VILARÓ, *Ceràmica de Marlès*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

El Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà): una descoberta recent

**Pau Alberch, Rubén Castillo, Anna Bach Gómez,
Enric Esposa, Dani Mariño i Miquel Molist**

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona i equip del projecte de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans

Tom Morley

Investigador independent, col·laborador del Grup SAPPO/GRAMPO

Jordi Morera, Òscar Trullàs i Patxi Ozcoz

Arqueòlegs.cat

Àngels Pujol

Associació GIRA (Grup Independent de Recerca en Arqueologia)

La possibilitat de dur a terme una petita intervenció al jaciment del Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà, Oristà) ve motivada per la troballa de material ceràmic dispers afí al denominat «grup Merlès». Es tracta d'un assentament totalment inèdit que s'emplaça en els denominats poblats a l'aire lliure amb estructures conservades.

Els resultats preliminars extrets de l'excavació de quatre cales, amb resultats positius, posa de manifest l'entitat d'un assentament del bronze final i la primera edat del ferro en funcionament durant un període força curt en el temps i previ al procés d'iberització. Les estructures perimetrals i altres possibles estances identificades han aportat un important conjunt de material ceràmic que permetrà seqüenciar i acotar tant cronològicament com estructuralment aquest tipus de poblats, prou desconeguts fins ara.

1. Introducció

La recuperació de material ceràmic a la part superficial del turó va permetre dur a terme una intervenció arqueològica a l'indret del Serrat de la Cirera (la Torre d'Oristà, Oristà). Aquests treballs tenien per objectiu efectuar una primera avaluació del jaciment i de les seves característiques essencials tant quant a coneixement científic com pel que fa a naturalesa patrimonial. L'interès es considera prou significatiu, en tractar-se d'un jaciment desconegut fins a les troballes superficials efectuades per Tom Morley, i s'ha incrementat en observar, a partir de la revisió dels materials recuperats superficialment, que aporta una possible situació cronocultural en l'horitzó de transició del bronze final a la primera edat del ferro, associant-ho al grup denominat «fàcies o cultura Merlès». Així doncs, la intervenció en aquest indret ha obert la porta a la possibilitat d'incrementar la informació històrica d'aquest període cronològic. En aquest article s'exposen els principals resultats preliminars, tant de la prospecció superficial com de l'excavació, que confirmen l'adscripció del nou assentament al període del bronze final i primera edat del ferro, amb unes característiques, com es veurà, que indicarien un funcionament durant un període força curt en el temps. Les estructures perimetrals i al

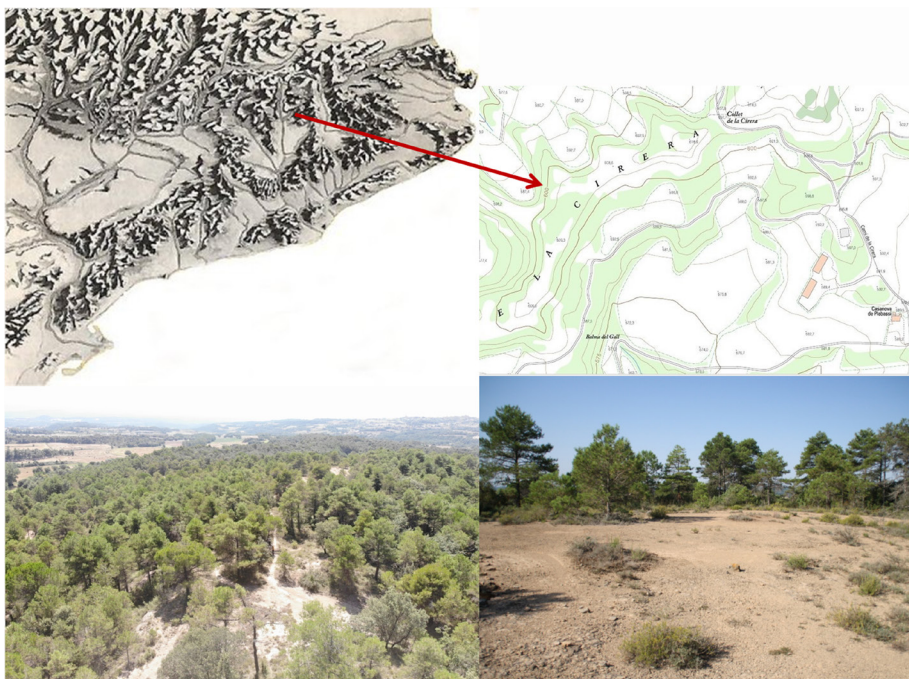

Figura 1
Situació del Serrat de la Cirera (Oristà) i dues imatges aèries del jaciment.

tres possibles estances identificades han aportat un important conjunt de material ceràmic que permetrà seqüenciar i acotar tant la cronologia com l'estructuració d'aquest tipus de poblats a l'aire lliure, força desconeguts fins llavors (fig. 1).

2. Context de la troballa

La intervenció arqueològica al Serrat de la Cirera sorgeix arran de la informació d'un veí de la Torre d'Oristà, Tom Morley, que el mateix estiu de 2020 dona notícia de la descoberta de diverses concentracions de ceràmica feta a mà al voltant d'una zona boscosa, prop del mas de la Cirera, en un punt sense indicis de presència arqueològica fins llavors.¹

¹ Punt situat a l'oest del collet de la Cirera, tot i que es pot considerar zona d'expectativa arqueològica, tant el pla com els vessants immediats a aquest serrat.

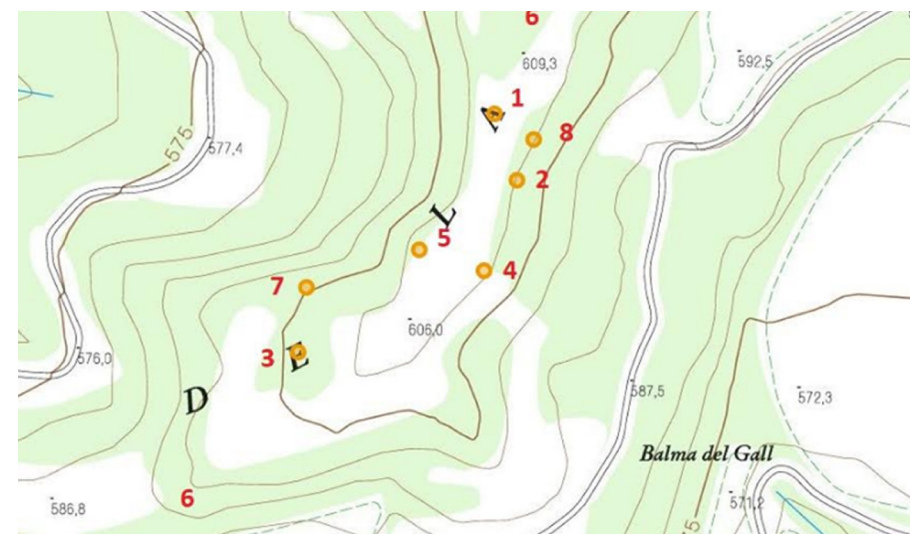

Figura 2
Fotografia aèria del serrat amb indicació dels punts amb material ceràmic identificats.

El reconeixement general del terreny, efectuat prèviament a la present actuació, havia permès identificar diverses restes ceràmiques descontextualitzades i distribuïdes superficialment al capdamunt del serrat² i en els seus vessants, en què també es van localitzar algunes ceràmiques disperses. Aquests treballs de prospecció van permetre identificar deu punts d'expectativa on la concentració de material arqueològic, principalment ceràmic, era molt significativa (fig. 2).

El seu reconeixement superficial també va permetre detectar diverses possibles estructures negatives. Més concretament, en una zona sense cobertura vegetal i situada a la part inferior del turó, s'hi va identificar una concentració de diversos forats de pal de petites dimensions i retallats al substrat arqueològic natural que semblen formar alineacions circulars d'entre un i dos metres de diàmetre.

² El serrat de la Cirera és una petita elevació lineal del terreny en orientació nord-oest – sud-oest, flanquejada, al nord, pel torrent de la Cirera; al sud, pel torrent de la Torre, i a l'est pel serrat de les Gatoses, que circula perpendicular al de la Cirera. El nexa d'unió entre les dues serres dona forma al collet de la Cirera, que representa una depressió significativa del terreny entre tots dos serrats que configura el pas natural entre la vall formada pel torrent de la Torre i pel torrent de la Cirera. Cap a l'oest, el serrat de la Cirera descendeix de manera regular fins a deixar pas al riu Bassí, que circula de nord a sud, perpendicular al serrat de la Cirera.

D'altra banda, una primera observació de la col·lecció de ceràmiques recollides va permetre detectar la riquesa decorativa del conjunt, en què destaca especialment la decoració plàstica aplicada. Es tracta principalment de cordons llisos, digitats, impresos o incisos, disposats aïllats o formant composicions complexes. S'hi identifica també la presència d'incisions obliqües, algunes generant patrons d'espiga, espina de peix, ziga-zagues horitzontals i de vegades superposades; impressions que s'atribueixen a digitacions de secció arrodonida, ovalades i triangulars.³ També es va observar que entre els materials recollits superficialment s'hi trobaven decoracions plàstiques amb impressions dentades discontinües, un fet ben identificat del grup Merlès (Serra i Vilaró 1915-1920 i 1928).

El conjunt es completa amb uns pocs fragments amb acanalats, amb presència de brunyiments i coccions reductores que permeten situar el conjunt, en un examen preliminar, en un horitzó de bronze final – primera edat del ferro.

3. Intervenció i principals resultats

La intervenció arqueològica, centrada en l'obertura de quatre petites cales, ha tingut com a objectiu principal identificar i documentar estructures i estratigrafia arqueològica associades als punts de més concentració de materials ceràmics recuperats en els treballs de prospecció del serrat.⁴

3.1. Resultats dels treballs a la cala 1

La cala 1 s'ha projectat a la part oriental del serrat i presenta unes dimensions de forma allargada, de sis metres de llarg per un metre d'ample.

³ Aquest tipus de decoració ha permès fer una primera adscripció de les restes ceràmiques al denominat «grup de Merlès». La combinació de tècniques i motius decoratius era molt semblant a la de Sant Pau de Pinós (Cura 1976; Cura i Rovira 1976). La singularitat d'aquest tipus de jaciments amb aquestes característiques va motivar que es proposés la present actuació.

⁴ La intervenció ha estat dirigida per Pau Alberch i Rubén Castillo de la Torre i va tenir lloc del 27 de juny a l'1 d'agost de 2020. Atesa la importància històrica i arqueològica de l'indret, el grup de recerca SAPPO/GRAMPO (Grup de Recerques Arqueològiques al Mediterrani i Pròxim Orient) del Departament de Prehistòria de la UAB encapçala la investigació, d'acord amb el seu perfil de recerca, en col·laboració amb l'empresa Arqueòlegs.cat, Catarqueòlegs SL, per tal de dur a terme la pertinent actuació de documentació i anàlisi arqueològica. Aquests treballs han comptat amb el suport dels Serveis Territorials de Cultura a la Catalunya Central. Agraïm el suport dels propietaris i a l'alcalde d'Oristà, Marc Sucarrats Sabatés, la seva ajuda.

Figura 3
Vista aèria de la cala 1.

S'obre al centre de la plataforma superior, en el punt on s'identifica una petita elevació del terreny de mig metre d'alçària, coronat per una filada de pedres, perpendiculars a la plataforma superior del serrat. En el procés d'excavació d'aquesta cala s'identifiquen diversos estrats associats a l'acumulació de sediments formats per terra de base argilosa, barrejada amb elements vegetals i petits nòduls de calç que s'identifiquen com un talús aixecat a terra utilitzant una tècnica constructiva a base de tova o tovot, recolzada directament sobre el substrat geològic. Aquesta estructura apareix coronada per una filada de pedres, d'un metre d'amplària, conservades i escassament desbastades. Uns pocs fragments de ceràmica a mà s'han recuperat en els nivells de tovot i en l'amortització d'aquesta construcció (fig. 3).

L'estructura sembla correspondre a una construcció perimetral, situada en una de les terrasses naturals que permeten transitar per la formació geològica. D'aquesta manera, aquesta estructura devia servir de tanca per a aquest espai elevat, i protegia l'accés a la plataforma càrstica.

3.2. Resultats dels treballs a la cala 2

La segona cala està situada a prop de la primera, al vessant sud de la plataforma superior del serrat, abans del primer replà intermedi que presenta

Figura 4
Imatge de les estructures identificades a la cala 2.

l'orografia en aquest punt. La intenció d'obrir aquest sondeig era contextualitzar els abundants fragments de contenidors ceràmics que es van detectar en aquest punt durant la prospecció prèvia i determinar si es definia alguna estructura a partir de les pedres que s'observen en superfície. La cala, de tres metres per tres metres, se situa en el límit de la plataforma superior del serrat en contacte amb la terrassa inferior i presenta un desnivell de mig metre des de la part més elevada a la inferior. Un cop extreta la cobertura vegetal, s'ha confirmat la presència de diverses estructures antròpiques, que corresponen a una alineació paral·lela a la paret natural de la terrassa, formada per una banqueteta, i a una de perpendicular, formada per una filada de pedres, així com un reforç a la línia natural del marge (fig. 4).

Els estrats de rebliment recuperats en els dos espais identificats estan formats per un nivell de tovot o tova disgregat i dos estrats de terra més orgànica, i poc compactada, d'on prové el principal conjunt de material ceràmic del jaciment. Es tracta de fragments d'atuell de dimensions

mitjanes que corresponen a vasos globulars i troncocònics. Es destaca la presència de fragments decorats amb cordons impresos, alguns dels quals amb la impressió dentada típica del grup Merlès. Les principals formes recuperades corresponen a vores planes i arrodonides de vasos troncocònics, com vores de plat tapadora i un conjunt significatiu de vores bisellades. Cal indicar que aquesta és la cala que ha proporcionat més evidències d'arquitectura associada a un espai d'habitació, definit per dues estances separades per un petit mur i que mostra la precarietat en l'entitat i en l'estat de conservació d'aquestes estructures.

3.3. Resultats dels treballs a la cala 3

Es tracta d'una cala situada a la zona sud del Serrat de la Cirera, al vessant est, entre la primera terrassa i la segona. Mesura dos metres quadrats i, com en el cas de la cala 2, aquesta també es va obrir al marge de la primera terrassa, amb un desnivell d'1,20 metres entre la cota superior i la inferior. L'estratigrafia en aquest punt no està exhaurida i, si bé no s'hi va localitzar cap element constructiu, sí que es va poder observar que la major part del sediment estava format per terres amb nòduls de calç, força compactats, i alguns fragments ceràmics força erosionats. Es detecta clarament com aquest estrat s'assenta directament al geològic natural que aflora a la part baixa de la cala. En aquest sentit, les futures intervencions permetran validar si pot tractar-se d'una possible estructura arquitectònica de tancament del turó o es tracta d'estratigrafia en posició secundària associada a restes de tova o tovot.

3.4. Resultats dels treballs a la cala 4

La cala 4 s'obre al vessant sud-est del serrat, en direcció est-oest i a onze metres de la cala 2. Aquest sondeig d'un metre i mig per tres metres de llarg ha permès documentar l'existència de diversos blocs de pedra formant una certa alineació i seguint la mateixa direcció que l'orografia del terreny. Tot i que la cala no va aportar resultats definitius perquè no va ser excavada completament, sí que es van poder documentar diversos estrats interpretats com a enderroc, amb algunes restes de tovot erosionat, que permeten proposar l'existència d'una estructura constructiva adossada al desnivell rost del vessant del serrat.

4. Material recuperat

L'element més significatiu que té aquest jaciment és l'alta presència de material arqueològic recuperat, concretament ceràmic. En context estratigràfic s'han recuperat 383 fragments ceràmics. Es tracta de 330 fragments informes, 28 vores, 8 bases, 7 inflexions i 2 nanses o elements de premsió. El conjunt combina 220 fragments de cocció mixta (57%), 81 fragments de cocció oxidant (21%), 80 fragments de cocció reductora (21%) i 2 possibles fragments amb sobrecocció (1% del total).

En aquest conjunt cal assenyalar que uns 144 fragments corresponen a atuells decorats (un 38% del total de la mostra), mentre que 239 fragments no presenten decoració (corresponen a un 62% del total). Així, si bé el conjunt predominant no presenta decoració, la presència d'un percentatge de més del 30% d'elements decorats és altament significativa, i en aquest cas encaixa bé amb altres conjunts ceràmics considerats sincrònics a l'horitzó del bronze final i, sobretot, de la primera edat del ferro i propers al grup Merllès (Serra i Vilaró 1928; Molist 1982; Blasco *et al.* 2018) (fig. 5).

Pel que fa a la tipologia dels atuells recuperats, s'han distingit vuit grups morfomètrics principals:

- Gerres: contenidors mitjans i grans de vora exvasada, coll curt, perfil sinuós, cos globular i base diferenciada i plana.
- Olles: vasos alts, petits i mitjans, de vora exvasada, cos superior convex, carena alta i marcada, cos inferior rectilini i base diferenciada cònica i lleugerament umbilicada. Amb dues variants en funció de si té nansa vertical o sense nansa.
- Urnes: vasos alts, amb el cos superior convex, carena alta i arrodonida i cos inferior globular. Presenten inflexió molt marcada i peu aixecat o pla. Presenta una vora hemisfèrica i inflexió de coll recte, pertanyent a una urna.
- Urnes carenades: vasos baixos i petits amb vora exvasada, cos superior convex, carena alta i marcada, cos inferior rectilini i base diferenciada arrodonida i lleugerament umbilicada.
- Tasses: forma associada a vasos tancats de formes complexes i mida petita o mitjana. La vora és exvasada i curta, de llavi arro-

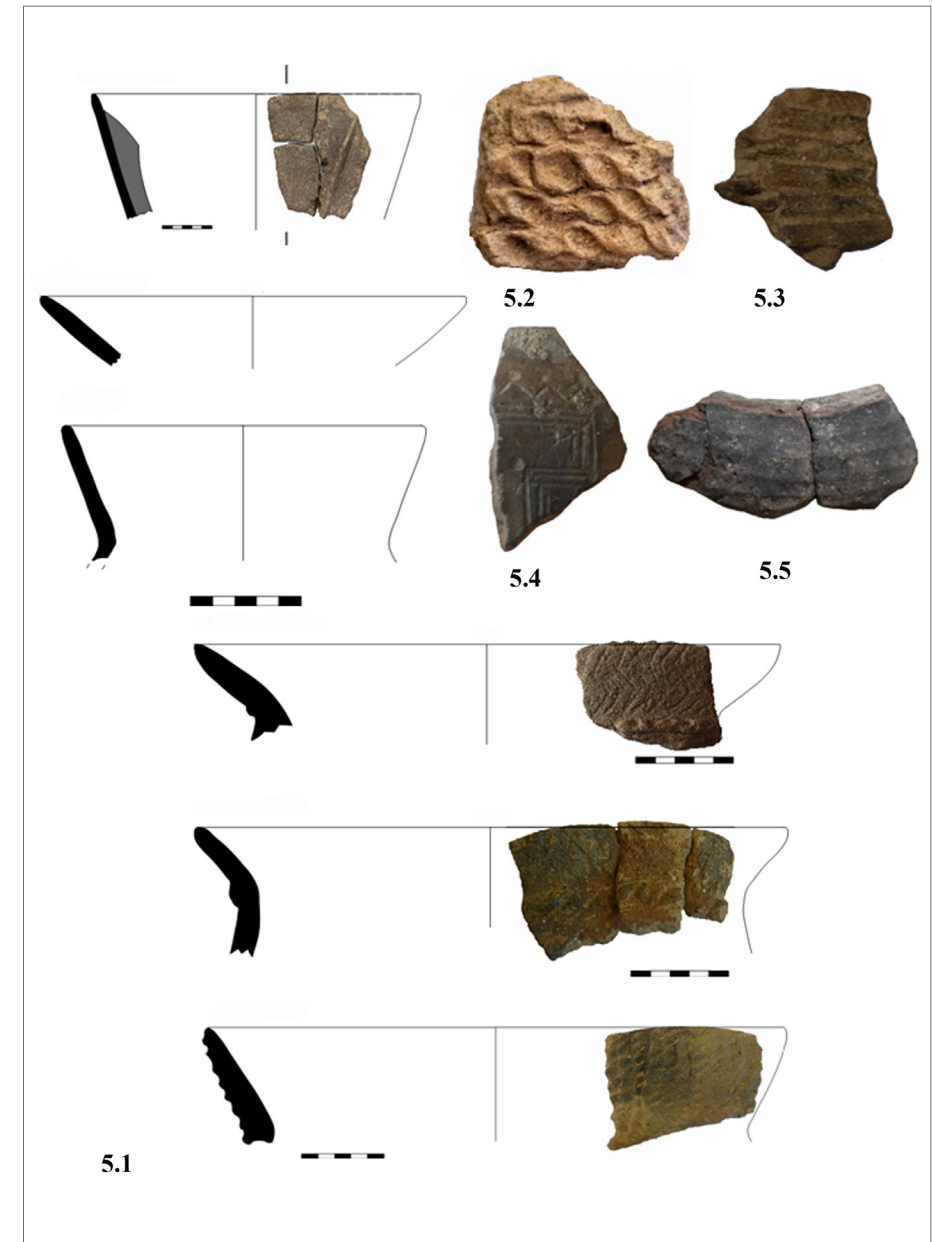

Figura 5
5.1: principals morfotipologies ceràmiques identificades, principals grups decoratius; 5.2: ceràmica amb cordó imprès dentat; 5.3: fragment ceràmic amb impressió diversa; 5.4: fragment ceràmic amb incisió afilada als darrers camps d'urnes; 5.5: fragment ceràmic amb decoració acanalada.

donit i amb una petita inflexió al coll. El cos és globular, de perfil sinuós i amb peu aixecat de tipus anular.

- Tasses carenades: vasos baixos i petits amb vora exvasada, cos superior convex, carena alta i marcada, cos inferior rectilini i base diferenciada i lleugerament umbilicada.
- Plats tapadora: petits, mitjans i grans, de vora arrodonida o bise-llada, i parets rectilínies, amb base diferenciada, arrodonida i lleu-gerament umbilicada. Aquestes poden presentar nansa horitzontal (8A) o sense nansa (8B). (Es documenten dos fragments bisellats i cinc sense bisell.)
- Bols oberts: petits contenidors tipus bols, escudelles. Són recipi-ents hemisfèrics i sense nanses, de llavi arrodonit.

Les terres utilitzades per elaborar aquests atuells són diverses. Tot i que l'estudi és preliminar, s'han pogut diferenciar un total de set grups petro- gràfics, identificats a escala macroscòpica i amb lupa binocular, dels quals convé destacar el primer, format per una matriu heterogranular de base argi- losa amb inclusions minerals visibles, de petites a mitjanes, seriades, força arrodonit. La pasta és poc depurada. El desgreixant està format per quarsos grans, angulosos i arrodonits, abundants i molt fracturats, així com algun feldespat alterat i algun gres disgregat. Aquest grup representa el 49% del total de les peces, mentre que els altres es presenten en unes proporcions de 28% (grup 2), 13% (grup 3), 3% (grup 4), 0,3% (grup 5), 2,7% (grup 6) i 4% (grup 7). Cal indicar que les terres de l'entorn del jaciment presenten una composició semblant a la del grup 1, fet que permet treballar amb un origen local per al grup ceràmic més abundant del jaciment.

En resum, si bé el conjunt està format per fragments informes de mida gran i mitjana que semblen pertànyer a les formes 1-3 definides en aquest estudi, i equivalents a la tipologia Blasco *et al.* 2018, les formes recuperades, principalment vores, bases i nanses, són un 11% del total de la mostra (45 fragments recuperats). I aquestes corresponen als grups tipològics següents: el grup 1 (22%), el grup 4 (6%), el grup 6 (12%), el grup 7 (20%), el grup 8 (40%). Aquest fet permet proposar un predomini del grup dels plats tapadora i atuells tipus bols oberts de mida mitjana i

petita, combinats amb la presència de grans contenidors tipus tenalla i, en menor mesura, tipus urna. Cal recordar que, principalment en el grup dels plats tapadora o de formes obertes de paret recta, hi predomina el llavi bisellat o pseudobisellat.

Un darrer element d'estudi ha estat la presència de decoració. En general, el conjunt presenta una combinació, en l'àmbit decoratiu, que és singular. En tots els casos, les decoracions solen aparèixer de manera combinada, principalment la que correspon a l'aplicació plàstica i a la impressió i/o incisió.

Del material recuperat en els quatre sondejos, destaca el predomini del cordó imprès, que ja pot ser simple o múltiple i correspon a un 37% del conjunt. Del total, un 4% té la decoració perduda, mentre que la resta es pot agrupar segons la presència d'aplicació plàstica (cordó imprès: 37%; cor- dons impresos múltiples: 3%; cordó imprès complex: 6%; cordó vertical: 4%; amb un cordó imprès dentat: 6%). Un altre grup és el dels raspallats (17%); el dels raspallats amb motiu incís en espiga (13%), o el de la decoració incisa, principalment associada amb el motiu espiga (8%). I, finalment, un 2% del conjunt correspon a la presència d'acanalats.

5. Consideracions finals

El jaciment del Serrat de la Cirera es troba ben situat entre el torrent de la Cirera i el torrent de la Torre, al peu del pas natural entre la vall formada per aquests dos cursos d'aigua, en un punt proper a la vall de la Gavarresa i en el camí natural vers el Berguedà, al sud del Lluçanès i a prop d'un camí ramader en ús des d'època prehistòrica (Gómez Bach *et al.* 2016).

La present campanya d'intervenció arqueològica, motivada per la tro- balla inèdita d'aquest jaciment, ha proporcionat resultats positius tant pel que fa a la prospecció i identificació de material ceràmic dispers com pels resultats procedents dels quatre sondejos efectuats.

La primera gran zona d'expectativa arqueològica, i més important, se situa a la plataforma superior del turó allargat, i, principalment, als vessants més propers al pla. En aquesta àrea devia ubicar-s'hi un ampli assentament de tipus dispers, de gairebé 4,5 hectàrees d'extensió. Els treballs realitzats han posat en evidència l'existència de restes de murs, tant en terra (tàpia i/o tovot) com en pedra (els sòcols inferiors i refaccions de parets).

A la part superior, a la cala 1, s'hi ha documentat un ampli mur que probablement feia la funció de tanca de tota la superfície ocupada, o d'una part. En els sondejos 2 i 4, les restes constructives i el rebliment dels espais interns mostren, d'una banda, la possible existència de dues habitacions o estances interiors, definides per un conjunt de murs en pedra que s'adosarien, almenys en la part inferior, a l'esglaó natural rebaixat que forma la roca de gres del pla, i, d'altra banda, la presència d'un límit perimetral que seguiria el mateix pendent del turó, principalment ocupat per la banda de migdia.

Es tracta d'un assentament amb una instal·lació de tipus dispers, que presenta un mur de tanca, si bé les evidències descobertes són massa reduïdes per determinar-ne la tipologia. D'altra banda, tot i que el sòcol és amb pedres (blocs irregulars sense tallar-les de manera regular), els estrats de rebliment dels espais localitzats indiquen un ús abundant de material constructiu en terra.

Les restes arqueològiques trobades ens porten a proposar dues hipòtesis de distribució arquitectònica de l'assentament: la primera, en forma de poblat barrera, que recolliria el poblat darrere el mur descobert a la cala 1, amb una extensió de terreny d'unes quatre hectàrees i amb presència d'elements arqueològics dipositats en posició secundària; la segona, el nombre de restes recuperades a la terrassa inferior del turó permet pensar que el desnivell devia utilitzar-se com a element de suport de les estructures murals que configuren les diverses estances.

La recuperació de restes arqueològiques en tots els estrats, principalment formades per fragments ceràmics, sembla indicar un ús domèstic de la part descoberta. Tanmateix, cal destacar l'absència de restes òssies o bioarqueològiques (carbons, cendres...), la qual cosa limita les informacions que podríem extreure de la campanya. Cal emfatitzar que les prospeccions i els sondejos han evidenciat l'existència d'estructures construïdes amb un nivell de conservació bo, fet molt important donada la inexistència —o en tot cas la raresa— de jaciments contemporanis amb elements estructurals conservats. L'estudi i la caracterització de les restes ceràmiques recuperades en els estrats/nivells associats a les restes arquitectòniques, així com les recuperades en la prospecció, mostren que són coherents i homogènies, i, per la tipologia dels vasos i, sobretot, de les

tècniques decoratives, es poden associar al denominat «grup Merlès»; és a dir, un assentament de l'horitzó històric de la transició del bronze final a la primera d'edat del ferro al Lluçanès.

Malgrat que les evidències encara són reduïdes, totes les restes recuperades (estructurals i els materials arqueològics associats) permeten proposar la hipòtesi que es tracta d'un assentament de tipus poblat, probablement amb un període d'ocupació curt en el temps i que es podria situar entre finals del segle VIII i la primera meitat del VII.

Malauradament, no s'ha pogut recuperar cap mena de material per efectuar amb condicions una prova de carboni 14 per obtenir-ne una datació absoluta. Els indicadors de cronologia relativa són, en aquest cas, els que aporten elements per a aquesta cronologia. Cal recordar els elements més significatius, tots provinents de la ceràmica, donada l'absència també d'elements metàl·lics. Destacaria la coherència del conjunt ceràmic, amb una proporció molt elevada de decoració plàstica, amb formulacions i combinacions decoratives denses, però en què les espines de peix i els zigzags són molt presents. L'arranjament de les decoracions cobrint tot el vas o el «barroquisme» de la seva distribució són elements del grup Merlès i, per tant, han estat determinats com els elements definidors d'aquest grup o «cultura» arqueològica de la Catalunya Central. En el cas del Serrat de la Cirera, es donen amb una associació l'estudi complet de la qual serà cabdal per definir encara millor aquest fenomen Merlès. De la decoració ceràmica en destaquen tres elements: la decoració pentinada, les vores bisellades i les decoracions acanalades. Destaca també l'existència d'un fragment de vas amb els clars meandres incisos que han estat identificats com un element decoratiu del grup mailhacià a la zona del Llenguadoc i de l'Empordà. És també molt interessant la presència de la decoració impresa a cordeta, que, si bé en aquest cas prové de les prospeccions, de nou indica la convivència dels elements més propis del grup Merlès amb d'altres de les àrees veïnes.

L'excepcionalitat en la identificació d'aquest nou punt d'expectativa arqueològica recau tant en l'entitat del jaciment com en l'homogeneïtat del conjunt de materials arqueològics —principalment ceràmics—, que s'emmarquen de ple en la problemàtica de la transició del bronze final a la primera edat del ferro en una zona tan desconeguda com és la Catalunya Central.

BIBLIOGRAFIA

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1915-1920

Pere BOSCH GIMPERA, «L'estat actual de la sistematització del coneixement de la primera edat del ferro a Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 586-589.

BOSCH GIMPERA 1932

Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Barcelona, Editorial Alpha.

CURA 1976

Miquel CURA, «Informe sobre las excavaciones realizadas en el poblado de Merlès. Sant Pau de Pinós (Barcelona) y otras prospecciones arqueológicas en la región central de Catalunya». *Noticiario Arqueológico Hispánico, Prehistoria*, núm. 5, p. 301-305.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA i Jordi ROVIRA, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

GÓMEZ BACH *et al.* 2016

Anna GÓMEZ BACH, Irene PEIX, Montserrat ROCAFIGUERA, Miquel MOLIST i Imma

OLLICH, «La transición de la Edad del Bronce a la Primera Edad del Hierro en la región central de la actual Cataluña», dins Anne-Claire de Chazelles i Martine Schwaller (editors), *Vie quotidienne, tombes et symboles des Sociétés Protohistoriques de Méditerranée Nord-Occidentale. Mélanges offerts à Bernat Dedet*, vol. 1, Lattes, Publications de UMR 5140 du CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors, série 7), p. 347-368.

MOLIST 1982

Miquel MOLIST, «Aportacions al coneixement dels períodes bronze final – primera edat del ferro a la comarca d'Osona», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 217-230.

SERRA i VILARÓ 1915-1920

Joan SERRA i VILARÓ, «Trobada protohistòrica a Marlès», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 573-581.

SERRA i VILARÓ 1928

Joan SERRA i VILARÓ, *Ceràmica de Marlès*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

Primera aproximació a la ceràmica de tipus Merlès trobada al jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona)

Àngels Pujol Camps

Associació GIRA (Grup Independent de Recerca en Arqueologia)

El jaciment arqueològic de Puig Ciutat presenta una ocupació del bronze final – primera edat del ferro a finals de la República romana (mitjan segle I aC). Tot i que des dels inicis de la recerca els treballs s’han centrat en la fase romana, s’han recuperat abundants fragments de ceràmica corresponent al conjunt de Merlès, tant en posició secundària dins els nivells més recents com al fons d’un parell de sondejors oberts en profunditat. En aquest article es presenta a la comunitat científica els materials exhumats, classificats seguint les propostes tipològiques més recents.

1. Introducció

En el present article es fa una primera aproximació als materials de la producció ceràmica de tipus Merlès recuperats fins avui al jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona).¹ S’hi inclouen també altres materials ceràmics dels mateixos estrats que no apareixen en la proposta tipològica més recent per a aquesta producció, establerta a partir dels materials de Sant Pau de Pinós (Blasco *et al.* 2018). Aquests nous tipus acompanyen el conjunt i caldrà verificar-ne la representativitat dins el repertori definit com a Merlès.

2. Procedència del material

La recerca al jaciment s’ha centrat fins ara en l’estudi de la fase romana tardorepublicana, però en dues campanyes² s’ha intervingut de manera puntual

1 Voldríem agrair l’ajuda proporcionada per la Dra. Anna Gómez, tant en la classificació dels materials com en la revisió de l’estudi posterior. El seu suport ha estat clau per bastir el document que teniu a les mans, malgrat que qualsevol inexactitud que pugui contenir és exclusivament responsabilitat nostra. Agraïm també al Dr. Miquel Molist les nombroses orientacions amb relació a la classificació de les produccions de ceràmica a mà del conjunt, i al Dr. David Asensio, l’ajuda en la classificació del material a torn.

2 Els nivells que considerem en aquest document van ser excavats durant les campanyes de 2012 i 2014. La campanya de 2012 es va realitzar en el marc del projecte «Exploració i avaluació del poblament protohistòric a l’àrea del Lluçanès», finançat amb la subvenció bianual de recerca 2012-2013 de la Generalitat de Catalunya. La campanya de 2014 es va dur a terme

en nivells més antics (fig. 1), d'on procedeix el conjunt en estudi, objecte de la problemàtica de la transició bronze final – primera edat del ferro.

Les primeres troballes d'aquest tipus de material es van produir l'any 2012, arran de l'excavació d'un sondeig en profunditat (sondeig 15) (fig. 1.1) obert amb l'objectiu de definir la seqüència d'ocupació del jaciment. En el sondeig es van identificar diversos nivells d'època ibèrica, però l'escassetat de materials ceràmics no va permetre establir datacions precises dins el període. En el nivell inferior de la cala, i sense que s'exhaurís l'estratigrafia, es va excavar un estrat (UE 2082) que va aportar els primers materials del conjunt Merlès (Pujol *et al.* 2014). El gruix de materials, però, es va recuperar durant la intervenció de l'any 2014, centrada a avaluar el tram est de la muralla republicana. Es van recuperar nivells del bronze final – primera edat del ferro en dos indrets diferents: just al punt de recolzament de l'estructura romana a l'extrem sud del tram avaluat (UE 2172 i UE 2176), i a l'exterior del recinte, al seu extrem nord-est, en un punt de fort pendent (UE 9000), on es va rebaixar la zona per avaluar l'estabilitat de l'estructura defensiva. En aquest últim punt s'hi va identificar un mur de poca entitat (UE 9002), que podria correspondre al bronze final – primera edat del ferro, però del qual no és possible aportar més informació, ja que la zona no es va explorar en extensió (Pujol *et al.* 2019).

Malgrat disposar d'una visió parcial, ja que no s'han obert sondejos en tanta profunditat a la resta del jaciment, sembla que la presència de materials del bronze final – primera edat del ferro en posició secundària dins els estrats romans es concentra a l'extrem est del puig. Si aquest element fos prou representatiu, podríem considerar que l'ocupació d'aquesta fase se situaria a l'extrem de llevant del turó, on es troba el jaciment.

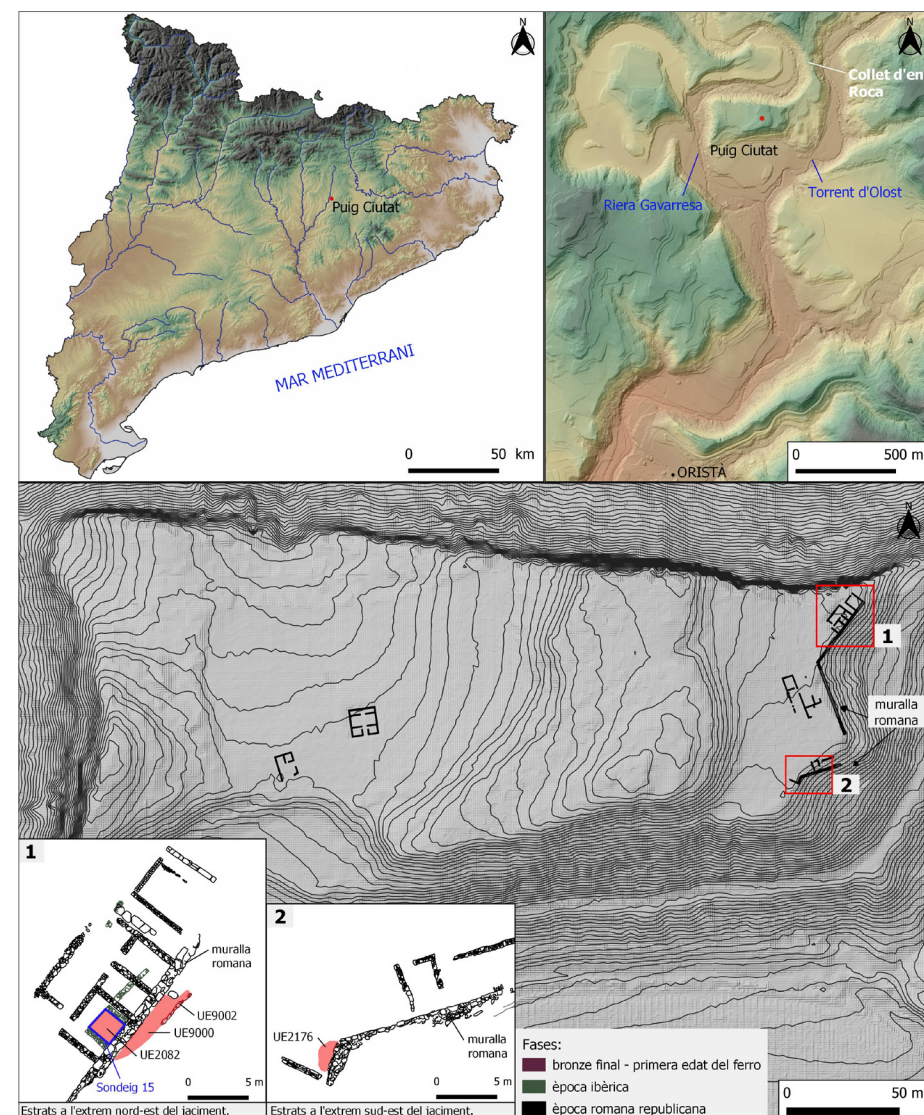

Figura 1
Situació geogràfica del jaciment. En els requadres inferiors, i indicat en vermell, localització dels estrats analitzats en aquest treball.

en el marc del projecte «Excavació i exploració del jaciment arqueològic de Puig Ciutat. El sistema defensiu», finançat amb l'1 % cultural de les obres de desdoblament de l'Eix Transversal (C-25) (Cedinsa). Les dues campanyes van ser coordinades per Carles Padrós, Àngels Pujol i Roger Sala. En la campanya de 2014 va participar en la redacció de la memòria tècnica l'arqueòloga Pilar Camañes. La campanya de 2012 es va dur a terme amb estudiants d'arqueologia de diverses universitats catalanes; la de 2014, amb un equip d'arqueòlegs professionals.

3. Metodologia d'estudi

En primer lloc, cal advertir que l'objectiu d'aquest document és fer una primera aproximació als materials de tipus Merlès localitzats a Puig Ciutat i no un estudi aprofundit. Tenint en compte aquesta premissa, s'ha optat per fer una selecció dels estrats a analitzar, cenyint-nos a aquells amb una major quantitat de ceràmica a mà i amb més representació de materials de tipus Merlès. S'ha procurat també que representessin una mostra dels diferents punts on s'han localitzat materials d'aquest tipus. Seguint aquest criteri, s'ha analitzat la UE 2082 del sondeig 15; la UE 2176 de l'extrem sud-est de l'assentament, per on passa la muralla romana republicana, i el nivell UE 9000, a l'exterior nord-est del mur defensiu.

Per dur a terme la valoració del conjunt s'ha consultat la bibliografia disponible, a fi de cercar-hi paral·lels i contextualitzar les restes. No s'ha realitzat un estudi quantitatiu aprofundit del conjunt.

4. Descripció i estudi del material ceràmic per unitat estratigràfica

El material en estudi es troba en un estat força fragmentari i no ha estat possible reconstruir cap perfil sencer. La presència de parts representatives d'alguns dels objectes (nanses i vores, principalment), així com de determinades decoracions, permet identificar diversos vasos des d'un punt de vista formal gràcies a les relacions entre formes i decoracions que s'han pogut observar a partir dels materials recuperats a Sant Pau de Pinós (Serra i Vilaró 1928) i en el reestudi més recent del conjunt (Blasco *et al.* 2018). Tot seguit avaluarem els materials recuperats en les diferents unitats.

4.1. La UE 2082

La UE 2082 correspon a l'últim nivell excavat dins el sondeig 15, obert l'any 2012 al costat nord-est del jaciment (fig. 1) (Pujol *et al.* 2014). La cala es va situar dins una de les estances romanes republicanes adossades a la muralla i perseguia definir la seqüència d'ocupació de l'assentament. No es va exhaurir l'estratigrafia en aquest punt. El nivell UE 2082 va ser interpretat com un estrat d'enderroc o amortització, tant per la seva composició com pel fet de cobrir una línia de pedres que podria correspondre a un mur, així com una clapa rubefactada que s'estenia fora del perímetre explorat. Tant les reduïdes dimensions del sondeig, d'1,95 × 2,15 metres

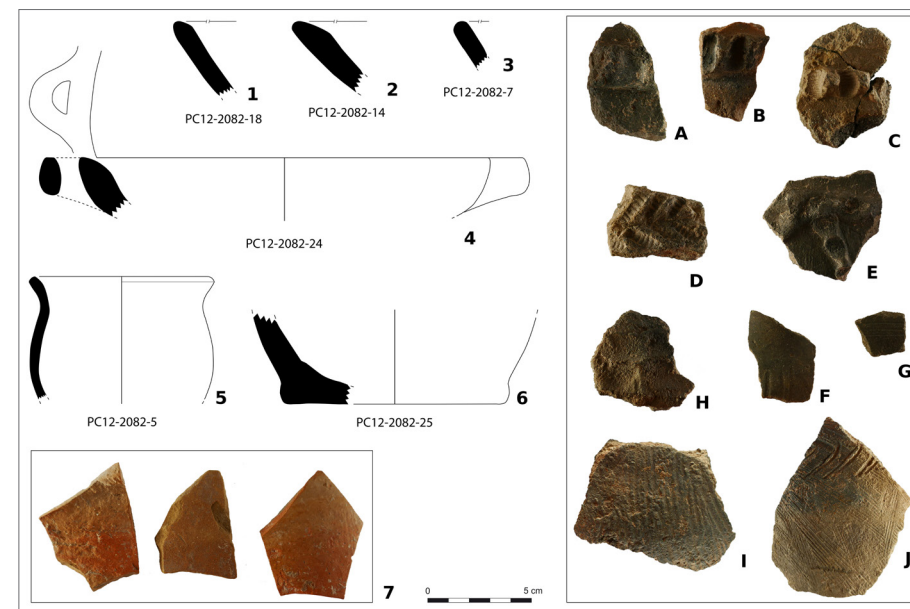

Figura 2
Principals formes i decoracions del nivell UE 2082.

de costat, com el fet de no haver excavat els nivells on es recolza l'estrat ens obliguen a ser cauts respecte a la interpretació proposada.

Formes

En el nivell 2082 no s'hi han recuperat fragments amb forma dels atuell que sustenten la decoració més genuïna de tipus Merlès (tenalles, gerres i olles: formes 1-3) (Blasco *et al.* 2018). Com veurem més endavant, diferents elements decoratius característics d'aquestes formes ens testimonien, però, la seva presència.

En el nivell s'ha recuperat una nansa pròpia dels plats tapadora (forma 8) (fig. 2.4) i diverses vores inclinades cap a l'exterior amb llavis bisellats (fig. 2.1 i 2.2) que podrien correspondre també a aquest atuell, que sembla el més abundant del nivell. En el conjunt s'hi troba també part d'un vas de perfil en S de petites dimensions (fig. 2.5), que podria correspondre a una tassa o gerreta, tot i que l'objecte és menys carenat que els exemplars de Sant Pau de Pinós (forma 6 o 7). El seu estat de

conservació és massa parcial per comprovar si disposava d'algun element de premsió de tipus nansa.

En el conjunt s'hi observen diverses vores i bases massa fragmentades per permetre identificar el tipus d'objecte amb seguretat. Pel que fa a les vores, se n'han recuperat d'arrodonides i de bisellades en diferent grau (fig. 2.1-2.3). Les bases són majoritàriament planes, amb el cos exterior convex i sense afegits al peu (fig. 2.6).

Acabats

Quant a acabats, una part dels fragments presenta allisades (31,68 %), tot i que la majoria del conjunt no té cap tractament (68,32 %).³

Decoracions

Les decoracions són força riques i variades. S'han recuperat diverses aplicacions plàstiques de tipus cordó. Sembla que tots els cordons simples i dobles devien ser a la zona d'inflexió del coll. Alguns presenten impressions dentades, mentre que d'altres, llises, podrien correspondre a digitacions (fig. 2A-2D). La situació dels cordons a la zona del coll és habitual en les formes 1-3 del conjunt de Sant Pau de Pinós, que buscava donar a l'objecte l'aspecte de portar una corda i al mateix temps reforçava el punt d'inflexió a la zona del coll (Blasco *et al.* 2018: 80). Es troba també un fragment informe, probablement de la part superior del recipient, que presenta cordons multidireccionals amb impressions simples, que podria tractar-se de digitacions (fig. 2E).

Un dels fragments informes presenta digitacions molt marcades que recorden el tipus «engrutat» (fig. 2H). Dos fragments més tenen incisions lineals: en l'un són verticals i irregulars (fig. 2F), mentre que en l'altre s'hi compten tres incisions horitzontals paral·leles molt ben definides, combinades amb línies obliqües a la part superior (fig. 2G), tot i que la visió és parcial perquè la peça es troba trencada just en aquell punt. L'acabat dels dos fragments incisos és allisat. Tenint en compte l'estretor de la paret, devia tractar-se en ambdós casos de peces de petit format (tasses o gerretes).

3 Considerem els pentinats com a elements decoratius.

En el conjunt s'hi observen també nombrosos pentinats de diferents gruixos (fig. 2I i 2J). Alguns dels fragments, i en especial els més estrets, presenten orientacions variades. Un dels fragments combina el pentinat amb incisions en diagonal. En el conjunt no conté acanalats.

Materials d'acompanyament

En el nivell es van recuperar tres fragments informes de ceràmica oxidada a torn (fig. 2.7). Corresponen a ceràmica comuna ibèrica i ibèrica pintada. No es pot descartar que es tracti d'intrusions.

4.2. La UE 2176

El nivell UE 2176 es va excavar durant la intervenció que l'any 2014 es va dur a terme a la zona de la muralla romana republicana (fig. 1), empena amb l'objectiu de definir-ne el traçat. El nivell es va localitzar arran del tram sud-est de l'estructura, pel costat interior d'aquesta, i reblint una banqueteta o desnivell que a grans trets anava paral·lel al mur defensiu. El nivell es trobava a l'altura del punt de recolzament de l'estructura, fet que va portar a plantejar inicialment la possibilitat que es tractés d'un nivell de regularització del terreny per assentar-la (Pujol *et al.* 2015: 32). Un cop revisats els materials i observada l'homogeneïtat del conjunt, ens plantejem la possibilitat que es tracti simplement de nivells preexistents amortitzats, aprofitats per assentar la muralla. Tenint en compte els dubtes, caldrà esperar a fer noves intervencions a l'indret per discernir quina és la interpretació correcta. Aquest nivell és el més ric quant a materials del tipus Merlès excavat fins ara.

Formes

Una de les formes més abundants del nivell són els recipients de vora oberta i inflexió al coll (fig. 3.1-3.4), els tipus d'atuell que suporten la decoració més característica del repertori Merlès. Aquests poden correspondre a urnes, gerres i olles (formes 1-3) de la proposta tipològica del conjunt (Blasco *et al.* 2018: 77, fig. 3). Com que no s'ha preservat tot el perfil de la peça, no és possible concretar el tipus d'objecte, ja que no observem la relació entre alçàries i amplades. Com veurem tot seguit, la presència d'aquests tipus d'atuell ve reforçada també per l'abundància de decoració assimilada a aquestes formes concretes.

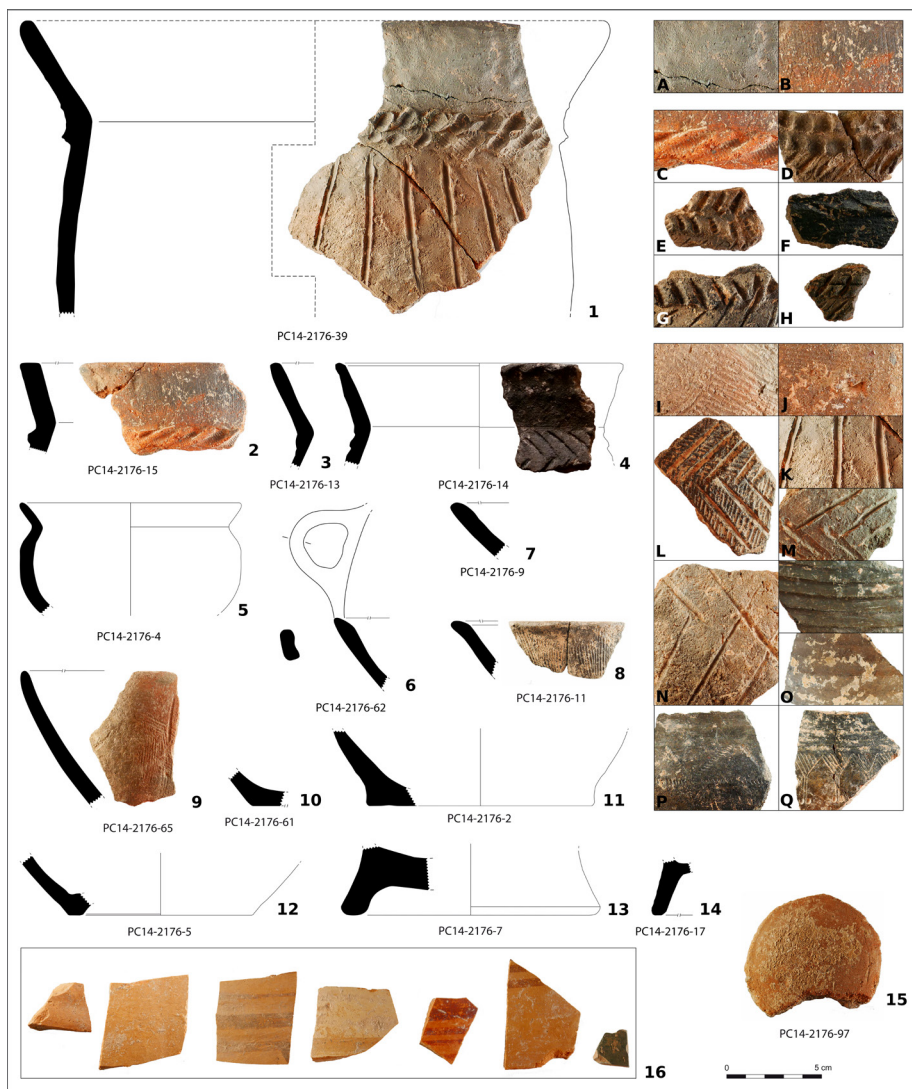

Figura 3
Principals formes i decoracions del nivell UE 2176.

Acompanyant aquest conjunt, hem identificat com a mínim una tassa o gerreta (fig. 3.5). Comparant el perfil del nostre exemplar amb els de Sant Pau de Pinós (Blasco *et al.* 2018: 77, fig. 3), és més similar al grup 6 que al 7, si bé ens manca la base per assegurar-ho, ja que aquesta és la zona més diferenciada entre un grup i l'altre. L'estat de conservació de la peça no és suficient per conèixer si disposava o no d'un element de pressió. Dins del mateix estrat s'ha recuperat un fragment inconnex de nansa de tipus cinta que, tant per la forma com per les dimensions, podria correspondre a aquest tipus d'objecte. També s'han recuperat diversos fragments de plats tapadora (grup 8), un dels quals preservava la nansa horitzontal amb una obertura central de secció arrodonida (fig. 3.6), característica de la forma.

Aliè als materials de Sant Pau de Pinós, a Puig Ciutat s'han recuperat nombrosos peus alts corresponents a urnes, la majoria amb acabats brunyits, pròpies del primer ferro. Un parell dels elements presentaven acanalats a l'exterior del peu (vegeu *infra*). També s'ha identificat un recipient amb la vora exvasada i decoració pentinada (fig. 3.8), que no es trobava en el conjunt de Merlès definit inicialment, del qual s'ha localitzat un segon exemplar molt similar en el nivell UE 9000 (fig. 4.9). També s'ha recuperat la part superior d'un recipient de forma oberta amb el llavi arrodonit (fig. 3.9), que tampoc es troba en el conjunt de Sant Pau. L'absència de la part inferior de la peça impedeix conèixer-ne la forma. El mateix passa amb la base retallada d'una de les peces (fig. 3.15), que testimonia el reciclatge de la ceràmica, probablement com a eina, un cop trencada o caiguda en desús.

Tot i que en aquesta primera aproximació als materials no hem realitzat un estudi detallat de vores i bases, sí que podem apuntar alguns trets característics del conjunt. Pel que fa a les vores, predominen les secants inclinades cap a l'exterior amb perfils majoritàriament convexas o rectilinis. Quant als llavis, n'observem de plans, d'arrodonits i de bisellats en diferent grau. Pel que fa a les bases, s'observa força variabilitat. Les més abundants són les planes amb el cos exterior convex o rectilini, tot i que també s'observen alguns fragments que podrien tenir el fons umbilicat. En el conjunt destaquen nombrosos peus elevats, propis de les urnes.

Acabats

Pel que fa als acabats, en el conjunt s'observen nombrosos brunyiments de qualitat (11,4 %), juntament amb alguns poliments (7,02 %). En els casos en què és possible assimilar-los a alguna forma concreta, les peces amb els acabats brunyits o polits són plats tapadora (grup 8) o urnes de peu alt. També hi ha acabats allisats (31,58 %), normalment vinculats a les formes 1, 2 i 3 del conjunt de Merlès.

Decoracions

Quant a la decoració, resulta abundant i força variada. Pel que fa a la decoració més característica del grup Merlès, associada als grups formals 1-3, en les peces d'aquest estrat hi observem la distribució següent (fig. 3A-3Q): a la part superior de la vora, la decoració amb digitacions o pentinats; a la zona de la inflexió del coll, l'ús de cordons simples o dobles, alguns dels quals amb impressió dentada i altres que podrien correspondre a digitacions; a la panxa hi abunden els pentinats de diferents gruixos amb orientacions simples o múltiples. Aquests sovint es combinen amb incisions i formen espines o simples línies diagonals.

Associats a altres formes i als acabats brunyits o polits, hem localitzat unes quantes peces amb decoració acanalada. N'hi ha de dos tipus: de més estreta i profunda, i de més ampla i suau (fig. 3O). En ambdós casos són adscriuibles als grups dels darrers camps d'urnes. Un dels fragments presenta acanalats combinats amb incisions complexes (fig. 3Q). Probablement aquest tipus de decoració es troba damunt la part superior dels vasos, si bé tots els fragments on s'han trobat acanalats són informes. Tenim dues excepcions a aquesta circumstància: un parell de peus alts corresponents a urnes, en què la decoració acanalada es troba a la part exterior del peu (fig. 3.14). Aquests elements també són freqüents en els darrers camps d'urnes. En el conjunt destaca també la presència d'un fragment amb decoració probablement a cordeta. Aquesta pren una distribució en forma de zig-zag (fig. 3P). Tenint en compte la forma del fragment, sembla que la decoració devia trobar-se també a la part superior del vas. Uns pocs exemplars amb aquesta decoració s'han recuperat tant a Sant Pau de Pinós (Blasco *et al.* 2018) com al Serrat de la Cirera (vegeu Alberch *et al.* en el present volum).

Materials d'acompanyament

Acompanyen el conjunt descrit diversos materials aliens al grup nuclear de Merlès: es tracta de les urnes de peu alt que acabem d'abordar i de diversos fragments de ceràmica a torn.

Pel que fa a la ceràmica a torn (fig. 3.16), un dels fragments és de coccio reductora i la resta són de coccio oxidant. D'aquests últims, tres fragments presenten decoració pintada de color bordeus i un de color blanc o cru.

Com ja hem comentat, aquest nivell es va recuperar en delimitar la muralla romana republicana en un indret on l'estratigrafia va resultar complexa. Tenint en compte aquesta circumstància, actualment no estem en disposició de descartar la possibilitat que les peces a torn corresponguin a intrusions. Ara bé, la presència residual de fragments a torn, escassament localitzats a Sant Pau de Pinós i als jaciments més meridionals del Solsonès, pot indicar una perdurabilitat de part de la tradició ceràmica que defineix el grup Merlès en el moment de formació del món ibèric, i indicar també que Puig Ciutat tindria una seqüència més llarga i més completa per aquests moments. Aquesta transició cal recordar que és clarament absent tant al Serrat de la Cirera com a Sant Pau de Pinós.

4.3. La UE 9000

Aquest nivell correspon a l'estrat excavat l'any 2014 a l'exterior del recinte emmurallat d'època romana tardorepublicana (fig. 1). La intervenció en aquest punt es va dur a terme amb l'objectiu d'avaluar l'estabilitat de l'estructura defensiva a l'extrem nord-est de l'assentament. La zona es trobava molt erosionada pel fort pendent, i s'havien perdut els nivells d'època ibèrica i iberoromana, que només es van poder documentar en el perfil que quedava sota el mur defensiu tardorepublicà. En concret es van resseguir diversos nivells de sediment i l'extrem d'un parell de murs perpendiculars respecte al tram mural més recent. A una profunditat d'uns quaranta centímetres respecte al punt de recolzament de la muralla, la zona s'eixamplava uns dos metres, i va ser en aquest indret on es va poder excavar una franja paral·lela a la muralla de 2 × 3,7 metres de costat.

Un cop exhaurit el nivell orgànic superficial afectat per les arrels, es va delimitar el nivell UE 9000, que ara ens ocupa, que és el que ha aportat

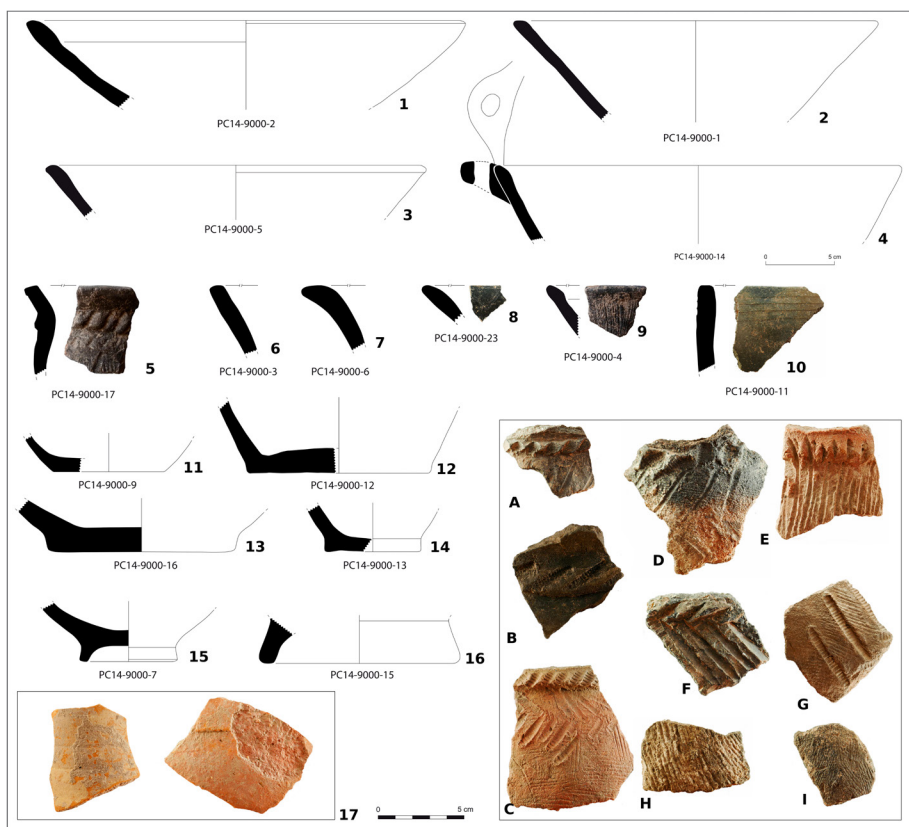

Figura 4
Principals formes i decoracions del nivell UE 9000.

diversos materials de tipus Merlès. L'estrat resulta de difícil interpretació tenint en compte el poc context de què es disposa, tot i que l'aflorament d'un petit mur rectilini (UE 9002) a l'extrem est de la zona explorada, un cop exhaurit el nivell, ens porta a plantejar la possibilitat que pugui tractar-se d'un estrat d'amortització del bronze final – primera edat del ferro.

Formes

En aquest nivell s'ha recuperat la part superior d'un vas de vora exvasada i coll curt (fig. 4.5), que probablement correspondria a una gerra o tenalla, la mena d'atuell que sustenta la decoració més genuïna de tipus Merlès (tenalles, gerres i olles: formes 1-3) (Blasco *et al.* 2018). Com veurem

més endavant, diferents elements decoratius característics d'aquestes formes s'han trobat també damunt fragments informes.

A part d'aquest element, equiparable al conjunt de Sant Pau de Pinós, s'han recuperat diverses vores de plats tapadora (grup 8), un dels quals amb la característica nansa horitzontal (fig. 4.1-4.4).

En el conjunt hi observem diverses vores de formes alienes als materials de Sant Pau de Pinós. En concret, observem la vora exvasada d'un recipient amb el llavi engruixit i decoració de pentinats verticals (fig. 4.9). Com ja hem comentat, d'aquesta forma se n'ha localitzat un segon exemplar molt similar en el nivell UE 2176 (fig. 3.8). S'ha recuperat també la paret i la vora recta d'un recipient que presenta decoració acanalada a la part superior exterior de la vora (fig. 4.10), del qual no coneixem paral·lels. Trobem també una vora exvasada amb el llavi arrodonit i acabat brunyit, que presenta una decoració a rodeta a la part interior de la vora (fig. 4.8). En aquest cas, es tracta d'un recipient de petit format (una possible gerreta o tassa), tot i que s'ha conservat de manera molt parcial i podria correspondre a una nova forma del mateix horitzó.

Pel que fa a les vores, predominen les secants inclinades cap a l'exterior amb perfils majoritàriament convexos o rectilinis. Els llavis són plans, arrodonits o bisellats en diferent grau. Pel que fa a les bases, predominen les planes lleugerament marcades o sense cap diferenciació (fig. 4.11-4.14). Se'n conserven algunes amb peus diferenciats i elevats (fig. 4.15 i 4.16).

Acabats

Pel que fa als acabats, la majoria del conjunt no en presenta un d'intencionat (70,21 %) o són allissats (27,6 %). Hi ha alguns fragments brunyits, però són escassos (2,13 %).

Decoracions

Quant a les decoracions, aquestes mostren el repertori més genuï del conjunt Merlès: observem diverses peces amb cordons a la zona del coll. A diferència del que hem vist en els altres nivells estudiats, en aquest cas tots els fragments presenten un únic codó, decorat de diverses maneres: amb incisions lineals simples (fig. 4E i 4F), amb possibles digitacions (fig. 4A) i amb impressió dentada (fig. 4B i 4C).

Els cordons es troben combinats amb incisions diverses, que prenen forma d'espiga horitzontal, o incisions lineals, i en alguns casos combinades alhora amb pentinats (fig. 4B i 4C). Pel que fa a aquests últims, tenen mides diverses, i els més fins són multidireccionals (fig. 4I). En un cas (fig. 4G), el pentinat es troba combinat amb una impressió dentada feta amb un objecte probablement cilíndric d'una certa longitud.

En el conjunt hi trobem dues decoracions impreses clarament diferenciades respecte a les que acabem de recollir. Ambdues es troben a la part superior d'atuells que presenten un acabat polit. Una de les peces (fig. 4.8) és decorada amb un zig-zag horitzontal fet amb una cordeta o rodeta doble damunt l'interior de la vora exvasada d'un vas de petit format. La segona (fig. 4.10) és una peça de vora i llavis rectes, de la qual no s'ha pogut calcular el diàmetre, tot i que sembla que podria tractar-se d'un recipient d'unes certes dimensions, tenint en compte el gruix de la paret. Presenta tres acanalats horitzontals i suaus a la part superior exterior de l'atuell. La variabilitat decorativa, identificada tant pel gest decoratiu com per la variació en les possibles eines utilitzades, permet proposar una gran riquesa en la diversitat de combinacions dels motius que enriqueixen el repertori Merlès definit fins ara. Entre aquests destaca la decoració dentada i amb punta roma que es fa servir per elaborar motius de línies verticals o horitzontals que corresponen als habituals motius en zig-zag o espina, definits ja per Serra i Vilaró i molt freqüents en la decoració Merlès, en aquest cas també sobre un acabat raspallat (fig. 4C o 4G).

Materials d'acompanyament

Acompanyen el conjunt dos fragments de ceràmica a torn (fig. 4.17). Ambdós fragments són de cocció oxidant i un presenta una engalba de color cru. Tenint en compte la naturalesa de l'estrat, no estem en disposició de descartar la possibilitat que es tracti d'intrusions.

5. Valoració general del material

Per tal de fer una valoració general del material ceràmic recuperat a Puig Ciutat cal remarcar les similituds tipològiques que es poden establir amb l'identificat com a propi del conjunt Merlès. Les formes pròpies del repertori que tenim presents pertanyen als grups 1-3, 6 o 7 i 8. Cal indicar

també l'abundància del grup 1-3 en el nivell UE 2176, i del grup 8 en el nivell UE 9000. El conjunt també es caracteritza per una sèrie d'absències, ja que, *a priori*, no tenim representació del grup 4, ni del grup 5, tot i que amb dubtes, perquè alguna vora en podria formar part, però el seu nivell de conservació no permet validar-ho.

En el cas dels peus alts, obtenim una visió similar, amb cap representant i un (que suposa el 14,29 % del conjunt) en la UE 2082 i la UE 9000 respectivament, i set representants en el nivell UE 2176 (el 26,92 % del conjunt de bases).

Pel que fa a les decoracions, aquestes són força riques i variades. Els fragments decorats representen el 34,5 % del total (NTF 748). El grup decoratiu principal és el propi de l'horitzó bronze final – primera edat del ferro, amb presència de brunyiments (a la UE 2176, amb un 11,40 %, i al nivell UE 9000, amb un 2,13 %), poliments (a la UE 2176, amb un 7 %) i allisades (documentades en tots els estrats amb un percentatge similar, situat entorn del 30 %). En el conjunt s'han documentat diversos acanalats, representats en dues tipologies diferents: de traç més fi i concentrat (a la UE 2082, amb un 3,33 %, i a la UE 2176, amb un 6,98 %), i de traç més espaiat i gruixut (a la UE 2176, amb un 12,40 %, i a la UE 9000, amb un 3,45 %). La combinació decorativa també és l'habitual del moment i de la zona: cordons impresos de tipus dentat, o no, combinats amb motius en zig-zag o espina de peix sobre pentinats o raspallats de diversa intensitat. La decoració amb impressió dentada és la més abundant (representa un 5,67 % a la UE 2082, un 4,3 % a la UE 2176 i un 6,82 % a la UE 9000), i és present sobre cordó simple, doble o múltiple. Destaca també la decoració de tipus lenticular (61 fragments recuperats en els tres estrats), la decoració en espiga horitzontal (un fragment procedent de la UE 2082 i dotze fragments de la UE 2176) i en zig-zag horitzontal (tres fragments de la UE 9000). Els fragments amb línies incises paral·leles són també presents en tota l'estratigrafia, però són més freqüents en la UE 2176, estrat on també apareix la incisió complexa. Els pentinats també són abundants en tot el conjunt. Aquests, de tipus unidireccional o multidireccional, representen el 21 % a la UE 2081, el 23,5 % a la UE 2176 i el 32,9 % a la UE 900, sigui en fragments aïllats o acompanyant incisions i impressions. La combinació d'aquests motius decoratius és complexa i enriqueix àmpliament els repertoris coneguts. Aquests, però,

també mostren certes diferències amb relació al conjunt proper del Serrat de la Cirera (Alberch *et al.* en el present volum): les retícules o vores profusament decorades són absents, fins ara, a Puig Ciutat.

D'altra banda, la presència d'acanalats (27 fragments), vores bisellades i decoracions tipus cordeta o rodeta (un fragment procedent de la UE 2172 i un altre de la UE 9000) és una mostra del consum de les produccions pròpies del període, ben localitzades en el món dels camps d'urnes i sovint associades a produccions de prestigi, amb una gran inversió de treball o de tipus exogen.

La riquesa i la diversitat del conjunt també es fan evidents amb la presència de noves formes i decoracions que creiem que amplien el repertori afí a Merlès. Es tracta tant de formes com de decoracions amb petites variacions: tendència als perfils globulars (fig. 2.5 o 3.5), formes poc desenvolupades (fig. 3.8 i 3.9) i el repertori decoratiu present en les figures 4.8 i 4.10.

Així mateix, la diversitat dels conjunts presentats permet proposar una certa diferenciació cronològica entre els nivells estratigràfics: la presència de brunyiments, poliments, decoració acanalada, acanalada/incisa i peus alts en el nivell UE 2176 permeten proposar un horitzó propi de la primera edat del ferro, en el seu moment més inicial i en les fases dels darrers camps d'urnes, mentre que en l'estratigrafia formada per les unitats UE 2082 i UE 9000, aquests no hi són o hi són molt més escassos, la qual cosa indicia un moment més avançat en el temps.

6. Conclusions i perspectives de futur

Amb aquest article introductorí hem volgut fer una primera aproximació als materials del conjunt Merlès localitzats al jaciment de Puig Ciutat. Com ja hem apuntat, el material procedeix de sondejos i nivells excavats en el marc de projectes focalitzats en la fase romana tardorepublicana, en els quals els nivells del bronze final – primera edat del ferro no han estat objecte d'exploració en extensió en cap punt. La valoració d'aquestes dades ens permet proposar que Puig Ciutat tindria una seqüència llarga per a aquest moment, i que podria perdurar en el període ibèric —amb una fase d'ibèric antic?—, la qual cosa mostra l'excepcionalitat del jaciment, amb relació als assentaments propers de Serrat de la Cirera i Sant Pau de Pinós, amb unes seqüències més curtes en el temps.

Volem destacar, doncs, el paper del jaciment multifase de Puig Ciutat i el seu potencial per documentar la diacronia dins l'horitzó en què es documenta la producció Merlès, és a dir, entre el bronze final i la primera edat del ferro, i també en la transició a l'ibèric antic.

L'ampliació d'estratigrafies i conjunts permetrà, sense cap mena de dubte, una contextualització estratigràfica i cronològica més bona de les dades recollides fins ara. La possibilitat de realitzar datacions radiomètriques sobre diversos materials, principalment la fauna (nivells UE 2176 i UE 9000), ha de permetre ajustar la forquilla cronològica de les produccions Merlès, actualment localitzada entre el 800 i el 550 aC, segons els autors (vegeu els dos articles de Molist i Bach Gómez en el present volum). La situació privilegiada del jaciment de Puig Ciutat, en un punt estratègic sobre la Gavarresa i en plena àrea de producció i consum de la ceràmica de tipus Merlès, aportarà sens dubte informació bàsica per comprendre no només el patró d'ocupació del territori, sinó també les dinàmiques d'assentament i de circulació i consum de béns i productes entre inicis i mitjans del primer mil·lenni aC a la Catalunya interior.

BIBLIOGRAFIA

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

PUJOL *et al.* 2014

Àngels PUJOL, Carles PADRÓS i Roger SALA, «El jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona) i el seu entorn. Resultats de les campanyes de prospecció i excavació 2010-2012», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Vic, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 129-135.

PUJOL *et al.* 2015

Àngels PUJOL, Pilar CAMAÑES, Carles PADRÓS i Roger SALA, «Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona). Del 24 de novembre al 31 de desembre de 2014», inèdit, Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

PUJOL *et al.* 2019

Àngels PUJOL, Roger SALA, Carles PADRÓS, Eulàlia RIBÓ, Pilar CAMAÑES, Eduard BLÈ i Robert TAMBÀ, «El parc arqueològic de Puig Ciutat (Oristà, Osona), una realitat física i digital», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central 2016. Solsona 14 i 15 d'octubre de 2016*, Solsona, Serveis Territorials de Cultura a la Catalunya Central de la Generalitat de Catalunya, p. 201-211.

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Merlès*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

Merlès i l'horitzó preibèric del jaciment de l'Esquerda (les Masies de Roda, Osona)

Montserrat de Rocafiguera Espona

Museu Arqueològic de l'Esquerda

Imma Ollich i Castanyer

Museu Arqueològic de l'Esquerda / Universitat de Barcelona / Grup de Recerca en Arqueologia Medieval i Postmedieval

Amb la col·laboració de Maria Ocaña, Àngels Pujol, Albert Pratdesaba, Anna Bach i l'equip d'excavacions de l'Esquerda

En les darreres campanyes s'han identificat en el jaciment de l'Esquerda dues fases d'ocupació preibèrica datables entre la fi de l'edat del bronze i la primera edat del ferro. Les seves estructures domèstiques i la seva extensió fan pensar que en aquest període ja devia tractar-se d'un poblat fortificat. La presència de materials arqueològics del tipus Merlès, barrejats amb altres materials del tipus transpirinenc, fa pensar que es tracta d'un assentament al llindar de dues àrees d'influència cultural.

1. L'Esquerda, un assentament de llarga durada

En una península espadada sobre el riu, en un extrem de la vila de Roda de Ter, al terme municipal de les Masies de Roda, s'hi troba el jaciment de l'Esquerda. La seva situació defensiva i les seves condicions de comunicabilitat i visibilitat, així com el fàcil accés als recursos de l'entorn, li han conferit una llarga ocupació des de la fi de la prehistòria fins ben avançada l'edat mitjana. Les campanyes d'excavació sistemàtica al jaciment iniciades l'any 1977 des de la Universitat de Barcelona van posar en relleu la importància d'un poblat medieval a la zona alta de la península, i d'un assentament ibèric, documentat sobretot a la zona baixa, ran de la muralla.

Ara bé, els treballs en extensió dels darrers deu anys han definit fins a deu fases d'ocupació que presenten una evolució diacrònica de gran interès. Així doncs, després d'una fase preibèrica, objecte del present estudi, es fa palès el procés d'iberització del poblat, que, durant el període ibèric ple, esdevindrà una ciutat, possible capital del territori ausetà. Després de la destrucció de la fortalesa en el marc de les guerres púniques i de les revoltes posteriors, l'assentament ibèric recent tindrà ja una altra funcionalitat, i s'acabarà abandonant completament, mentre la nova ciutat d'Auso, Vic, al centre de la plana, esdevé el nou nucli de referència del territori. A la fi del període romà, el poder militar, en mans dels visigots, recupera els antics llocs centrals, i l'Esquerda esdevé la Rota Civitas esmentada pels documents carolingis. En aquest període és nucli de la frontera de la primitiva Marca Hispànica, abans de la conquesta de

Figura 1
El jaciment de l'Esquerda en un meandre sobre el Ter, on s'indiquen els nivells preibèrics estudiats.

Barcelona l'any 801. Posteriorment l'Esquerda es transforma en un poblat feudal entorn de l'església romànica de Sant Pere, i sota el domini dels Cabrera. És precisament en el marc de les lluites feudals entre aquests i el bisbe de Vic, amb el suport del rei Jaume II, que el poblat serà destruït el setembre de 1314 (Ollich i Rocafiguera 2019).

L'Esquerda és actualment un centre de recerca i difusió, que inclou el jaciment, un taller-laboratori, l'àrea de recerca experimental i el Museu Arqueològic, on s'explica la història del jaciment i se n'exposen els vestigis més significatius (Ollich i Rocafiguera 2010; Ocaña *et al.* 2013).

2. L'horitzó preibèric a l'Esquerda. Els antecedents

En totes les campanyes d'excavació sistemàtica a l'Esquerda és habitual trobar-hi, en nivells de cronologia posterior, petits fragments residuals molt rodats, atribuïbles al període del bronze final o a la primera edat del ferro. En general són fragments informes, amb acabats brunyits o pentinats, i algunes decoracions, especialment a cordó. Aquests materials són abundants en els nivells inferiors dels sondejos practicats als anys vuitanta a l'espai entre les muralles ibèrica i medieval (Ollich i Buxó 1982), en al-

guns dels nivells fundacionals de la fortalesa ibèrica (Ollich i Rocafiguera 1994), al fons d'algunes de les sitges visigòtiques (Ollich *et al.* 2015), i també a la base d'un sondeig realitzat al sector 15 (Rocafiguera *et al.* 2014). De totes maneres, sempre es tractava de nivells alterats o d'intrusions sense cap estructura associada, cosa que feia difícil determinar la naturalesa de l'assentament en aquests moments inicials, que s'intuïa de petites dimensions, i del qual s'havien destruït les estructures.

3. L'excavació de la casa 4 i la seva estratigrafia

L'espai anomenat «casa 4» és un dels àmbits que es troben a redós de la fortalesa ibèrica de l'Esquerda. Va ser descobert l'any 1983, quan es va planificar en aquesta zona, un marge entre dos camps de conreu, una cala de 2 × 2 metres, que va proporcionar per atzar una espasa de ferro i un seguit de restes ceràmiques indiscutiblement ibèriques (Ollich i Rocafiguera 1994). Les campanyes de 2004 a 2008 van posar al descobert l'habitació on es va determinar una fase visigòtica (sitges 24 i 25); una fase ibèrica recent, localitzada només de manera parcial a l'angle sud-oest de l'habitació, i almenys dues fases del període ibèric ple. En aquesta etapa, l'espai devia tenir, segurament, dues plantes.

La recerca dels nivells de circulació de la fortalesa va posar al descobert una llosa plana, situada al bell mig de la cambra, que va fer intuir la presència d'un poblament anterior. Efectivament, la llosa era la pedra cantonera d'un muret orientat de nord a sud, que dibuixava una estança a l'oest, la qual presentava un estrat d'arrasament, molt ric en materials, i restes d'un possible incendi. El material arqueològic i l'estratigrafia van permetre situar-lo en un moment del període ibèric antic (VI-V aC). El nivell estava ben segellat a la part baixa per un paviment molt sòlid de pedres i terra, que amortitzava totalment les estructures anteriors.

Per sota d'aquest paviment van aparèixer els nivells que ara ens ocupen. Es tracta de dos nivells clars, l'un construït sobre l'amortització de l'anterior. Entre aquestes dues fases i les etapes posteriors s'estableix una diferència clara en el material arqueològic: la inexistència del material a torn, i la presència de nombrosos fragments de ceràmica a mà de taula, amb decoracions i acabats clarament diferenciables de la posterior ceràmica a mà, o de cuina, ibèrica.

Figura 2
La casa 4. Fons de cabana. Nivells de construcció.

3.1. La fase 1b

La primera de les fases era un enderroc d'argila força compacta de color vermellós, acolorida per la presència de carbons i altres elements orgànics. Aquesta estructura deixava en un extrem de la zona excavada una àrea semicircular de terra cremada, probablement una llar. El nivell de circulació, força difús, estava format pel nivell anterior, enderrocant, terraplenat i completat amb petites pedres. Els límits de l'estructura no es van poder identificar, atès que ultrapassaven la cala.

Quant als materials arqueològics, apareixen sobretot en nivells de destrucció i de preparació, cosa que n'explica l'elevat estat de fragmentació. El material respon a un context domèstic, en el qual destaquen la importància de la ceràmica a mà, tant de taula com de cuina, i la presència de fauna. Entre els enderroc d'argila destaquen diferents fragments de *torchis*, que podrien correspondre a l'agençament de compartiments interiors, o també a elements destruïts.

El material ceràmic a mà i la fauna són els elements més representats en aquest conjunt, tot i que també hi apareix un fragment de ceràmica a torn i les restes d'una virolla de ferro, que ens permeten situar aquest nivell, a manca de datacions absolutes, en algun moment del segle VII aC, en plena primera edat del ferro.

Estratigrafia	UES	Materials (nre. fragments)	NMI ceràm. a mà	Formes	Elements de decoració
Nivells de destrucció	05302	- Ferro (1) - Ceràmica a torn (1) - Ceràmica a mà (42) - Fauna (13)	3	- Plat de llavi arrodonit - Vas de vora bisellada - Vora de vas amb allisat interior	- Decoració incisa / aplicada - Acanalat
	05303	- Ceràmica a mà (90) - Fauna (14) - Fragments de <i>torchis</i> (7)	3	- Vora de vas - Vora bitroncocònica - Nansa circular	- Acabat brunyit - Acanalat - Pentinat - Cordó incís
	05304	- Ceràmica a mà (16)	1		- Acanalat
Nivell de circulació	05305	- Ceràmica a mà (19) - Fauna (9)	2	- Vores de bol	- Doble cordó imprès - Decoració pentinada
	05315 / 05317	- Ceràmica a mà (3)	2	- Plat tapadora	- Cordó incís - Pentinat
	05323	- Sense material			
Nivell de construcció / preparació (amortització fase anterior)	05316	- Ceràmica a mà (136) - Material de construcció (10) - Fauna (46)	6	- Olla - Vora bisellada / bitroncocònica - Gerreta - Bol - Plat tapadora - Vas oxidant	- Brunyit - Cordó imprès - Cordó incís - Relleu incís a la panxa - Acanalat - Incís - Espatulat

Figura 3
Distribució estratigràfica i material arqueològic de la fase 1b de la casa 4 de l'Esquerda.

Pel que fa al conjunt de materials a mà, cal destacar l'elevat grau de fragmentació de les peces. Quant a les formes (BLASCO *et al.* 2018), es tracta sobretot de peces petites: tasses (forma 7) i bols, o plats tapadora (forma 8), amb variants de llavi arrodonit o engruixit. Alguns fragments del coll fan pensar en la forma de tenalla o gerra (formes 1 o 2). Els acabats són

variats, però bàsicament presenten un brunyiment o allisada sobretot a la cara interior. Pel que fa a les decoracions, cal destacar, per a les formes 1 i 2, la presència d'un doble cordó al coll, aplicat i imprès amb digitacions, i un cordó imprès amb digitacions inferiors i incisions verticals sobre el cordó. També sembla que correspon a una tina o gerra el fragment informe amb decoració impresa amb incisions en forma de rombes.¹ Amb relació a les formes de taula, destaca una decoració impresa en fulla d'acàcia.

3.2. La fase 1a

Per sota dels nivells d'enderroc, es va localitzar una altra fase molt més rica des del punt de vista estructural i material: un fons de cabana circular. L'estructura estava construïda sobre un preparat d'argila que aplanava i cobria la roca natural, picada i en pendent cap al nord. La rasa circular mesurava uns 280 centímetres de diàmetre, i estava excavada majoritàriament a l'argila, excepte en alguns punts, que retallava la roca. Tres dels forats de pal tallen la roca.

En l'organització interna de l'àmbit hi destaquen fins a set «cubetes» circulars d'entre quinze i vint centímetres de diàmetre. Algunes són excavades a la roca; d'altres, excavades al preparat d'argila, i finalment, d'altres, dipositades al damunt, cosa que fa pensar en una successió en l'ocupació de l'espai. Cinc estaven resseguides per còdols d'unes dimensions iguals, obtinguts fàcilment d'una de les terrasses del riu que es troba al mateix jaciment (Serrat *et al.* 2015). La presència de material ceràmic esclafat prop d'aquestes cubetes fa pensar que podrien ser suports per a recipients de fons circular. Per la naturalesa del sediment no semblen estructures de combustió. A la base del nivell, una zona lleugerament acolorida, sense cap estructura associada, fa pensar en un possible fogar.

El material arqueològic localitzat en aquesta fase és íntegrament compost per ceràmica a mà i fauna. La menor fragmentació del material fa pensar que es tracta d'uns nivells de circulació, per bé que també s'hi documenten fragments de *torchis* que podrien correspondre a l'enderroc de la construcció.

¹ Un paral·lel d'aquest fragment es troba a la figura 303 de l'article de Mn. Serra i Vilaró sobre aquest tipus de ceràmica (Serra i Vilaró 1923: 573).

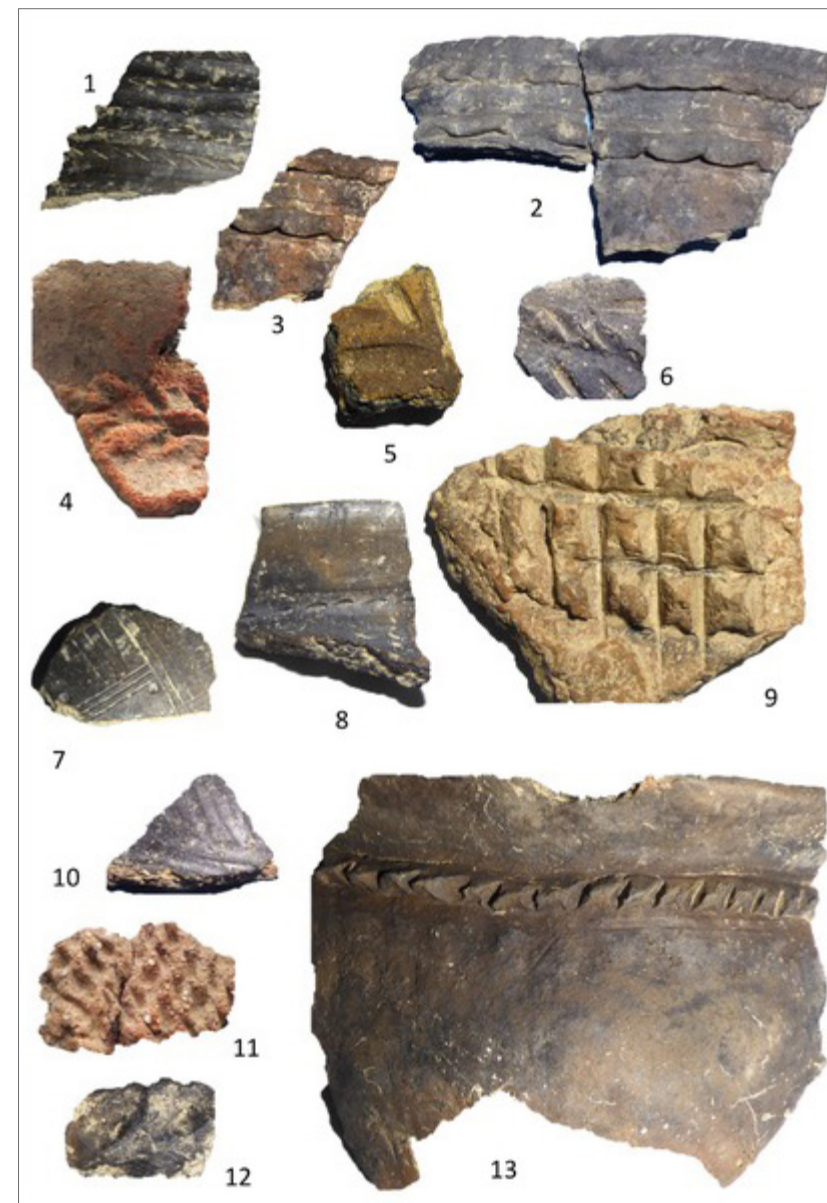

Figura 4
La ceràmica de l'Esquerda. Decoracions (segons BLASCO *et al.* 2018) GÓMEZ-BACH i MOLIST 2018): 1: decoració mixta de cordons i rodeta; 2, 3 i 6: decoració mixta de cordons aplicats i incisions; 4 i 5: decoració de fulla d'acàcia; 7: incisions geomètriques; 8: incisió a rodeta; 9: decoració incisa en forma d'escaquer; 10: acanalat en zig-zag; 11: decoració impresa; 12: cordó imprès amb digitacions ovalades; 13: olla globular amb decoració de cordó amb incisions verticals i digitacions impreses sota la inflexió del coll.

Quant a la fauna, les conclusions preliminars destaquen la presència d'ovicaprins, suïns i bovins, amb una major presència de porc que en els nivells ibèrics posteriors. Pel que fa als ovicaprins, la proporció d'ovelles és de 12:1 respecte de les cabres. Finalment, es detecta que els animals d'aquests nivells són de talla més petita que els que es troben posteriorment a les fases ibèriques del jaciment (Valenzuela [inèdit]).

En aquest nivell es documenta la forma de tina (forma 1); una possible gerra (forma 2), pel seu perfil exterior més sinuós, i una olla (forma 3). Aquestes formes tenen acabats allissats, sovint més fins per la cara interior. Destaca la combinació de decoracions, especialment el cordó, aplicat, doble o senzill, a la inflexió del coll, combinat amb incisions, digitacions a la zona del coll o també a la vora. Una de les vores podria correspondre a una forma d'urna (forma 5), per bé que de petites dimensions. Presenta una decoració amb punxó a la inflexió del coll, del tipus alineació de punts. Pel que fa a les peces de taula, es documenten sobretot plats tapadora, un dels quals amb nansa (forma 7). Les decoracions d'aquests petits vasos comprenen incisions geomètriques i acanalats. La decoració brunyida és present en diversos vasos.

4. El sondeig del sector 30 i els seus materials

L'any 2014 l'estudi de la muralla visigòtica va portar a obrir l'excavació cap al sector de l'oest del jaciment. A l'extrem, ran del cingle prop del riu i a 86 metres de distància de la casa 4, es va practicar un sondeig en una possible estructura de tancament medieval que va proporcionar nivells altmedievals, ibèrics i, al fons de tot, un nivell de terra fosca i còdols, amb material arqueològic similar al de la part superior del jaciment. Tot i que aquí no va ser possible establir-hi les dues fases estratigràfiques, l'estudi dels materials mostra la presència de ceràmica a mà, molt fragmentada, amb acabats brunyits i pentinats. Pel que fa a les decoracions, la presència de decoració pentinada en la superfície de la peça i alguna vora amb incisions al llavi recorden la ceràmica de Merlès.

5. Discussió, conclusions i nous plantejaments

La identificació de dos nivells estratificats, que es poden situar, pels materials, al tombant de l'edat del bronze a la primera edat del ferro, ha per-

Estratigrafia	UE	Materials (nre. fragments)	NMI ceràm. a mà	Formes	Elements de decoració
Nivells de destrucció	05325/ 05338	- Ceràmica a mà (328) - Fauna (102) - Materials construcció (1)	14	- Bol - Bol gran - Urna bitroncocònica (2) - Gerra - Atuell cuina - Olleta - Vas de perfil en S - Vaset de perfil en S - Copa? - Plat tapadora - Vas de vora amb llavi regruixit - Vas de vora amb llavi incís	- Allisat - Impressions - Incisions - Incisa-aplicada - Raspallada - Acanalada - Brunyida - Cordó imprès - Cordó incís - Doble cordó incís
	Farciment cubetes (05320 - 05327a/ 05328a/ 05335/ 05347/ 06355)	- Ceràmica a mà (15) - Fauna (13) - <i>Torchis</i> (4)	4	- Vora de vas - Olla - Urna bitroncocònica - Gerra	- Brunyit - Cordó incís
	Farciment rassa de construcció cabana (05337= 05357)	- Ceràmica a mà (17) - Fauna (24)	2	- Vora de vas - Vora de gerra	- Acanalada - Impresa
Nivell de circulació	Paviment còdols: 05342/	- Ceràmica a mà (90) - Fauna (106) - Material lític (1)	5	- Plat tapadora (2) - Vora de vas - Vora (amb llavi incís) - Vora de vas	- Incisions geomètriques quadrangulars - Incisions amb decoració de fulles - Cordó imprès - Cordó incís - Pentinats
	Fogar: 05360	_____			
Nivell de construcció / preparació (amortització fase anterior)	Cubetes: 05321 / 05327b 05328b / 05336 05341 / 05349 05354	_____			
	Rasa construcció cabana: 05343-05358	_____			
	Forats de pal de construcció (05356)	_____			
	Anivellament d'argila (05362- 05363)	- Ceràmica a mà (14) - Fauna 1 - Lític 1	1	- Vora arrodonida plat	- Llavi arrodonit
	Roca picada 05371	_____			

Figura 5
Distribució estratigràfica i material arqueològic de la fase 1a de la casa 4 de l'Esquerda.

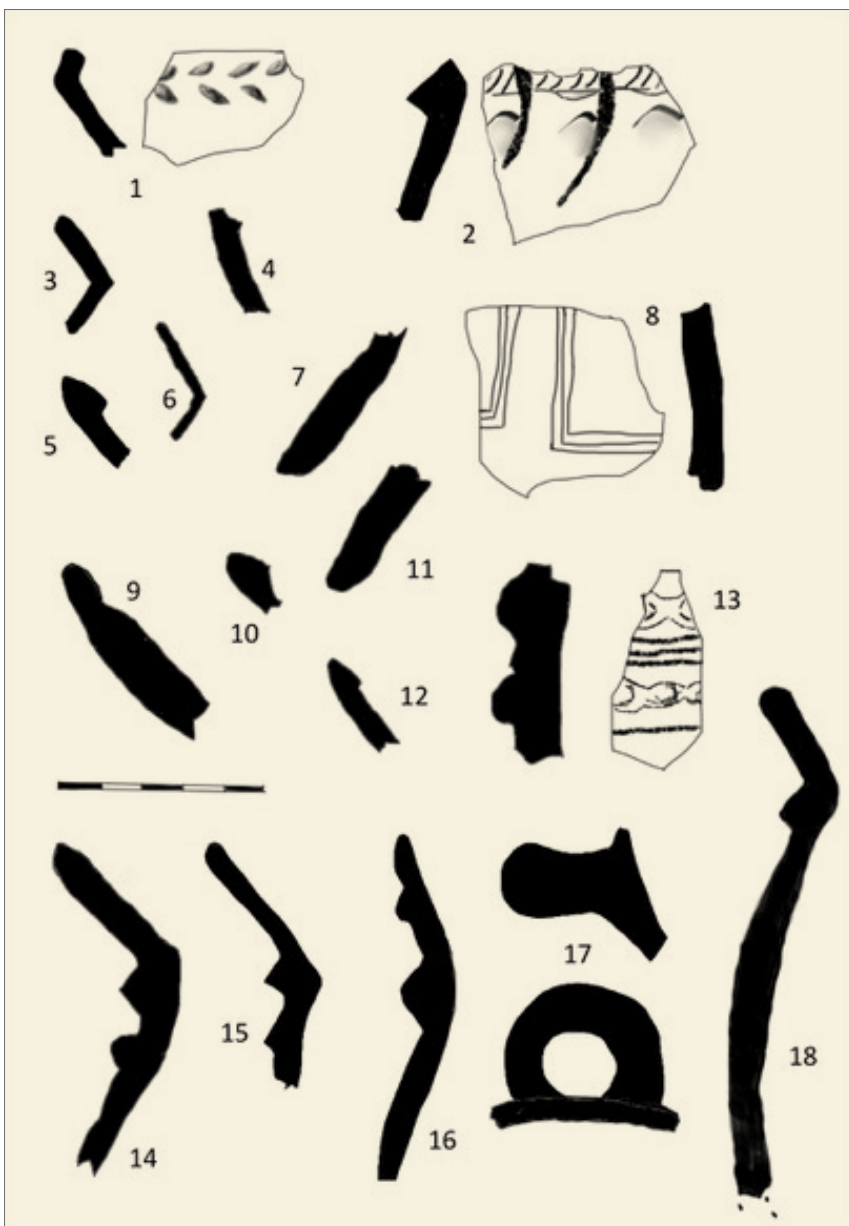

Figura 6
La ceràmica de l'Esquerda. Taula de formes (segons BLASCO *et al.* 2018), GÓMEZ-BACH i MOLIST 2018):
forma 1 (tenalla): 2, 13, 14 i 15; forma 2 (gerra): 16; forma 3 (olla): 18; forma 5 (urna): 3 i 6; forma 8
(vas carenat): 1, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12 i 17. Decoració: fulla d'acàcia (1); cordó aplicat, digitacions i inci-
sions (2); incisions geomètriques (8); cordons impresos amb digitació ovalada i incisions horitzontals.

mès reconèixer estratigràficament aquestes fases preibèriques al jaciment i apuntar-ne algunes característiques, que caldrà comprovar en futures excavacions i estudis.

L'excavació de la casa 4 ha permès verificar que el moment fundacional de l'Esquerda es pot datar en el període que va de la fi de l'edat del bronze a l'inici de l'edat del ferro, al tombant del segle VIII al VII aC. La identificació del fons de cabana assentat directament sobre la roca mare sembla confirmar-ho, així com la troballa de material d'aquest període com el més antic localitzat al jaciment. Aquesta cronologia és similar a la d'altres grans assentaments ibèrics catalans, com Sant Martí d'Empúries (Aquilué 1999) o l'Illa d'en Reixach (Martín *et al.* 1999), a l'Empordà; Mas Xirgu, al Gironès (Fuertes 2017), o la Dou, a la Garrotxa (Alcalde *et al.* 2011). Pel que fa a la comarca d'Osona, es corrobora durant aquest període un canvi d'implantació de les comunitats en el territori, que es reflectirà també en altres jaciments, posteriorment ausetans, com el Turó del Montgròs, al Brull (López Mullor 2016), o el Pla del Castell, a Taver-
tet (Molist *et al.* 2019).

La localització d'aquestes restes a la zona nord de l'assentament, on la roca mare ja fa un pendent pronunciat, també presenta un interès, ja que requereix una important aportació d'argiles per a l'establiment de les estructures d'habitatge. No sembla el lloc més idoni de la península, amb zones planeres a la part més alta, per establir-hi l'assentament, tret que aquest primer poblat ja sigui fortificat, de manera que les cabanes n'aprofitarien el terraplenament i el redós. Les restes d'aquesta primera fortificació podrien haver estat integrades en les muralles posteriors, i per aquest motiu no se n'hauria detectat, fins ara, cap evidència.

Un altre aspecte a remarcar d'aquest primer poblat és l'extensió. La troballa, en un sondeig al sector 30, d'un nivell similar als de la casa 4 porta a pensar que aquestes primeres cabanes no són ocupacions isolades, sinó que formen part d'un assentament molt extens, cosa que també corrobora la troballa de materials arqueològics d'aquest període en altres zones del jaciment.

Així doncs, quin paper té la ceràmica de Merlès en aquest conjunt? Els dos nivells d'ocupació de la casa 4 semblen assenyalar una evolució interessant. A la fase més antiga, la ceràmica més decorada es troba

barrejada amb restes que s'assemblen més aviat a les formes dels camps d'urnes centreeuropeus (brunyiments, formes bitroncocòniques, sobretot). En canvi, el nivell més recent és el que recorda més les decoracions més abarrocades de la ceràmica de Merlès, i es combinen amb un primer fragment a torn i un primer vestigi de ferro.

Tot plegat sembla esbossar un panorama en el qual l'Esquerda participaria en l'àmbit territorial de la «cultura de Merlès», potser des d'una posició perifèrica i en una zona de transició entre dues àrees d'influència, com també ho recorda el jaciment del Turó de les Mentides (Folgueroles) (Rius Serra 1915-1920). Aquest fet sembla força coherent amb la imatge que ofereixen altres assentaments de la plana —com Can Caseta, de Manlleu (Huntingford i Molas 1979)—, que també presenten evidències d'aquest horitzó cultural, mentre que en d'altres —per exemple el Pla del Castell, a Tavertet—,² l'horitzó centreeuropeu hi sembla molt més present. Aquesta hipòtesi fronterera també seria coherent amb la posterior iberització del territori ausetà.

2 Informació oral proporcionada per Anna Bach Gómez, directora dels treballs.

BIBLIOGRAFIA

ALCALDE *et al.* 2011

Gabriel ALCALDE, Lúdia COLOMINAS, Enriqueta PONS, Maria SAÑA i Carles TORNERO, «Excavacions arqueològiques al jaciment de la Dou 2010-2011 (Sant Esteve d'en Bas, la Garrotxa)», dins *XI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 71-78.

AQUILUÉ 1999

Xavier AQUILUÉ (editor), *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Empúries / Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya.

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

FUERTES 2017

Maribel FUERTES, «El registre arqueològic del jaciment de Mas Xirgu (Girona, Gironès). La cultura material d'un assentament de l'inici de l'edat del ferro», *Cypsela*, núm. 20, p. 85-106.

GÓMEZ BACH *et al.* 2016

Anna GÓMEZ BACH, Irene PEIX, Montserrat ROCAFIGUERA, Miquel MOLIST i Imma OLLICH, «La transición de la Edad del Bronce a la Primera Edad del Hierro

en la región central de la actual Cataluña», dins Anne-Claire de Chazelles i Martine Schwaller (editors), *Vie quotidienne, tombes et symboles des Sociétés Protohistoriques de Méditerranée Nord-Occidentale. Mélanges offerts à Bernat Dedet*, vol. 1, Lattes, Publications de UMR 5140 du CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors, série 7), p. 347-368.

HUNTINGFORD i MOLAS 1979

Elisabet HUNTINGFORD i Maria Dolors MOLAS, «Excavaciones en el yacimiento ibero-romano de “La Caseta” (Manlleu-Barcelona)», *Ausa*, vol. 8, núm. 85, p. 329-333.

LÓPEZ MULLOR 2016

Albert LÓPEZ MULLOR, *El Montgròs, el Brull. Una fortificació ibèrica al Montseny. Guia del Conjunt arqueològic*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

MARTÍN *et al.* 1999

Aurora MARTÍN, Ramon BUXÓ, Joan Baptista LÓPEZ i Montserrat MATARÓ, *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixach (1987-1992)*, Ullastret, Museu d'Arqueologia de Catalunya.

MOLIST 1982

Miquel MOLIST, «Aportacions al coneixement dels períodes bronze final – primera edat del ferro a la comarca d'Osona», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 217-230.

MOLIST *et al.* 2019

Miquel MOLIST, Ramon ÀLVAREZ, Roger ALCÀNTARA, Anna GÓMEZ-BACH i Anna

Maria RAURET «Primers resultats de l'estudi de les comunitats agrícoles prehistòriques a la vall mitjana del riu Ter: Les Pixarelles i Pla del Castell», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Solsona, 14-15 d'octubre de 2016*, Solsona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 160-167.

OCAÑA *et al.* 2013

Maria OCAÑA, Imma OLLICH i Montserrat ROCAFIGUERA, «L'Esquerda: un projecte integral de recerca i difusió del patrimoni arqueològic», *Auriga*, núm. 68, p. 55-59.

OLLICH *et al.* 2015

Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA, Albert PRATDESABA i Àngels PUJOL, «La muralla de Roda Ciutat. Visigots i carolingis al jaciment de l'Esquerda (les Masies de Roda, Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 2012-2013*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 262-273.

OLLICH *et al.* 2014

Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA i Oriol AMBLÀS, «L'oppidum ibèric de l'Esquerda. Darreres aportacions i noves línies de recerca», dins *II Jornades d'Arqueologia a la Catalunya Central (Vic, 2012)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 118-124.

OLLICH *et al.* 2016

Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA, Oriol AMBLÀS, Anna GÓMEZ-BACH, Maria OCAÑA, Albert PRATDESABA i David

SERRAT, «L'Esquerda 2015-2016 – des de la fi de la prehistòria fins a l'edat mitjana», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Solsona, 2015*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 168-174.

OLLICH i BUXÓ 1982

Imma OLLICH i Dolors BUXÓ, «Noves aportacions al jaciment arqueològic de l'Esquerda», *Ausa*, X (núm. 102-104), p. 329-339.

OLLICH i ROCAFIGUERA 1994

Imma OLLICH i Montserrat ROCAFIGUERA, *L'oppidum ibèric de l'Esquerda. Campanyes 1981-1991*, Barcelona, Generalitat de Catalunya (Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 7).

OLLICH i ROCAFIGUERA 2010

Imma OLLICH i Montserrat ROCAFIGUERA, «L'Esquerda de Roda, Osona. Un projecte vinculat al territori», dins *I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Manresa, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 92-97.

OLLICH i ROCAFIGUERA 2019

Imma OLLICH i Montserrat ROCAFIGUERA, «Antiguas pautas de asentamiento en el yacimiento de l'Esquerda (Osona, Barcelona): un ejemplo de arqueología diacrónica», dins *AL-KITAB. Homenaje a Juan Zozaya Stabel-Hansen*, Madrid, Asociación Española de Arqueología Medieval (AEAM), p. 115-160.

RIUS SERRA 1915-1920

Josep RIUS SERRA, «El sepulcre del Turó de les Mentides (Folgaroles)», *Crònica de la Secció Arqueològica. Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. MCMXV-XX, p. 581-582.

ROCAFIGUERA *et al.* 2014

Montserrat ROCAFIGUERA, Imma OLLICH i Maria OCAÑA, «L'Esquerda abans del període ibèric ple», dins *La transició bronze final – la edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns: XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 317-328.

SERRA i VILARÓ 1923

Joan SERRA i VILARÓ, «Trobada protohistòrica a Marlés», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. MCMXV-XX, VI (I), p. 573-581.

SERRAT *et al.* 2015

David SERRAT, Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA i Maria OCAÑA, «Condicions geològiques i estructura urbana de la Roda Civitas», dins *V Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, ACRAM, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 385-390.

VALENZUELA [inèdit]

Alejandro VALENZUELA, *Informe preliminar sobre la fauna ibèrica de l'Esquerda*.

La problemàtica de la «ceràmica de Merlès» a partir de nous contextos del Solsonès i el Bages

David Asensio, Ramon Cardona, Jordi Morer,
Josep Pou, Borja Gil, Francisco J. Cantero i
Laro Bonvehí

CEL, Centre d'Estudis Lacetans

En els darrers 25 anys el Centre d'Estudis Lacetans ha estat desenvolupant un projecte de recerca sobre el poblament protohistòric al territori de l'antiga Lacetània ibèrica, en el marc del qual ha estat possible documentar nous contextos de la primera edat del ferro i del període ibèric antic, amb ceràmiques que remetent al que ha caracteritzat l'anomenada «fàcies ceràmica de Merlès». Són les que han proporcionat les fases fundacionals de la vila closa del Castellvell (Olius, el Solsonès) o els materials procedents de nivells ibèrics antics de nuclis com Sant Miquel de Sorba (Montmajor, el Berguedà) i el Cogulló (Sallent, el Bages). Partint d'aquesta base es proposa una reflexió sobre quina és la significació que cal donar a aquest tipus de ceràmica, que superi el clàssic paradigma historicista que la considera el «fòssil director» d'una «cultura arqueològica».

1. Introducció

El conjunt ceràmic localitzat l'any 1918 en el jaciment de Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès, el Berguedà) ha representat una referència pel que fa a l'estudi d'una àmplia franja cronològica, que abasta des del bronze final fins a inicis del període ibèric, sobretot pel que fa a una també extensa àrea de la Catalunya Central. Es tracta d'un abundant lot de vasos dels quals sempre ha destacat la varietat tècnica i estilística dels recursos decoratius aplicats (Serra i Vilaró 1928). Durant dècades aquesta evidència ha estat interpretada a partir de les premisses teòriques de l'arqueologia de base historicocultural, que considera que les manifestacions arqueològiques d'una comunitat determinada són l'expressió material de la seva idiosincràsia, és a dir, de la seva particular manera d'entendre el món i de les seves pautes de comportament. En aquest marc conceptual, una producció ceràmica amb un determinat patró decoratiu constitueix un d'aquells components del registre arqueològic utilitzat preferentment com a «fòssil director», és a dir, el marcador material per excel·lència d'una «cultura arqueològica» o d'un «grup cultural», la denominació en terminologia arqueològica del que equival a un «poble» o «civilització».

En aquest cas, s'ha defensat de manera gairebé unànime que ens trobaríem davant d'una població amb un cert caràcter híbrid, en què predomina la part autòctona, la reflectida en les decoracions de tipus Merlès, però amb notables aportacions provinents de «grups culturals» d'origen transpirinenc i filiació indoeuropea (Bosch Gimpera 1932; Maluquer de Motes 1945-1946; Almagro Gorbea 1977; Ruiz Zapatero 1985). Aquesta darrera idea es basa en la presència, minoritària, de peces amb les típiques decoracions acanalades, un altre dels «fòssils directors» més emblemàtics, en aquest cas dels grups incineradors de la cultura dels camps d'urnes.

El valor de la producció ceràmica com a marcador identitari ha estat una de les idees més àmpliament acceptades en l'arqueologia contemporània. Però fins i tot acceptant la lògica d'aquesta aproximació normativa, un únic fòssil director és insuficient per a la correcta identificació arqueològica d'un poble. Com assenyala explícitament Gordon Childe en el prefaci de *The Danube in Prehistory* (1929), una cultura arqueològica es defineix per «[...] certs tipus de restes —vasos, instruments, ornaments, rituals funeraris, formes de cases— que apareixen constantment junts». Cal, doncs, un context arqueològic divers i tan complet com sigui possible a partir del qual reconèixer la identitat particular de cada cultura.

Més enllà de l'acceptació o no d'una consideració normativa de la cultura material, és evident que aquí rau la mancança principal de l'avaluació del que representa la ceràmica de Merlès. L'excavació inicial del jaciment de Santa Maria de Merlès no va proporcionar gaire més elements, a banda del magnífic lot de vasos ceràmics actualment conservats al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. La posterior intervenció realitzada l'any 1973 tampoc aconsegueix aportar informació sòlida sobre les característiques de l'hàbitat o de l'assentament amb el qual s'associen (Cura i Rovira 1976). Per aquesta raó, sembla raonable que la prioritat per avançar en la comprensió del «fenomen Merlès» ha de ser l'obtenció i l'anàlisi de contextos nous i millors que proporcionin evidència significativa sobre tot el que envolta aquesta particular fàcies ceràmica. Aquest serà, en conseqüència, el propòsit d'aquest treball, basant-nos en els resultats de diverses excavacions recents realitzades a les comarques del Solsonès i del Bages,

en el marc d'un projecte sobre el poblament protohistòric del territori lacetà desenvolupat pel Centre d'Estudis Lacetans des de l'any 1996.¹

2. Nous contextos arqueològics

El jaciment de la Codina (Pinell de Solsonès) és el primer que entenem que pot ser interessant per a la problemàtica considerada, tot i l'absència —o precisament per això— del que identifiquem com a ceràmica de Merlès. Es tracta d'un indret amb una situació molt estratègica, fet que sens dubte explica l'existència de múltiples ocupacions successives que abasten des de la prehistòria recent fins a inicis de l'època moderna. L'interès inicial, per part del projecte del Centre d'Estudis Lacetans, era documentar el que podria haver estat un assentament important en els períodes ibèric ple i tardà, que va aparèixer totalment desmantellat per un hàbitat fortificat d'època medieval (Asensio *et al.* 2000). La destapada extensiva de la plataforma superior del turó ha corroborat aquesta seqüència i, alhora, ha permès la localització de restes de l'ocupació més antiga del lloc. Concretament a l'extrem meridional s'hi han identificat una desena de fosses o cubetes, junt amb una sèrie de forats de pal alineats que podrien assenyalar l'estructura perimetral d'una cabana construïda amb materials peribles (fig. 4A). En el fons d'una fossa gran i profunda (173 centímetres de diàmetre per 93 de fondària) s'hi van trobar restes de dos cèrvids (un de sencer, en connexió anatòmica) i, just al damunt, la inhumació d'un individu masculí d'entre 35 i 45 anys, dipositat en posició de decúbit lateral. Les datacions de carboni 14 obtingudes de dues mostres d'ossos dels cèrvids proporcionen una cronologia coincident dins de la segona meitat del segle x aC (Martínez *et al.* 2010: 84).

Els materials recuperats dins d'aquesta fossa són molt escassos; els més significatius són dos fragments informes amb la superfície brunyida i decoració d'acanalats complexos, que permeten reconèixer-hi parts d'aspes o creus fetes amb dues o tres franges paral·leles (Martínez *et al.*

¹ Des de 1996 fins a 2017 ha estat vigent el projecte titulat «Estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a la comarca del Solsonès durant la protohistòria i l'antiguitat», actualitzat amb el títol «Estratègies d'ocupació del territori al Solsonès i Bages (Lacetània) durant la protohistòria i l'antiguitat», en el marc del darrer programa de recerca quadriennal 2017-2021 (CLT009/17/00016).

2010: 83). D'una de les fosses properes en prové el conjunt d'art moble ceràmic més abundant d'aquesta ocupació més antiga, constituït per dos exemplars d'olles amb decoració d'un cordó amb unguilacions (fig. 1.1 i 1.3); un plat tapadora carenat de grans dimensions (fig. 1.9); una vora d'urna de perfil intern còncau (fig. 1.5); un perfil complet d'urna bicònica amb la superfície brunyida llisa (fig. 1.2), i dos exemplars de vasets, tots dos brunyits, el primer sense decoració (fig. 1.4) i l'altre amb una franja d'acanalats horitzontals (fig. 1.7). Hi ha un parell de fragments informes que tenen més restes de decoració acanalada: un, només amb acanalats horitzontals (fig. 1.6), i el segon, amb l'afegit d'acanalats verticals (fig. 1.8).

En aquesta segona fossa no s'hi conserven restes orgàniques que permetin obtenir datacions absolutes de carboni 14, fet que impedeix establir una absoluta contemporaneïtat respecte de la fossa que conté els cèrvids i l'individu inhumat. Amb tot, sembla clar que el conjunt d'estructures i materials descrits podrien pertànyer a un mateix horitzó cronològic, que se situaria a inicis del període del bronze final; concretament, utilitzant les perioditzacions clàssiques, una etapa que s'ajustaria al període I de Salvador Vilaseca (1954: 78) o al de camps d'urnes antics d'Almagro Gorbea (1977: 124-127). Es tracta d'un moment *grosso modo* anterior al segle VIII aC, del qual cal ressenyar l'absència de vasos ceràmics que es puguin associar inequívocament a la fàcies Merlès. En canvi, els materials ceràmics semblen remetre globalment a la tradició ceràmica dels anomenats camps d'urnes (fig. 1).

El segon context que exposem és el que considerem més directament relacionat amb el fenomen de les ceràmiques de tipus Merlès. Correspon a la fase més antiga del nucli de Castellvell, a Olius (el Solsonès), donat a conèixer inicialment per Serra i Vilaró (1920) i amb una represa encara en curs de la seva excavació en el marc del projecte del Centre d'Estudis Lacetans (Asensio *et al.* 2012). Es tracta d'un assentament ubicat en una elevació que domina tot el pla de Solsona, fet que torna a justificar una ocupació perllongada que abasta un poblat fortificat d'època ibèrica, un establiment romà republicà i un hàbitat medieval annex al castell que dona nom al jaciment. Els treballs dels darrers anys han permès corroborar que el nucli fortificat d'època ibèrica, que amb tota probabilitat havia estat un lloc central d'aquest sector del territori lacetà, en realitat havia estat construït

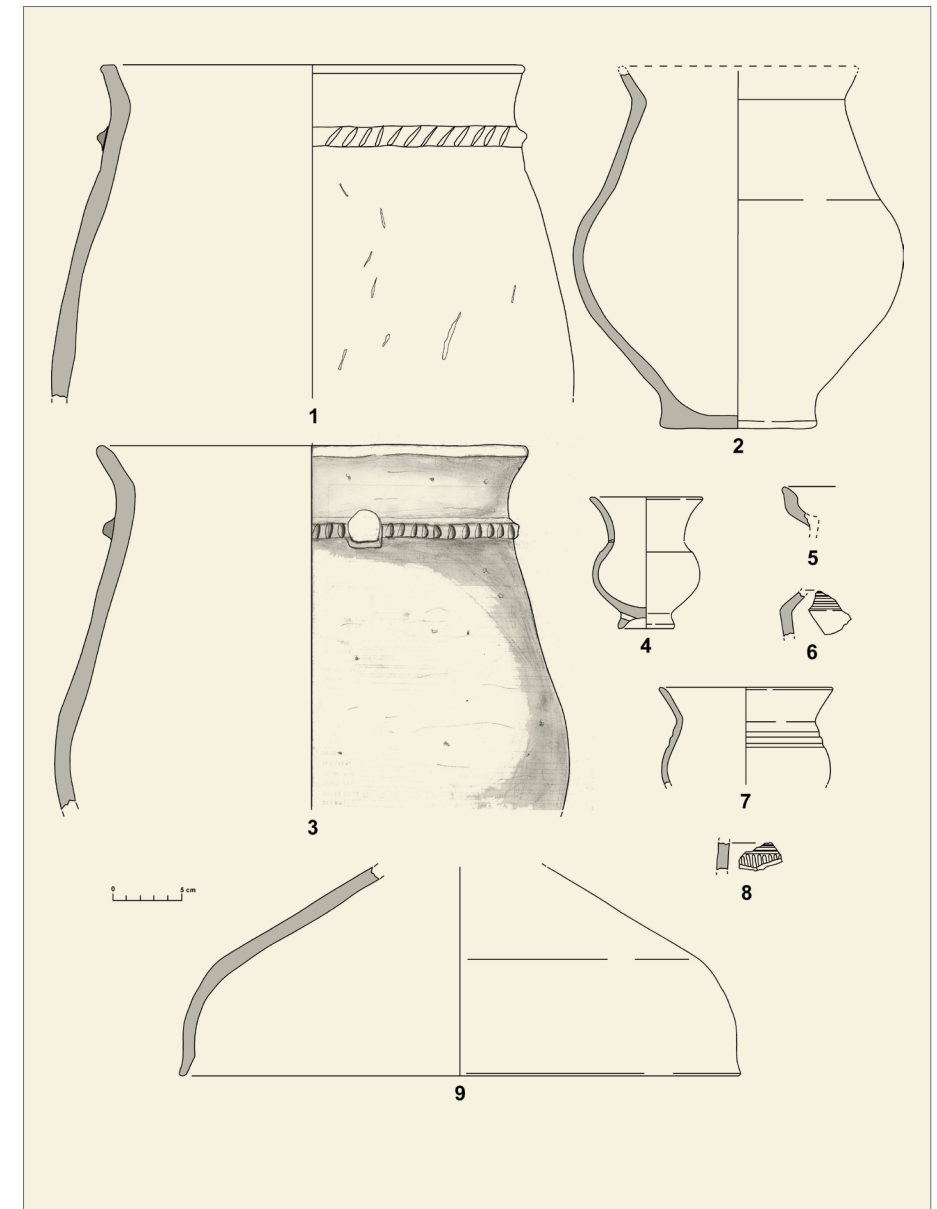

Figura 1
Materials ceràmics provinents de les estructures del bronze final del nucli del Camp dels Moros de la Codina (Pinell de Solsonès).

En aquest punt és especialment convenient introduir unes consideracions cronològiques. A hores d'ara, en els contextos fundacionals de Castellvell documentats durant la darrera etapa d'excavacions, no ha aparegut cap fragment de ceràmica a torn, és a dir, cap indicatiu de les possibles importacions fenícies que havien estat identificades entre els materials provinents de les intervencions de Serra i Vilaró (Cura 1977). Una nova revisió d'aquestes peces, conservades al Museu de Solsona, ens permet plantejar que no pertanyen a la producció fenícia occidental, perquè no hi reconeixem la característica pasta anomenada «de tipus Màlaga» (Ramon 1995). En canvi, ens decantem per identificar-les com a vasos ibèrics antics (vegeu Cura 1977: 338, fig. 4) o, en el cas d'un parell d'exemplars de pastes més grolleres i de tipologia més propera a formes fenícies occidentals,² podríem pensar en produccions meridionals identificades a la zona de l'Ebre, en jaciments com el Barranc dels Gàfols (Sanmartí *et al.* 2000). En qualsevol cas, unes i altres es datarien dins del segle VI aC, en una fase que està ben documentada en la seqüència estratigràfica de les cases de Castellvell, just per damunt dels nivells d'ús de la fase fundacional, aquella que proporciona exclusivament ceràmiques a mà. Per totes aquestes raons entenem que la datació d'aquest horitzó de construcció del nucli fortificat s'ha de situar en un moment clarament anterior, que podria ser entre els segles VIII i VII aC, sense elements que permetin una major precisió.

Els nivells esmentats del segle VI aC existents a Castellvell són fines capes de repavimentació dels habitatges, raó per la qual el material ceràmic que s'ha recuperat d'aquest període és escassíssim, gens significatiu. Cap altre dels jaciments treballats en el marc del projecte del Centre d'Estudis Lacetans ha proporcionat restes d'aquesta cronologia, la qual cosa explica que els darrers conjunts que exposarem pertanyin a una fase immediatament posterior, de transició entre els períodes ibèric antic i ibèric ple. Concretament, la presència de ceràmiques àtiques importades ens permet datar-los amb força precisió dins de la segona meitat del segle V aC.

D'una banda, hi ha un notable lot de materials provinent de l'ocupació més antiga documentada al nucli de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, el Berguedà) (Asensio *et al.* 2014). Aquest conjunt prové del nivell de reom-

2 Sobretot la vora de pitos de la figura 5b a Cura (1977: 339).

pliment i amortització d'una gran banquetta practicada a la roca, que podria ser una cisterna o bassa d'aigua, una estructura sempre present en aquest nucli³ però que és pràcticament l'únic element a hores d'ara conegut d'aquest període inicial (fig. 4C). En canvi, al nucli del Cogulló (Sallent, el Bages) s'ha pogut verificar que la segona meitat del segle V aC és el moment en què es basteix el nucli fortificat, amb una estructura bàsica que no es modificarà substancialment fins a la fase localitzada pels volts del 200 aC. Cal destacar sobretot el fet que des de la fase fundacional el nucli ja disposa d'un potent sistema defensiu, amb muralla doble, dos bastions als extrems i una gran torre quadrada al centre (fig. 4D) (Asensio i Sánchez 2014).

Formant part de l'artoble ceràmic recuperat en aquests dos contextos contemporanis, trobem unes ceràmiques a mà, força abundants, en què destaquen uns trets força inhabituals si es comparen amb el que coneixem d'altres conjunts contemporanis d'altres sectors del món ibèric septentrional (Asensio 2019). D'entrada, a més dels tipus majoritaris arreu, les olles i tapadores destinades a una funció culinària, es dona una presència elevada de petits vasos de parets primes, acuradament brunyits, pertanyents a la categoria de vaixel·la de taula. A més, uns i altres es caracteritzen per una alta proporció d'exemplars que presenten decoració, amb una notable diversitat de recursos aplicats. Entre els vasos de vaixel·la, el model més freqüent és la decoració de gallons en vertical a la part dorsal (fig. 3.13-3.15), però també trobem una franja de petits cercles concèntrics estampillats (fig. 3.16), petits clotets impresos (fig. 3.17) o motius geomètrics incisos al coll de la peça (fig. 3.18). En els vasos culinàries, més grollers, s'hi donen les decoracions més habituals, com ara els cordons incisos (fig. 3.4-3.6) o amb ungulacions (fig. 3.1), la franja horitzontal d'impressions (fig. 3.2 i 3.3) i les decoracions impreses al llavi (fig. 3.7 i 3.8), al costat de recursos molt més infreqüents, com ara la banda d'incisions obliqües per sota del llavi (fig. 3.9), la línia de cercles concèntrics estampillats també a tocar del llavi (fig. 3.10) o agrupacions d'incisions amb orientacions diferents que cobreixen tota la superfície de la part del cos decorada (fig. 3.11 i 3.12).

3 De fases posteriors se'n coneixen dues més: una de perfectament conservada d'època romana republicana que s'ha constatat que se superposa, tot retallant-la, a una cisterna anterior, molt probablement del segle III aC.

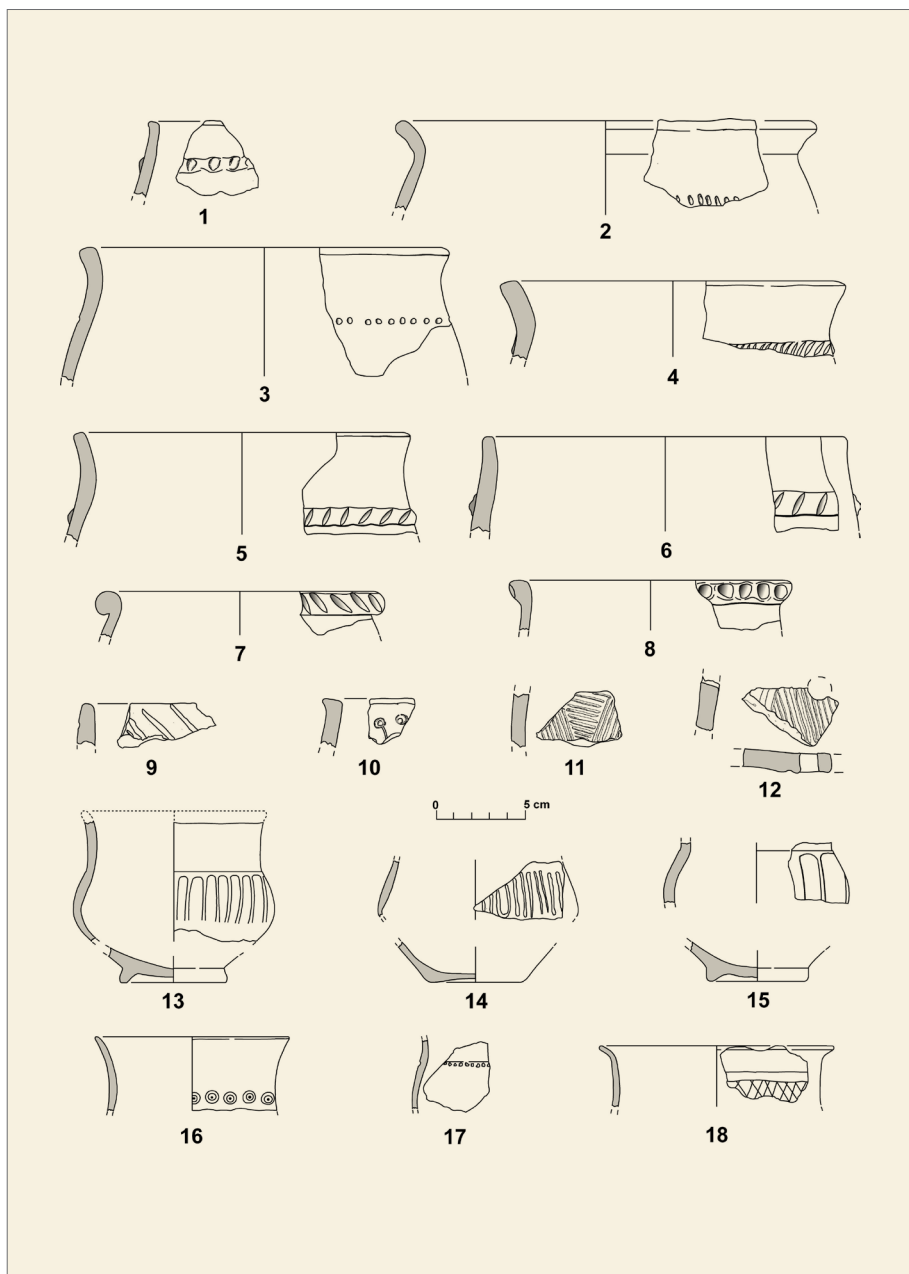

Figura 3
 Ceràmiques a mà dels conjunts ceràmics d'entorn del 400 aC dels nuclis ibèrics de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, el Berguedà) i del Cogulló (Sallent, el Bages).

Cal assenyalar que la similitud d'aquests materials amb els de Sant Pau de Pinós no ens sembla especialment estreta, més enllà de l'abundància i diversitat de recursos decoratius en si. Tot amb tot, tradicionalment s'ha acceptat de manera sistemàtica un lligam amb les ceràmiques de tipus Merlès, també des del punt de vista cronològic, cosa que avui podem afirmar que ha donat peu a equívocs importants. Això queda molt ben reflectit en el cas de la interpretació que s'ha fet de la seqüència del poblat d'Anseresa (Olius, el Solsonès), basada en la presència d'aquesta mateixa mena de vasos ceràmics a mà. En una primera síntesi del poblament antic a la Catalunya Central, Miquel Cura atribueix aquest assentament a una «segona etapa, la podem anomenar “post-hallstàtica” o “preibèrica”, seguint la denominació que van donar-li Bosch Gimpera i Mn. Serra, perquè correspon al moment anterior al pròpiament “ibèric” [...]» (Cura 1971-72: 64). Gairebé vint anys després, una nova visió de conjunt manté aquest plantejament gairebé intacte: «[...] pels materials exhumats per Mn. Serra i Vilaró durant els anys vint del nostre segle, i revisats per M. Cura, podem deduir tres fases. Una datable en el bronze final amb ceràmiques a mà amb decoracions de tipus Merlès i terrissa de tradició hallstàtica amb acanalats. La segona amb materials d'origen grec, fenici i ibèric datable en la segona meitat del segle vi. I finalment una tercera amb importacions àtiques (ceràmica de “Saint Valentin”) de finals del segle v aC» (Sánchez 1989: 266).

Aquesta interpretació sobta sobre manera, atès que en la descripció de l'excavació d'Anseresa queda ben palès que és un assentament d'una única fase d'ocupació, amb una durada més aviat curta, tal com s'exposa d'aquesta manera tan expressiva: «Juzgamos de importancia las enseñanzas que nos da este poblado para el estudio de la civilización ibérica, por no tener, como otros muchos, diversas culturas sobrepuestas [...]. Este pueblo, constituido por una tribu de treinta y cuatro familias, abandonó el poblado, que ella misma levantara [...]» (Serra i Vilaró 1921: 26). De fet, la reexcavació del nucli iniciada l'any 2018 en el marc del projecte del Centre d'Estudis Lacetans ha permès localitzar un parell de recintes no excavats per Serra i Vilaró (fig. 4E) i s'ha corroborat aquest fet: s'ha documentat una estratigrafia de la màxima simplicitat, amb un únic nivell homogeni d'enderroc que cobreix un paviment que reomple la roca natural. En aquests estrats d'enderroc es van recuperar ceràmiques àtiques

datables pels volts del 400 aC, de manera que no hi ha cap dubte que les ceràmiques a mà associades s'han de datar en aquest període.

Una problemàtica idèntica s'ha donat amb relació als nuclis de Sant Miquel de Sorba i del Cogulló (Sallent), a partir de l'afirmació inicial en el sentit que «hom pot comprovar molt bé aquesta panoràmica ceramista del poblat d'Anseresa, en el nivell inferior de Castellvell i al Cogulló» (Cura 1971-1972: 65), seguida posteriorment de la següent: «Al període cronològic que aquí tractem corresponen les dues primeres fases del poblat, Cogulló I (protoibèric, s. VI) i Cogulló II (iberització, s. V-IV) Els materials relacionables amb el Cogulló I són molt similars als trobats en les etapes antigues d'Anseresa, Sorba i Castellvell. Sobresurten alguns fragments d'urnes de vora divergent i cordó aplicat sobre aquesta i gerretes globulars brunyides amb pseudoacanalats verticals» (Sánchez 1989: 273).

En aquestes citacions es torna a comprovar la significació que s'atorga a les ceràmiques a mà vinculades a la tradició Merlès. Però, una altra vegada, intervencions recents posen en dubte la seva atribució cronocultural a un horitzó antic preibèric. Una nova demostració fefaent d'aquest error prové de les darreres excavacions efectuades al Cogulló, en què aquests vasos a mà tornen a aparèixer associats a peces àtiques de la segona meitat del segle V aC, en diversos contextos molt fiables del moment de construcció del nucli fortificat (Asensio i Sánchez 2014).

3. Consideracions finals

Les darreres observacions posen de manifest el perill de la consideració de les ceràmiques de tipus Merlès com a fòssil director, de manera molt evident des d'un punt de vista cronològic. Però, segons el nostre parer, tampoc és gaire profitosa la seva interpretació des d'un punt de vista normatiu, és a dir, identitari. D'entrada, hi ha una dificultat de base que no és menor, com és el fet que actualment no s'hagi documentat cap altre conjunt del tot equiparable al del jaciment de Santa Maria de Merlès. Això representa un obstacle essencial per a la identificació mateixa d'un hipotètic grup cultural o «poble». A sobre, la seva indefinició temporal i contextual és un impediment afegit pel que fa a la reconstrucció de l'abast geogràfic i de la trajectòria històrica d'aquesta «cultura», tal com es procedeix aplicant la lògica dels paràmetres propis del corrent historicocultural.

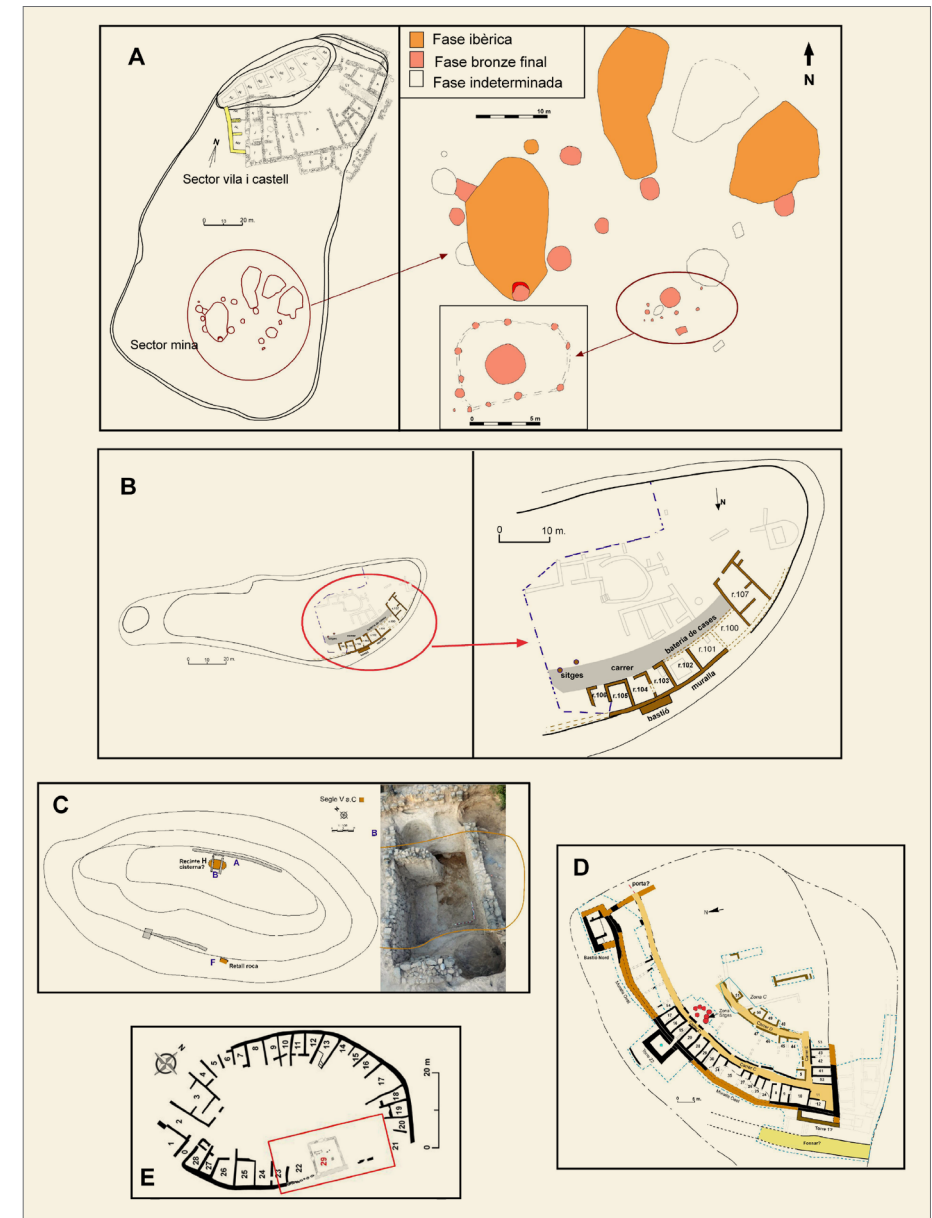

Figura 4
Plantes dels contextos de procedència dels materials ceràmics considerats en el text: A) estructures del bronze final del Camp dels Moros de la Codina; B) fase fundacional, de primera edat del ferro, del poblat fortificat del Castellvell; C) estructures del segle V aC de Sant Miquel de Sorba; D) fase fundacional, pels volts del 400 aC, del nucli fortificat del Cogulló; E) fase única del vilatge fortificat d'Anseresa.

Des d'una perspectiva diferent proposem valorar el fet que es tracta d'una tradició molt heterogènia de produir ceràmica a mà (en essència, caracteritzada per l'aplicació de variats recursos decoratius), que sembla arrencar en el moment que es produeix un canvi estructural important, amb l'emergència dels primers nuclis de patró urbà i les estructures socials i econòmiques més complexes associades. A partir d'aquí, cal analitzar quina relació es pot establir entre l'evolució cap a noves formes de vida o diferents estratègies econòmiques i la renovació detectada en les formes i decoracions de l'art moble ceràmic, amb el benentès que donem per superat el tradicional argument de la substitució poblacional. S'ha justificat sobradament un relat alternatiu que situa les causes de la nova realitat socioeconòmica en la necessitat d'intensificar la producció provocada per un progressiu augment demogràfic (Sanmartí 2004).

És igualment interessant constatar la particularitat del pes que manté aquesta tradició ceràmica en contextos ibèrics relativament avançats, almenys fins al voltant del 400 aC. Això podria reflectir una continuïtat de costums que vinculen aquestes comunitats amb les de la fase preibèrica (amb tota probabilitat, de primera edat del ferro), en què té lloc la implantació del fenomen urbà, un fet que no es dona en les poblacions ibèriques de la costa, rius Llobregat o Ter avall, en què els primers assentaments pròpiament urbans semblen aparèixer més tard, a partir de segona meitat del segle VI aC. Aquesta podria ser una explicació versemblant de l'especificitat que, en aquesta categoria ceràmica, mostren els conjunts exposats (i d'altres) de la Catalunya Central, amb la seva particular fàcies o tradició de ceràmica a mà amb trets «arcaics» o «arcaïtzants».

En definitiva, creiem preferible continuar aprofundint la problemàtica d'aquest col·loqui a partir de les directrius de l'esmentat Vere Gordon Childe, que a la dècada dels trenta comença a modificar la seva consideració de la cultura material i, en una de les obres més transcendents de la història de la nostra disciplina (*Manmakeshimself*, 1936), assenyala que «l'arqueòleg recull, classifica i compara els estris i les armes dels nostres avantpassats [...]. Aquestes són les eines i els instruments de producció característics dels seus sistemes econòmics, que no apareixen descrits en cap document escrit».

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO GORBEA 1977
Martín ALMAGRO GORBEA, «El Pic dels Corbs, de Sagunto, y los campos de urnas del NE de la península ibérica», *Saguntum*, núm. 12, p. 89-141.

ASENSIO 2019
David ASENSIO VILARÓ, *Economia i societat dels pobles ibèrics de l'àrea catalana a través de l'estudi dels conjunts ceràmics (segles VI-II aC)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona. En línia: <http://hdl.handle.net/2445/171830>.

ASENSIO *et al.* 2000
David ASENSIO VILARÓ, Ramon CARDONA COLELL, Conxita FERRER ÀLVAREZ, Jordi MORER DE LLORENS i Josep POU VALLÈS, «El conjunt del castell i hàbitat fortificat del Camp dels Moros de la Codina (Pinell, Solsonès)», dins *Actes del I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, ACRAM, Igualada, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, p. 338-349.

ASENSIO *et al.* 2012
David ASENSIO VILARÓ, Ramon CARDONA COLELL, Jordi MORER DE LLORENS, Josep POU VALLÈS, Borja GIL LIMÓN, Francisco José CANTERO RODRÍGUEZ i Conxita FERRER ÀLVAREZ, «El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans», dins *Actes de les*

I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Manresa 2010, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 73-82.

ASENSIO *et al.* 2014
David ASENSIO VILARÓ, Ramon CARDONA COLELL, Jordi MORER DE LLORENS, Josep POU VALLÈS, Borja GIL LIMÓN, Francisco José CANTERO RODRÍGUEZ i Laro SÀNCHEZ BONVEHÍ, «Novetats de la recerca en els nuclis lacetans del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor). Les campanyes del 2011 al 2013», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Vic 2012*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 104-110.

ASENSIO i SÀNCHEZ 2014
David ASENSIO VILARÓ i Eduard SÀNCHEZ CAMPOY, «Estat de la recerca en el nucli ibèric del Cogulló (Sallent, Bages). Campanyes 2002-2010», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Vic 2012*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 110-118.

BLASCO *et al.* 2018
Montserrat BLASCO BIOSCA, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST MONTAÑA, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypselà*, núm. 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1932
Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Barcelona, Alpha.

CURA 1971-1972

Miquel CURA MORERA, «El poblament preromà en les comarques centrals de Catalunya», *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 113-120, p. 55-67.

CURA 1977

Miquel CURA MORERA, «Aportaciones al conocimiento del proceso de iberización en el interior de Catalunya», *Simposi Internacional sobre els Orígens del Món Ibèric, Ampurias*, núm. 38-40, p. 331-343.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA MORERA i Jordi ROVIRA PORT, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

MALUQUER DE MOTES 1945-1946

Joan MALUQUER DE MOTES, «Las culturas hallstätticas en Cataluña», *Ampurias*, núm. VII-VIII, p. 115-184.

MARTÍNEZ *et al.* 2010

Pablo MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, Anna CAMATS MALET i Ramon CARDONA COLELL, «Camp dels Moros de la Codina (Pinell, el Solsonès). Una de les darreres inhumacions de l'edat del bronze a Catalunya», dins *Actes del 2n Col·loqui d'Arqueologia d'Odèn: home i territori, darreres investigacions al Prepirineu lleidatà, 2006-2008*, Solsona, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, p. 81-86.

RAMON 1995

Joan RAMON TORRES, *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Barcelona, Universitat de Barcelona, (Col·lecció Instrumenta, 2).

RUIZ ZAPATERO 1985

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, *Los campos de urnas del NE de la península ibérica*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.

SÀNCHEZ 1989

Eduard SÀNCHEZ CAMPOY, «Del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central (assaig de periodització) (s. VIII-V aC)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie I, Prehistoria y Arqueología*, núm. 2, p. 249-280.

SANMARTÍ 2004

Joan SANMARTÍ GREGO, «From local communities to early states», *Pyrenae*, núm. 35 (1), p. 7-41.

SANMARTÍ *et al.* 2000

Joan SANMARTÍ GREGO, Carme BELARTE FRANCO, Joan SANTACANA MESTRES, David ASENSIO VILARÓ i Jaume NOGUERA, *L'assentament del bronze final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, (ArqueoMediterrània, 5).

SERRA I VILARÓ 1920

Joan SERRA I VILARÓ, «Excavaciones en el poblado ibérico de Castellvell, Solsona», *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, núm. 27, p. 355-379.

SERRA I VILARÓ 1921

Joan SERRA I VILARÓ, «Poblado ibérico de Anseresa, Oliús», *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*, núm. 35, p. 348-379.

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Marlès, Solsona*, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

VILASECA 1954

Salvador VILASECA ANGUERA, *Nuevos yacimientos tarraconenses de cerámica acanalada*, Reus, Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

Aportacions de la Canal dels Avellaners i del Serrat de l'Oca a la transició entre el bronze final i la primera edat del ferro

Jaume Bernades i Josep Sánchez

SAB, Societat d'Arqueologia del Berguedà

Atès que el jaciment de Sant Pau de Pinós, que dona nom a la «cultura de Merlès», se situa al Berguedà, l'anàlisi de les evidències en aquesta àrea geogràfica és molt significativa. Així, es coneixen altres punts a la resta de la comarca que aporten dades importants per al coneixement del món del bronze final i primera edat del ferro. Aquestes són les que es presenten en aquesta comunicació.

Destaquen les aportacions de l'anàlisi dels estrats superiors del jaciment de la Canal dels Avellaners (Berga), una ocupació en balma, i del Serrat de l'Oca (Puig-reig), un assentament a l'aire lliure. La diversitat de materials i la privilegiada situació dels jaciments coneguts permet avançar en el coneixement, tant de la definició de la «cultura de Merlès» com dels orígens i de la finalització d'aquest fenomen.

1. Introducció i objectius

Donat que en la nostra Societat d'Arqueologia del Berguedà no disposem en aquests moments de cap especialista en actiu que pugui fer una anàlisi exhaustiva dels materials d'aquesta època guardats al Museu de Berga o en altres llocs de la comarca, la nostra aportació a aquesta jornada es concretarà a mostrar als diversos investigadors alguns materials de dos jaciments del Berguedà que foren excavats i recuperats ja fa molts anys i que, pertanyents al període del bronze final i inicis de l'edat del ferro, pensem que poden ser inclosos en l'anomenada «cultura de Merlès». Ens consta que els materials d'aquests jaciments ben poques vegades han estat revisats, sigui per fer-ne anàlisis comparatives, datació cronològica o per a l'estudi d'una època concreta.

Tot i que a la comarca s'hi han localitzat altres jaciments amb materials d'aquest període, ens centrarem només en els jaciments de la Canal dels Avellaners (Berga) i del Serrat de l'Oca (Puig-reig), ja que foren excavats metòdicament, ofereixen materials d'aquest període i, per tant, brinden una informació suplementària que supera l'anàlisi del simple objecte. A més, les seves característiques, pel que respecta a situació i tipologia, són molt diferents i, en conseqüència, complementàries (fig. 1).

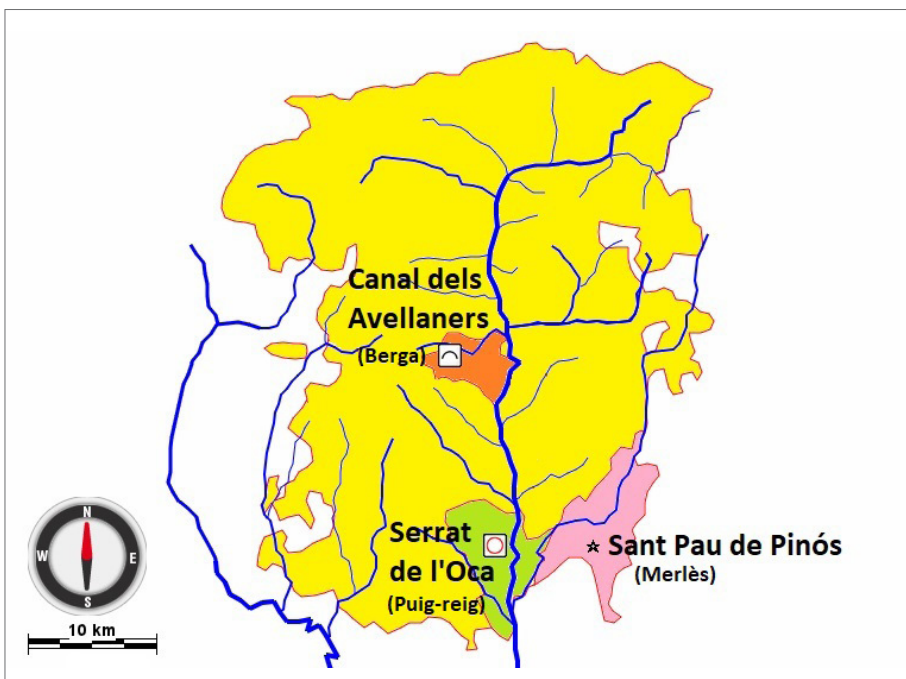

Figura 1
Situació relativa dels jaciments de la Canal dels Avellaners i del Serrat de l'Oca respecte del poblat de Sant Pau de Pinós (Merlès), el qual donà nom a la «cultura de Merlès».

2. La Canal dels Avellaners

Aquest jaciment està situat al municipi de Berga, al centre de la comarca, a una altitud sobre el nivell del mar de mil metres, al vessant meridional de la serra de Queralt; per tant, cap al nord hi ha totes les serralades que formen l'Alt Berguedà, i al sud s'hi troben els relleus molt més suaus que formen el Baix Berguedà.

Es tracta d'un jaciment en balma, formada per una profunda fenedura a la roca de la muntanya. Està situat al vessant de ponent d'una curta canal, voltada de cingleres, que té forma triangular, amb el vèrtex a la part inferior, per on té la sortida natural, molt estreta, que provoca la retenció de les típiques tarteres que es formen al peu de les cingleres. Aquesta particularitat ocasiona que el nivell de circulació de la balma vagi ascendint de manera paral·lela a la mateixa tartera, i que formi una estratigrafia de gran potència.

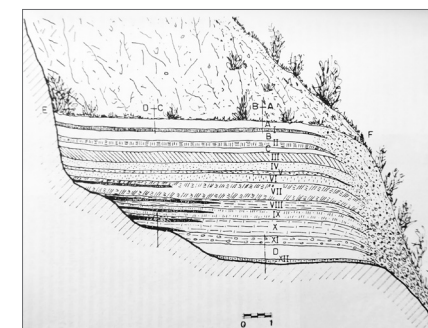
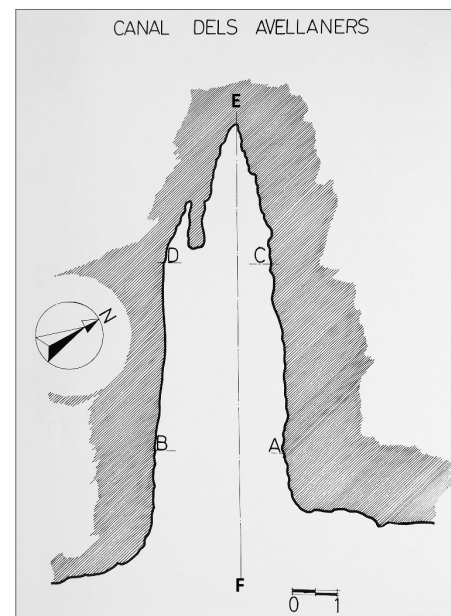

Figura 2
Planta de l'habitatge i secció de l'estratigrafia, en què s'observa la continuïtat d'ocupació del jaciment al llarg del temps, amb excepció dels quatre nivells estèrils A, B, C i D. (Extret de Castany *et al.* 1990)

© Dibuix: Josep Carreras

La planta del jaciment presenta una superfície variable, en funció dels límits rocosos de les parets de l'esquerra que formen la balma. És de petites dimensions: es pot acceptar una mitjana d'uns 26 metres quadrats (fig. 2).

L'ocupació continuada del mateix espai ha provocat que els materials trobats en l'estratigrafia siguin de petites dimensions, però identificables (fig. 3).

L'acumulació de materials d'origen geològic i antròpic formà un gruix màxim de 5,2 metres i donà lloc a la formació d'una important estratigrafia [...]

[...] s'hi van poder distingir setze estrats, dotze d'ells amb restes deixades per l'home; els altres quatre completament estèrils. Els estrats arqueològicament fèrtils els hem batejat amb xifres romanes d'I a XII i els estrats estèrils amb les lletres A, B, C, D. (Josep Carreras)

Aquests estrats estèrils correspondrien a: A) l'època moderna i contemporània; B) període entre l'etapa tardoromana i altmedieval; C) un curt període d'abandonament entre l'època ibèrica i la tardoromana, i D) neolític final.

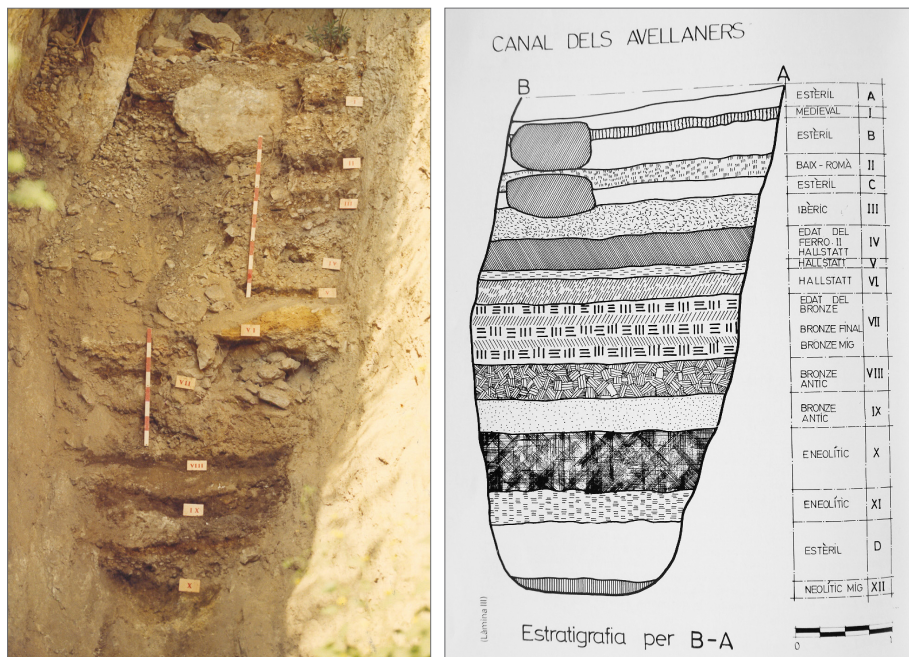

Figura 3
Vista frontal de l'estratigrafia i dibuix de la seva secció, amb identificació cronològica relativa dels diferents estrats.

© Fotografia i dibuix: Josep Carreras

Els únics estrats amb presència de ceràmica de tipus Merlès són el V i el VI, situats entre el bronze final i la segona edat del ferro. La particularitat del jaciment rau en el fet que es disposa d'una seqüència continuada; per tant, se'n podrien traçar, també, els antecedents i els conseqüents.

Les datacions que tenim dels diferents estrats són relatives. Fins a la primavera de l'any 2020 no se n'havia fet cap anàlisi amb carboni 14, tot i disposar de material orgànic en cada nivell.

El grup de recerca SAPPO/GRAMPO de la Universitat Autònoma de Barcelona ha pres mostres òssies, dipositades al Museu de Berga, pertanyents a l'estrat núm. V, relacionat amb ceràmica de tipus Merlès. Feta l'anàlisi de carboni 14, ha donat una datació de 826-770 aC.

Figura 4
Possible ceràmica de Merlès. Estrat V, Canal dels Avellaners.

© Dibuixos: Josep Carreras. Fotografies: arxiu de la SAB

Figura 5
Possible ceràmica de Merlès. Estrat VI, Canal dels Avellaners.
© Dibuixos: Josep Carreras. Fotografies: arxiu de la SAB

3. El Serrat de l'Oca

Aquest jaciment està situat al municipi de Puig-reig. En contraposició amb la Canal dels Avellaners, es tracta d'un jaciment a l'aire lliure, sobre un serrat del marge dret del riu Llobregat al seu pas per Puig-reig i a una altitud de 580 metres sobre el nivell del mar.

Va ser localitzat pel Grup de Recerques del Centre Excursionista de Puig-reig l'any 1987 i va ser excavat sota la direcció d'Eduard Sánchez entre els anys 1987 i 1990.

En una superfície de 1.500 metres quadrats s'hi van fer onze cales, que van resultar negatives, i dues més, una anomenada «sondeig ponent», identificada com una bassa, i els dipòsits, que són un conjunt de 31 sots identificats inicialment com a sitges i finalment com a dipòsits de decantació (fig. 6).

Els materials de l'excavació, a excepció de les troballes superficials, van ser localitzats a l'interior dels dipòsits; en conseqüència, presenten un bon estat de conservació. En l'actualitat, estan dipositats a l'ajuntament de Puig-reig.

Es va poder fer una anàlisi radiocarbònica amb carbons procedents del dipòsit 20, que va donar una cronologia aproximada de la segona meitat del segle VI aC.

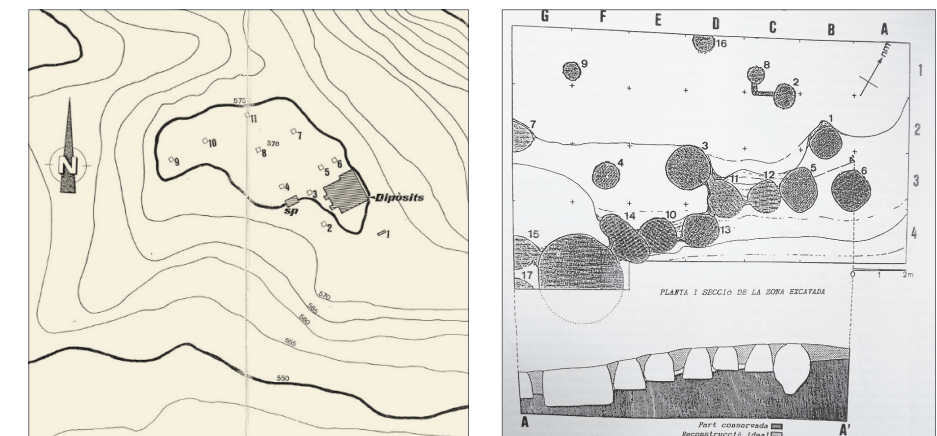

Figura 6
Situació de la zona excavada, i planta i secció d'un grup de dipòsits. (Extret de la memòria de l'excavació arqueològica d'Eduard Sánchez)
© Dibuix: Eduard Sánchez

BIBLIOGRAFIA

CASTANY *et al.* 1990

Josep CASTANY, Eduard SÀNCHEZ, Lluís GUERRERO, Josep CARRERAS, Rafel MORA i Goretti VILA, *El Berguedà: de la prehistòria a l'antiguitat*, Puig-reig: Ajuntament de Puig-reig / Àmbit de Recerques del Berguedà.

SÀNCHEZ CAMPOY 1990

Eduard SÀNCHEZ CAMPOY, *Els treballs arqueològics realitzats al Serrat de l'Oca i Serra Morena*, Barcelona, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya (Memòries d'Intervenció Arqueològica, 6479).

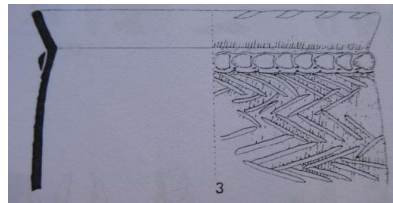

Figura 7
Ceràmica de Merlès. Fotografia 1: sitja 31; fotografia 2: sitja 8; fotografies 3 i 4: sitja 16.
© Dibuixos: Eduard Sánchez. Fotografies: arxiu de la SAB

Merlès a la plana de Vic i Collsacabra: una revisió de les troballes arcaiques

Miquel Molist i Anna Bach Gómez

Grup SAPPO/GRAMPO, Departament de Prehistòria,
Universitat Autònoma de Barcelona

La transició del bronze final a la primera edat del ferro és coneguda a la comarca d'Osona per la presència de diverses estratigrafies i troballes puntuals. La identificació de material ceràmic d'aquest moment és ressenyada per alguns autors des dels inicis de les troballes a Can Caseta, a Manlleu, per Gudiol el 1921, o al Turó de les Mentides, a Folgueroles, per la Colla de Gurb el 1920. Sobresurt la ressenya que fa Salvador Vilaseca el 1938 del conjunt de materials localitzat a la Bauma de les Eures o Ca n'Eures (Perafita), en què destaca la decoració, formada per acanalats, i la seva possible vinculació amb el món Merlès. És, però, a partir dels anys cinquanta del segle xx que s'intensifiquen les troballes a Puigcebró (Solé, el 1958), i sobretot a les excavacions amb metodologia moderna de Can Caseta – Fugurull (Huntingford i Molas 1979), Rec de la Fíbula – Savassona (Buxó et al. 1982) o Coll s'Avenc (Molist et al. 1985 i 1986).

En aquest article es farà un repàs de les principals dades materials i estratigràfiques existents per a aquests moments, amb l'objectiu d'acotar el coneixement dels pagesos i ramaders consolidats i la seva diversitat material en el moment de transició a la primera edat del ferro.

1 Introducció

Les troballes efectuades a la zona més oriental de l'actual Catalunya Central no han format part del debat directe del grup Merlès fins al moment de l'increment de l'activitat arqueològica dels anys setanta del segle xx. Tanmateix, alguns dels materials que sí que podien associar-s'hi, per les seves formes o decoracions, ja havien estat localitzats de manera contemporània en els treballs de Joan Serra i Vilaró a la zona del Berguedà i del Solsonès. No va ser fins més tard quan les restes procedents d'alguns jaciments osonencs entraren de ple en el debat. La present contribució vol

fer, en una primera part i des d'una òptica historiogràfica, una revisió de les troballes atribuïbles als períodes del bronze final i la primera edat del ferro a Osona (fig.1).

En una segona part, s'intentarà ordenar, tant geogràficament com cronològicament, les evidències, i oferir algunes reflexions, hipòtesis o altres elements substantius per a una aportació al coneixement històric d'aquestes etapes. Així mateix, s'intentarà incidir directament en la caracterització del denominat «grup Merlès».

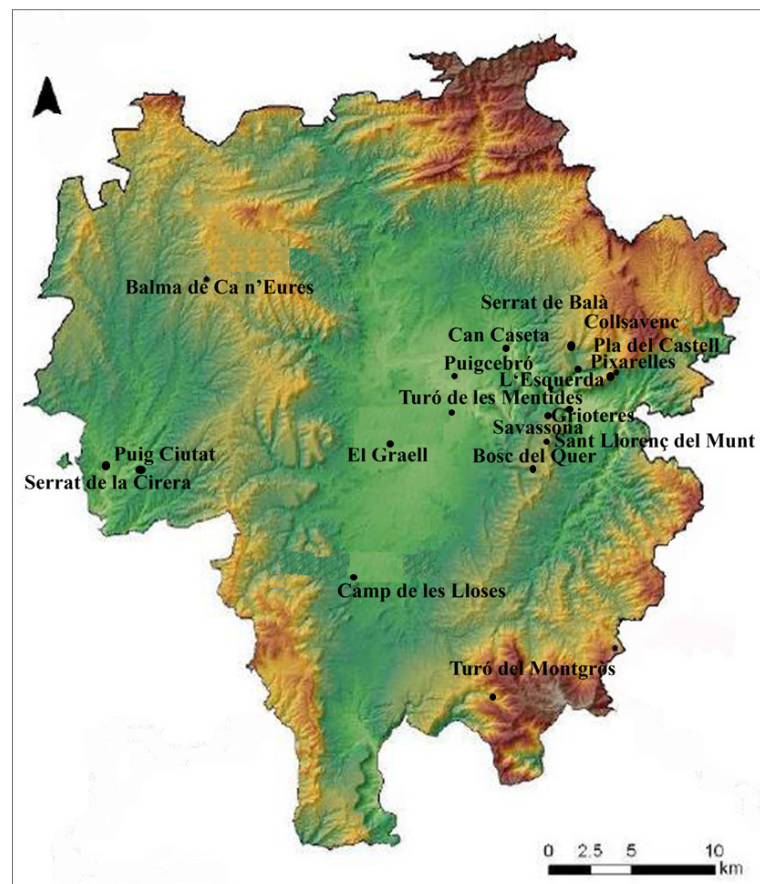

Figura 1
Mapa amb la localització dels jaciments esmentats al text i pertanyents al període estudiat.
© Grup de recerca SAPPO/GRAMPO UAB

2. L'etapa inicial: els inicis de l'arqueologia. Primera meitat del segle xx: Josep Gudiol i la Colla de Gurb

Com s'ha posat en relleu sovint, l'arqueologia a Osona en la seva etapa inicial està estretament vinculada al Museu Episcopal de Vic. És precisament l'entorn de clergues, d'erudits i d'arqueòlegs d'aquesta institució qui efectua la troballa arcaica al jaciment de Can Caseta – Fugurull (Manlleu). Aquest assentament se situaria prop del riu Ter, a uns 500 metres del poblat ibèric de Can Caseta (vegeu *infra*). Josep Gudiol el descriu com una «sepultura formada per una llosa, sota la qual hi havia una capa de cendres i terrissa d'un pam d'alçària». S'esmenten també restes òssies humanes no cremades. Ell mateix opta per definir-ho com una necròpolis amb un ritual doble: incineració i inhumació. El material associat, i que ha perdurat, està format per un conjunt de ceràmiques a mà, amb pastes compactes, ben cuites i de tonalitats marró fosc. Les principals formes distingides són urnes de cos globular amb vora exvasada i fons pla. També es coneixen fragments de plats tapadora amb parets amb perfil rectilini i vasets baixos amb vores obertes o bisellades i fons plans. Les tècniques decoratives són riques i variades; apareixen aïllades, com per exemple les impressions al llavi i els cordons impresos, o, molt més sovint, combinant motius i tècniques, a vegades complexes: cordons impresos més impressions de petxina/pinta, o fins i tot les incisions en ziga-zaga; els acanalats estrets associats a línies impreses, o fins i tot els cordons impresos associats a línies obliqües i lleugers pentinats (Gudiol 1920 i 1922; Molist 1982) (fig. 2).

La segona troballa important d'aquesta època té una situació geogràfica similar, donat que s'efectua a la part superior d'un petit turó de margues, a prop de la galeria coberta de Puigseslloses (Folgueroles). Josep Gudiol i la Colla de Gurb excavaren, el 1920, en el denominat Turó de les Mentides (Folgueroles), un sepulcre construït amb lloses de forma rectangular (1,76 × 0,49 metres), a l'interior del qual es localitzaren les restes òssies de la part inferior d'un esquelet, mentre que a l'exterior, pròxim a les lloses, s'hi trobà el material arqueològic disposat de manera concentrada.

Segons les descripcions i l'estudi posterior del material, s'hi constaten set plats tapadora amb decoració d'acanalats a l'interior; dues formes

Figura 2
Imatge del material de Can Caseta dipositat al Museu Industrial del Ter i al Museu Episcopal de Vic.

de vasos oberts amb vores exvasades, decorats per incisió i amb motiu d'espina de peix, combinats amb decoracions plàstiques (cordó imprès), a més de diversos fragments decorats amb incisions o impressions (motius circulars) (Gudiol 1920; Rius Serra 1915-1920; Molist 1982) (fig. 3).

Figura 3
Figura amb imatge de les tenalles i els plats tapadora recuperats al Turó de les Mentides i conservats al Museu Episcopal de Vic.

3. L'etapa de la postguerra: diferents troballes disperses

Tot i ser a la zona més allunyada de l'àrea d'estudi del present treball, s'hi inclou la Bauma de les Eures (Perafita), atès que constitueix un bon exemple de les troballes efectuades durant la postguerra, sens dubte un dels períodes més delicats de l'arqueologia catalana. És també un bon exemple d'un fenomen curiós, perquè, malgrat la indefinició general d'aquest jaciment, ha tingut una àmplia repercussió en les síntesis del període del bronze final. Recordem que es tracta d'un gran abric (seixanta metres de llarg per uns quinze d'amplada màxima i uns tres metres d'alçària) que fou excavat per Enric Fossas i Salvador Vilaseca a principis dels anys quaranta, i fou aquest darrer qui en publicà el material. Les dades sobre la seva estratigrafia són confuses i no es coneix la relació amb el material arqueològic conservat i conegut. Aquest està format per la part superior d'una urna, de forma bicònica amb vora convexa, amb una decoració complexa: llavi imprès, la vora incisa amb motius de zig-zag, i a l'inici del cos presenta una combinació de meandres incisos amb impressions i acanalats. Diversos fragments més completen el conjunt recuperat; també tenen decoració de solcs acanalats combinats amb impressions i/o incisions d'espina de peix (Vilaseca 1943). Com es comentava, ha tingut una àmplia repercussió en els estudis, ja que s'ha citat i inclòs en les síntesis sobretot dels anys vuitanta i noranta (Ruiz Zapatero 1985; Cura i Sánchez Campoy 1998; Cura 2000).

La següent troballa, també durant la postguerra, s'efectua de nou en una petita elevació de margues de la plana de Vic. Es tracta de Puigcebró (Roda de Ter), un turó que s'alça a la confluència dels rius Gurri i Ter, a la part superior del qual Ramon Solé hi va localitzar restes ceràmiques fetes a mà, amb vores exvasades i bases planes. Les decoracions estan formades també per solcs acanalats, incisions amb motiu d'espina de peix i cordons impresos i/o incisos (Solé 1957; Molist 1982).

Ja en un moment avançat de la postguerra, cap als anys seixanta del segle xx, el Museu Episcopal de Vic, sota el guiatge del Dr. Eduard Junyent, junt amb un seguit de col·laboradors i afeccionats a l'arqueologia, entre els quals destaca Martí Cassany, reprèn la recerca arqueològica amb sortides de camp, visites a punts d'interès, prospeccions i excavacions en diferents jaciments. Per al període que ens ocupa, l'actuació més important que van efectuar va ser, sens dubte, Savassona (Tavèrnoles). Com és

conegut, es tracta d'una àmplia àrea d'interès arqueològic, situada a l'altiplà per sobre la vall de Sau, en un paisatge format per una gran plana i un turó de gres coronat per l'ermita romànica dedicada a sant Feliuet. A la part del pla s'hi troben diferents blocs de gres, de grans dimensions, a la base dels quals es localitzen diferents jaciments arqueològics. Un dels més grans és el denominat Pedra del Sacrifici (Tavèrnoles), que va ésser el primer gran objectiu arqueològic, amb excavacions entre els anys 1960 i 1964, efectuades pel Museu Episcopal de Vic (Eduard Junyent i Martí Cassany) en un primer moment i, més tard, amb la col·laboració de la Universitat de Barcelona, sota el guiatge del Dr. Joan Maluquer i la Dra. Anna Maria Muñoz (Junyent 1965; Muñoz 1965). Finalment, l'any 1982 s'hi realitzà una verificació de l'estratigrafia (Buxó *et al.* 1982).

El jaciment arqueològic es troba a la cara oest d'un gran bloc de pedra, que forma un lleugera cavitat àmplia (6 metres × 3 metres, i una gran alçària, de 4,5 metres). La seqüència estratigràfica és de gran potència (un gruix d'entre 2,5 i 4 metres), tot i ser molt variable segons l'àrea específica de l'abric. Pel que fa a les restes atribuïdes al període del bronze final, van ser documentades a la part superior, per sota les restes del període ibèric. Els estrats reconeguts (superior / IV / 5, segons la terminologia de cada intervenció) es localitzaren entre 1,25 i 1,55 del sòl actual. S'hi van identificar les restes d'una cabana construïda, adossada al bloc de pedra, amb una planta rectangular de nou metres per quatre. L'habitació està definida per tres murs en pedra seca, els quals conservaven en alguns sectors fins a quatre filades. No s'hi va poder reconèixer l'accés o l'entrada, ni identificar clarament el nivell del sòl de l'habitació, però sí que es va poder definir un fogar, restes d'una banqueta i unes acumulacions de ceràmiques que són interpretades com a sòcols de gerres o tenalles.

Els materials ceràmics associats estan formats per grans gerres d'emmagatzematge, vasos i urnes de fons pla i vores exvasades, tots fabricats a mà. Les principals decoracions serien els cordons impresos, els motius incisos o les simples incisions. Els acabats són de tipus polit i simples allisades, amb alguns de grollers i pentinats. L'anàlisi d'aquests materials va permetre atribuir-los a la primera edat del ferro.

4. La renovació dels anys setanta i l'ampli desenvolupament dels anys posteriors

Una nova generació d'arqueòlogues i arqueòlegs ben formats i amb una nova visió de l'arqueologia, tant pel que fa a treballs d'excavació com a estudis en general, va ser la protagonista de la renovació de les activitats, que aportà, a més de les novetats científiques, un important dinamisme cultural.

Cal citar, en primer lloc, l'excavació de Can Caseta (Manlleu), una intervenció de salvament, dirigida per Maria Dolors Molas i Elisabet Huntingford, efectuada l'any 1974 i que va permetre conèixer amb detall un assentament. Se'n tenien algunes notícies antigues però els treballs regulars van definir un hàbitat que devia ocupar bona part de la península que rodeja el riu Ter abans d'iniciar el curs en direcció est, cap a la zona de les Guilleries. L'excavació, de gairebé 150 metres quadrats, permeté constatar un poblat ibèric en l'estrat I, amb restes d'hàbitat (habitacions, sitges...) datat al segle II aC. Per al present treball és molt interessant la localització d'un nivell inferior, denominat estrat II-III i format per terres dures i compactes, amb restes de margues, que presentava una forta inclinació i en el qual no es va localitzar cap estructura construïda. Els materials ceràmics associats a aquest estrat són exclusivament a mà, amb decoració molt variada i sovint amb una composició «barroca», en què destaquen els cordons amb impressions, incisions, etc., que des del moment inicial de la troballa foren associats a les decoracions del grup Merlès (Huntingford i Molas 1979; Molas 1982).

Més o menys en el mateix període es van iniciar els projectes de l'Esquerda, dirigits per Imma Ollich i Montserrat Rocafiguera, i el de l'anàlisi de les ocupacions paleolítiques a la vall de Sau, per part de Jordi Estévez i Assumpció Vila. En aquest darrer no hi va haver elements o troballes que tinguin a veure amb la problemàtica tractada aquí. No fou el cas de l'excavació i l'estudi de l'Esquerda, en què es va constatar que, precedint les ocupacions medieval i ibèrica, hi havia uns hàbitats anteriors, datats a principis del primer mil·lenni. Com que en aquest volum se'n presenta una síntesi actualitzada, no hi fem més èmfasi.

L'altre projecte de prehistòria recent que a finals del setanta i inicis dels vuitanta es va desenvolupar està relacionat amb la continuació de la

recerca a Savassona, concretament a la Pedra del Dau. De nou, és un gran bloc de gres, que a la seva cara nord-oest forma un abric o lleugera balma (8 metres × 3 metres × 2,5 d'alt). La intervenció arqueològica efectuada el 1976 va permetre determinar l'existència, en l'estrat II, de tres estructures negatives, interpretades com a sitges amortitzades. Les tres estructures tenen formes molt similars, amb plantes circulars, seccions ovalades i fons pla. Les mides són també molt homogènies, amb uns diàmetres que oscil·laven entre 1,80 i 1,40 metres i unes fondàries d'entre 0,75 i 0,90 metres. De manera complementària es van observar, a la part superior, i de naturalesa molt fràgil, restes d'un possible sòl d'hàbitat. Les restes arqueològiques recuperades són essencialment ceràmiques, totes a mà amb vasos de morfologies molt senzilles, vores verticals o bé inclinades a l'exterior i bases planes. Les decoracions no són abundants, però es documenten acanalats, incisions i aplicació plàstica (cordons i mugrons). L'anàlisi arqueozoològica va indicar restes de bou, cabra i porc (Buxó *et al.* 1979; Molist 1982; Buxó *et al.* 1982). Es classificà cronològicament a la primera edat del ferro, sobretot per les formes i decoracions ceràmiques; les decoracions d'acanalats i els acabats en forma de pentinats foren els elements més significatius.

L'altre jaciment excavat i estudiat en el paratge de Savassona fou el denominat Rec de la Fíbula. Es tracta d'una gran diàclasi que, oberta a la part oest del turó de Sant Feliuet, permet l'enllaç entre la part baixa, on hi ha els grans blocs de gres —com la Pedra del Sacrifici o la Pedra del Dau, ja citades—, amb la part superior del pla. En aquest ampli espai, Ramon Solé hi efectua una intervenció als anys cinquanta, que és objecte d'una reverificació estratigràfica el 1982 per part de Dolors Buxó (Buxó *et al.* 1982). El gran paquet sedimentari indicava un origen essencialment secundari, sobretot per l'aportació de sediments erosionats de la part superior del turó. Tanmateix, en dos dels sondejos realitzats, es van detectar restes d'unes ocupacions *in situ*: es documentà un nivell II (de 25 a 45 centímetres de potència), amb ceràmiques exclusivament realitzades a mà, les quals tenen pastes granuloses i acabats allisats, polits o grollers, amb alguns pentinats. Les formes corresponen a vasos tancats amb vores inclinades a l'exterior, verticals i llavis plans o aprimats. Les decoracions són abundants, de tipus plàstic (cordons) amb incisions o impressions (motius

digitals o cardials...) combinant-se amb incisions a l'inici del cos del vas. En general, les incisions són poc abundants, tot i que s'ha trobat algun exemplar de motiu d'espina de peix (Buxó *et al.* 1982; Molist 1982).

En aquests mateixos anys, el dinamisme en la investigació també va afectar una de les regions més significatives de la recerca a Osona: les coves i abrics de la vall de Sau, a ambdós costats del riu Ter, en el moment d'endinsar-se al massís de Collsacabra.

Les coves de les Grioterres havien estat objecte de les primeres intervencions part de Martí Cassany els anys 1959 i 1960 (Cassany 1974), però Josep Castany, amb l'ajut del descobridor, reprèn la recerca entre 1981 i 1983. La intervenció efectuada en una de les galeries (TIA o G1) permet obtenir una seqüència estratigràfica amb nivells ben caracteritzats, principalment com a lloc d'hàbitat, excepte en un cas, en què és utilitzat com a lloc d'enterrament. De l'estratigrafia documentada, en destaca l'estrat II (amb un gruix de 35 a 60 centímetres), que correspon amb el període estudiat aquí. Contenia sobretot restes ceràmiques, de bona factura i qualitat tècnica, amb decoració a base d'acanalats, i també altres vasos amb decoracions a base d'incisions formant motius simètrics i angulosos; se n'hi pot observar alguna en zig-zag, que cobreix una part o la globalitat de la superfície del vas. Les anàlisis bioarqueològiques —i, de fet, la valoració de les restes en general— permeten proposar, per a aquest nivell del bronze final, una ocupació estacional, amb una economia de tipus pastoral, en què consumien principalment bòvids i ovicaprins (Castany 1995).

De manera gairebé simultània, comencen les prospeccions a la cova de les Pixarelles (Tavertet). De nou, els primers anys, és Martí Cassany qui ho explora i hi efectua una intervenció, que és continuada per Anna Maria Rauret i Ramon Álvarez, de la Universitat de Barcelona. Es tracta d'una gran cavitat, amb dues entrades i una curta galeria interior que ha estat objecte d'una important recerca arqueològica, encara en curs. Les excavacions programades, efectuades, en una primera etapa, per Anna Maria Rauret i Ramon Álvarez, van permetre determinar-ne una estratigrafia molt important; per a l'estudi efectuat aquí, cal assenyalar-ne els estrats VIII i X, que corresponen al període del bronze final, situats a la part superior de la seqüència i que han estat excavats a la part de l'entrada d'una de les

cavitats. Aquests mateixos investigadors van revisar els materials extrets en les excavacions efectuades a inicis dels anys setanta per part dels col·laboradors del Museu Episcopal de Vic (Rauret 1987; Álvarez 2001).

La cova proporciona indicis de ser lloc d'hàbitat en els dos estrats corresponents a finals del segon i principis del primer mil·lenni. Les restes són clares per a aquesta atribució, ja que es disposa d'un probable fogar a l'estructura VIII i tres forats de pal a la X, amb abundants restes ceràmiques i arqueozoològiques, aquestes darreres representades sobretot per bòvids i ovicaprins. Les restes ceràmiques de l'estrat VIII estan formades per grans recipients destinats a l'emmagatzematge, plats tapadora amb acanalats, vasos oberts amb formes troncocòniques, i un vas globular de textura molt fina, ornat amb solcs acanalats disposats en paral·lel al llavi i, a la part inferior, d'altres formant garlandes. Ramon Álvarez les agrupa en una doble tradició: les produccions vinculades al món dels camps d'urnes i les que presenten motius decoratius complexos, formats sobretot per incisions en forma de zig-zag, espigues, figures romboidals..., que reben la qualificació de «tradició indígena», la qual cosa aquest autor —creiem de manera encertada— posa en dubte, donat que en l'estrat immediatament anterior, amb una cronologia de finals del segon mil·lenni, no n'hi ha precedents. Les anàlisis de les composicions de les pastes de la doble categoria diferenciada en els vasos de l'estrat VIII mostren un origen comú que permet proposar una producció «local». Aquest mateix investigador destaca l'absència d'un nivell més recent amb produccions ceràmiques vinculades al grup Merlès (Álvarez 2001).

L'any 1974, al terme municipal del Brull, es va descobrir l'assentament del Turó del Montgròs. El projecte de recerca efectuat des de llavors per part de Servei de Monuments de la Diputació de Barcelona ha mostrat un important poblat d'època ibèrica, que presenta en els estrats més inferiors restes d'un hàbitat de principis del primer mil·lenni. La seva caracterització és clara, donat que hi apareixen, a més d'estructures d'habitació, com un fogar, restes materials, principalment ceràmiques, exclusivament fetes a mà, formades per plats bisellats amb decoració acanalada, urnes petites amb llavi apuntat, vasos amb perfil en S, etc. És a dir, es tracta de materials que van permetre proposar una datació del bronze final II-III (aproximadament al segle x aC). Alhora, es posa en evidència

la inexistència d'estrats o estructures associats a les produccions de tipus Merlès (López i Rovira 1982; López i Riera 2004; López i Fierro 2011).

La documentació d'un poblat a l'aire lliure en aquesta cronologia arcaica va ser una sorpresa inesperada, però l'any 1986 fou corroborada pel descobriment d'un nou hàbitat de característiques similars a la zona de l'altiplà de Tavertet, denominat Pla del Castell, que hi té, com veurem (cf. *infra*), una similitud, tant per la cronoestratigrafia com per la tipologia de l'assentament.

Complementàriament, entre els anys 1981 i 1989 es van desenvolupar dos projectes de recerca a la zona de Collsacabra que van permetre documentar, excavar i estudiar dues necròpolis d'incineració. La primera, denominada «del Serrat de Balà», està situada al nucli urbà de Cantoni-gròs, i el seu estudi va permetre descobrir una necròpolis de la qual es coneixen diferents materials en superfície i sobretot les tres sepultures, que es van poder salvar i excavar *in extremis*. Es tracta d'un conjunt important, format, des d'un punt de vista ceràmic, per un mínim de tres o quatre urnes, tres plats tapadora i diferents fragments de dimensions reduïdes, dos dels quals amb decoració pentinada. A l'interior de les dues urnes més ben conservades s'hi va poder recuperar un conjunt d'objectes metàl·lics, una vintena en total, format per penjolls, agulles, braçalets, anelles, torques... Es formulà la hipòtesi, a partir de l'estudi morfològic, que es tractava d'objectes que arribaven a la zona a través de les xarxes de circulació continental, travessant els Pirineus. Des d'un punt de vista general, la proposta cronològica situa el conjunt en el període del bronze final III (Castells *et al.* 1986-1989). La segona necròpolis estudiada durant aquest període és la de Coll s'Avenc (Tavertet), localitzada arran del cingle de Collsacabra, dominant la vall mitjana del riu Ter i que havia estat afectada parcialment per la construcció del camí entre Tavertet i la masia de l'Avenc. L'excavació va permetre conèixer i documentar 24 sepultures d'incineració de tipologia molt senzilla. Les característiques, tant de les estructures com dels vasos ossaris i dels objectes d'acompanyament, indiquen una cronologia en el període del bronze final III (Molist *et al.* 1986).

5. Les recerques a inicis del segle XXI la recerca en curs

La consolidació de l'arqueologia preventiva en els dos darrers decennis ha contribuït de manera molt positiva a conèixer novetats amb relació als esta-

bliments del període del bronze final – primera edat del ferro, si bé es tracta d'estructures de tipus aïllat. El primer cas és el jaciment del Graell (Vic), entre 2007 i 2008, amb treballs dirigits per Mònica Oliva i Jordi Alsina, on es va localitzar una sitja amb materials arqueològics atribuïbles, segons els excavadors, a la primera edat del ferro. Es tracta de la sitja S 27, la qual conservava secció troncocònica i té un fons pla. El material definidor de la cronologia seria la ceràmica feta a mà, però sense decoració, i de cocció reductora, en què destaca una base plana i una carena (Oliva i Alsina 2014; comunicació personal de Mònica Oliva, desembre de 2020).

El segon cas és similar a l'anterior. Es tracta del jaciment del Bosc del Quer (Sant Julià de Vilatorrada), ben conegut gràcies a la intervenció de 2010, en què, com es recordarà, es van documentar un total de 234 estructures, totes excavades i de morfologia diversa, però que en termes generals s'han d'interpretar vinculades a diversos dispositius de tipus domèstic, productiu i constructiu. La cronologia indica un petit hàbitat del període calcolític i una reocupació molt puntual durant el període del bronze final – primera edat del ferro, per a la qual sols tres estructures hi estarien adscrites de manera clara. Els materials corresponen a unes morfologies de vasos tancats amb perfils en S o lleugerament carenats i decoracions amb acanalats o plàstiques amb impressions, sobretot en el punt d'inflexió entre el coll i el cos (Carlús i De Castro 2014a i 2014b; comunicació personal de Xavier Carlús, desembre de 2020).

Finalment, cal destacar les importants aportacions obtingudes en la represa de l'excavació i estudi del poblat del Pla del Castell (Tavertet), que, com és sabut, és un dels pocs jaciments a l'aire lliure coneguts als altiplans del Cabrerès, amb nivells del segon i bona part del primer mil·lenni, la qual cosa facilita la visió històrica en una àrea geogràfica —la vall mitjana del riu Ter i Collsacabra— de la qual no es tenia informació arqueològica contrastada per a aquest tipus d'hàbitat.

Els treballs realitzats fins ara han permès definir una llarga ocupació de tipus estable. De més antic a més recent, l'ocupació inicial se situaria en el període de l'edat del bronze mitjà-final i, per sobre, s'hi constata una segona ocupació d'hàbitat en un moment plenament vinculable al període del bronze final, probablement relacionada amb la necròpolis de Coll s'Avenc, amb la qual té un contacte visual. En la part superior de la seqüèn-

cia s'hi localitza una zona d'habitació, que, d'acord amb l'estat actual de la recerca, correspondria a l'ibèric antic, és a dir, als segles v-iv aC. Finalment, es determina un darrer moment associat a la construcció d'una muralla: un espai de circulació i un hàbitat adossat a aquesta, adscrit a un moment d'ibèric ple (segles III-I aC). Es documenta també material que pot correspondre a la primera edat del ferro, amb presència d'acanalats i brunyiments, sota el nivell de muralla del sector 1, si bé aquest no ha estat excavat en extensió. Cal indicar també que en la seqüència del Pla del Castell no es troba material afí al grup Merlès (Gómez *et al.* 2016; Álvarez *et al.* 2022).

La darrera zona que presenta novetats importants és el Lluçanès. Les intervencions a Puig Ciutat (Oristà) (Pujol *et al.* 2014) han permès identificar un conjunt significatiu de materials pertanyents a aquest moment (vegeu-ho en el present volum). I, més recentment, la intervenció al Serrat de la Cirera (Oristà) ha posat al descobert un poblat que sembla presentar una tipologia, seqüència i entitat similars a Sant Pau de Pinós (vegeu-ho en el present volum). Ambdós conjunts presenten els grups morfològics i tipològics de les produccions denominades «ceràmica de Merlès». Es tracta de tenalles i altres produccions ceràmiques de mida mitjana decorades combinant motiu espiga/espina, cordó imprès dentat, imprès digitat o incís i raspallats, amb gran similitud als conjunts de Sant Pau de Pinós. Aquest fet permet proposar que es tracta de jaciments molt pròxims al grup Merlès.

6. Discussió

El recorregut sobre les evidències arqueològiques del període del bronze final i la primera edat del ferro a la zona central i oriental de la comarca d'Osona permet fer una sèrie de consideracions que se centraran en tres aspectes interrelacionats: primer, l'establiment d'una ordenació temporal del registre i una primera definició cronològica o periodització del període; segon, la variabilitat i representativitat geogràfica, i finalment, més específicament, les aportacions al debat del grup Merlès.

La periodització de la transició entre els dos grans períodes s'estableix essencialment a partir de la cronologia relativa dels assentaments, utilitzant principalment les produccions ceràmiques com a eina d'anàlisi i, en menor mesura, les produccions metal·lúrgiques (fig. 4).

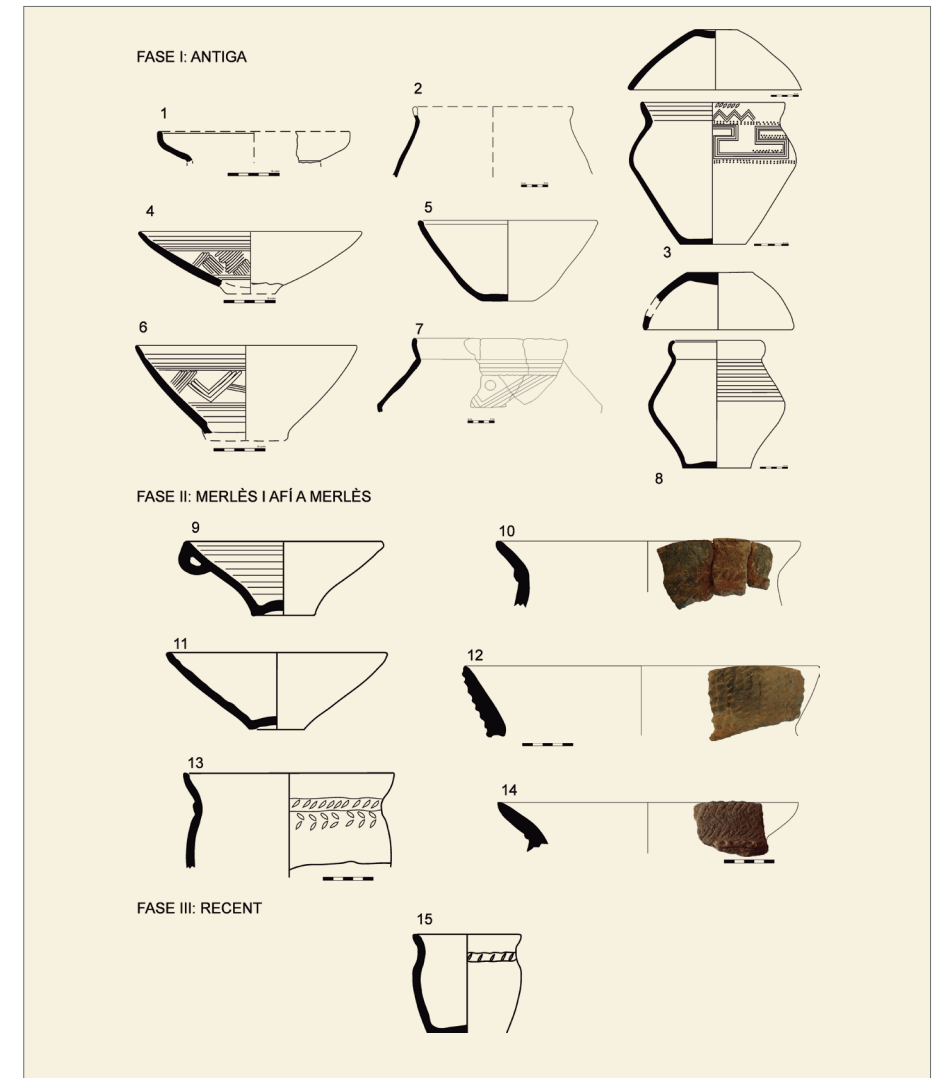

Figura 4
Principals tipologies ceràmiques recuperades: 1. Turó del Montgròs (López i Rovira 1982: 189, fig. 2.2); 2. Cova de les Pixarelles (Álvarez 2001: 152, nivell VIII, lám. 6.4); 3. Coll s'Avenc (Molist *et al.* 1986: fig. 4); 4. Turó del Montgròs (López i Rovira 1982: 189, fig. 2.3); 5. Cova de les Pixarelles (Álvarez 2001: 149, nivell VIII, lám. 3.3); 6. Turó del Montgròs (López i Rovira 1982: 189, fig. 2.3); 7. Pla del Castell (Molist *et al.* 2019; PLC2017- UE 2023); 8. Coll s'Avenc (Molist *et al.* 1986: fig.2); 9. Turó de les Mentides (Molist 1982: 228, lám. 5, fig. 11); 10. Serrat de la Cirera (Alberch i Castillo 2020: AL-1-ZAJA-11); 11. Turó de les Mentides (Molist 1982: fig. 1.3); 12. Serrat de la Cirera (Alberch i Castillo 2020: AL-1-ZAJA-5); 13. Turó de les Mentides (Molist 1982: 228, lám. 5, fig. 11); 14. Serrat de la Cirera (Alberch i Castillo 2020: AL-1-ZAJA-10); 15. Rec de la Fíbula, a Savassona (Molist 1982: 223, lám. 3, fig. 10).

Les datacions absolutes, per a la zona d'estudi, són molt reduïdes i sovint antigues, la qual cosa fa que, donats els amplis marges temporals disponibles, no es pugui anar més enllà d'una situació genèrica. Així doncs, en relació a la periodització del bronze final i la primera edat del ferro de la comarca d'Osona, l'etapa més arcaica és cada vegada més ben coneguda, tot i els dèficits que presenta encara, sobretot en característiques de datacions absolutes i de dades socioeconòmiques. És difícil establir un moment d'inici, però segurament podria correspondre a un període comprès entre els segles XI-X al VIII. La proposta se sostindria per les datacions obtingudes a la cova de les Pixarelles (nivells VIII i X) i al turó del Montgròs, i sobretot per la cronologia relativa dels materials ceràmics, amb morfologies clarament vinculades a les etapes més arcaiques del bronze final. Aquest fet es troba també al poblat del Pla del Castell, que, a més, amb la seva seqüència es pot interrelacionar amb els estrats VIII i X de la cova de les Pixarelles i segurament amb els estrats d'aquest mateix moment de les coves de les Grioterres. Així doncs, Collsacabra, la vall de Sau i els estreps occidentals del Montseny mostren una ocupació estable en poblats a l'aire lliure, amb estructures construïdes, donades les evidències ja descobertes al Pla del Castell i al Turó del Montgròs, en interrelació amb unes ocupacions a les coves de la zona, segurament amb funcions complementàries. També cal agrupar a aquesta dinàmica, tot i la seva cronologia lleugerament més recent, les manifestacions funeràries de Coll s'Avenc i Serrat de Balà (Gómez *et al.* 2016; Álvarez 2001; Rauret 1987; López Mullor 2011: 144). No hi ha evidències clares d'aquests moments antics a la zona de la plana de Vic, a excepció d'una possible ocupació puntual al Bosc del Quer. En termes genèrics, aquest nucli d'assentaments i les característiques presenten trets comparables a l'evolució de la resta de territoris del nord-est peninsular: bàsicament, unes innovacions observables en el registre arqueològic, com serien les noves produccions ceràmiques, una veritable metal·lúrgia de bronze, segurament interrelacionat amb una clara connexió amb el món transpirinenc, ben documentada amb els objectes metàl·lics de la necròpolis del Serrat de Balà i a la cova de les Pixarelles (Gómez *et al.* 2016; Castells *et al.* 1986-1989; Álvarez 2001). Les característiques del que es podria denominar substrat «local» o «indígena» es comencen a prefigurar a partir

del registre dels estrats anteriors a les coves de la vall de Sau i també en les ocupacions del Pla del Castell. Pot constituir el germen del grup Merlès? No ho sembla, però sí que seria coetani al seu moment de gènesi. En tot cas, aquesta és una interessant línia de recerca en curs.

Un segon moment cronològic es defineix a partir de la segona meitat i finals del segle VIII i sobretot al segle VII, en el qual es trobarien les evidències del grup Merlès a l'àrea de la plana i la vall mitjana del riu Ter. En efecte, malgrat que siguin, en molts casos, troballes arcaiques, els materials de Can Caseta – Fugurull, del Turó de les Mentides i de Puigcebró en serien les evidències més clares. Les etapes més arcaiques del poblat de l'Esquerda probablement s'hi associarien i, de fet, es converteix en un assentament clau per definir millor, amb mètodes actuals, les característiques d'aquest horitzó. Els elements propis del material ceràmic i en general del mateix assentament indicarien que es tracta del límit oriental del grup Merlès. Tanmateix, el coneixement del qual es disposa és encara fràgil, però a mesura que avanci la recerca es podrà definir millor i posar-ho en relació amb la documentació de la zona del Lluçanès/Berguedà, on el grup Merlès es troba en el moment més característic (Sant Pau de Pinós, Puig Ciutat, Serrat de la Cirera i segurament Serrat de l'Oca). La proximitat morfològica de les produccions ceràmiques entre el Lluçanès i els assentaments de la plana sembla sòlida, donada la similitud de tècniques i motius decoratius: el zig-zag, la utilització d'un element dentat (petxina o pinta per a la impressió del motiu plàstic), l'abarrocament de motius, la distribució exhaustiva a la superfície dels vasos, etc. Cal no oblidar, també, la proximitat en la ubicació dels poblats, sempre en turons no gaire elevats de margues o de gres que s'enlairen per sobre de la plana. Finalment, sembla que la zona de les coves i altiplans de la vall mitjana del riu Ter estava poc poblada; ens trobaríem, doncs, davant d'un nou model de poblament, des d'un punt de vista geogràfic, ara més associat al costat oest, en què el Lluçanès i el Berguedà en serien més l'àrea central, i amb una distribució en petits turons resseguint els cursos fluvials de la plana.

L'evolució just posterior (finals del segle VII i/o VI aC) és també molt interessant, perquè ha de permetre mostrar la continuïtat o no del fenomen «grup Merlès» i la seva relació a Osona amb el fenomen de la iberització,

ja que queda clar que al segle v aC ja existeixen diversos assentaments ibèrics fortificats, o en curs de fortificació, com l'Esquerda, el Turó del Montgròs i el Pla del Castell (Rocafiguera *et al.* 2014; Ollich *et al.* 2019; López 2015; Molist *et al.* 2019). Tanmateix, no hi ha actualment cap seqüència estratigràfica completa que indiqui la continuïtat en algun assentament entre el període anterior i aquests. Al Lluçanès i a la plana, els poblats anteriors són abandonats temporalment o tenen un moment d'interrupció, i els documents del Camp de les Lloses (Tona) i de Savassona no semblen prou concloents (fig. 5).

Totes les indicacions ceràmiques palesarien que les decoracions amb bandes acanalades o les incises i impreses amb el «barroquisme» característic del grup Merlès s'abandonen, si bé continuen algunes manifestaci-

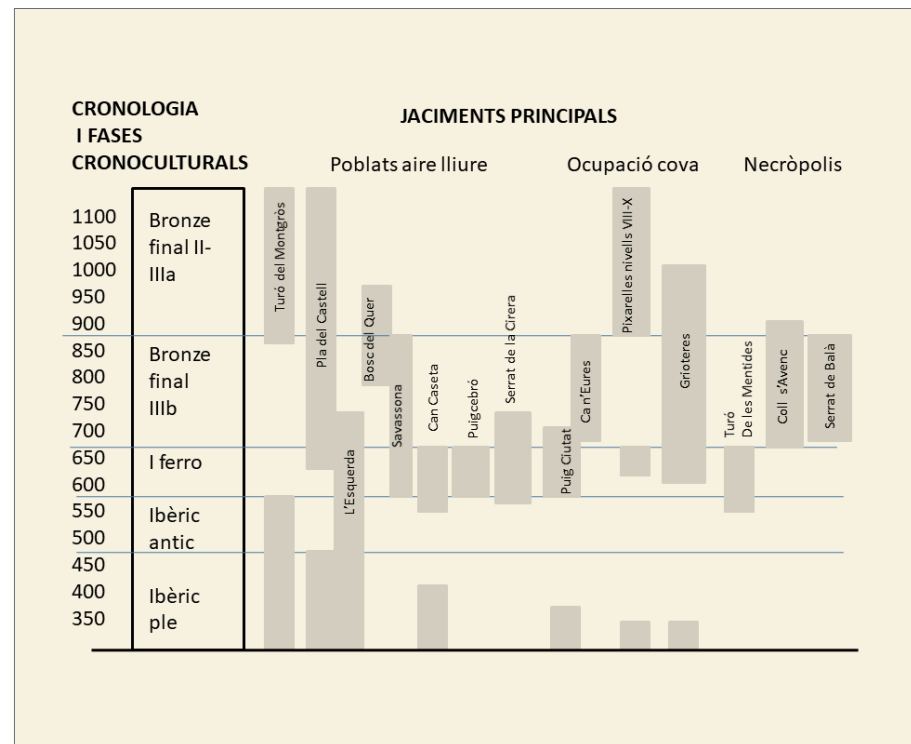

Figura 5
Gràfic amb la tipologia de jaciments i proposta de seqüenciació.

ons, com les formes senzilles de vasos còncavos amb vora oberta i cordons impresos i els acabats pentinats. Com cal interpretar aquest canvi dràstic? El grau de ruptura en les produccions ceràmiques (tant pel que fa a morfologia com sobretot a tècniques i motius decoratius) és gran, i cal buscar els factors que intervenen en aquesta transformació. Tradicionalment es focalitzava, com a element transformador en la disgregació del món Merlès, en l'arribada de corrents innovadors i productes (via comerç), després de la caracterització de l'anterior com un sòcol indígena. Les noves dades podrien posar en dubte el caràcter aïllat i reulat de la regió en la transició dels períodes de l'edat del bronze i primera edat del ferro, i proposar diverses realitats materials associades a poblacions veïnes i sincròniques.

Resumint, la notable activitat arqueològica a Osona a través de manera molt notable un coneixement millor dels períodes entre el final del segon mil·lenni aC i la primera meitat del primer. Aquesta documentació incideix de ple a contribuir a definir el grup Merlès en aquesta zona, circumscribint-ho a un estil ceràmic que és la traducció d'un probable fons cultural que se situaria, hipotèticament i amb la documentació actual, entre finals del segle VIII i el segle VII cal aC. Els dubtes, però, amb relació a aquest «grup» són molt nombrosos, ja que a part del coneixement de les produccions materials, principalment ceràmiques, la resta d'àrees de coneixement són encara molt minses. El poblament, l'economia o les formes productives són àmbits pràcticament desconeguts. A més, amb relació a la filiació cultural del grup, els nous coneixements han evidenciat noves preguntes. Així, quant a l'origen, els assentaments d'hàbitat o necròpolis més arcaics de la zona no mostren de manera clara indicis que en puguin explicar o deixar entreveure el substrat —i, per tant, com es formen—; al revés, la majoria indiquen un món «clàssic» del període del bronze final amb els elements propis dels camps d'urnes. El mateix succeeix amb el final del «grup» i el seu vincle amb el procés d'iberització, problemàtica que també està pendent, en aquesta àrea, de noves recerques que ajudin a definir-ho.

BIBLIOGRAFIA

ALBERCH i CASTILLO 2020

Pau ALBERCH i RUBÉN CASTILLO, *Memòria de la intervenció arqueològica al Serrat de la Cirera (Oristà, Osona)*, Barcelona, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ÁLVAREZ 2001

Ramon ÁLVAREZ, *Dinámica ocupacional de la Cueva de les Pixarelles (Tavertet, Osona)*, memòria de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona.

ÁLVAREZ, *et al.* 2022

Ramon ÁLVAREZ, Anna BACH, Miquel MOLIST, Anna Maria RAURET, «Les ocupacions prehistòriques a l'àrea de Tavertet. Recerca entre la vall de Sau i els altiplans del Cabrerès del neolític a la primera edat del ferro», dins *Tribuna d'Arqueologia 2019-2020*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 227-246.

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1915-1920

Pere BOSCH GIMPERA, «L'estat actual de la sistematització del coneixement de la primera edat del ferro a Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 586-589.

BOSCH GIMPERA 1932

Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Barcelona, Alpha.

BUXÓ *et al.* 1979

Dolors BUXÓ, Lluís COLOMER, Dolors MOLAS, Miquel MOLIST, Imma OLIVA i Fina SOLÀ, «Nota preliminar sobre el jaciment de la Pedra del Dau (Savassona)», *Ausa*, núm. IX, p. 321-328.

BUXÓ *et al.* 1982

Dolors BUXÓ, Walter CRUELLES, Maria del Mar ESPADALER i Miquel MOLIST, «Noves aportacions al coneixement del jaciment de Savassona», *Ausa*, núm. X, p. 95-112.

CARLÚS i DE CASTRO 2014a

Xavier CARLÚS i Òscar DE CASTRO, «El Bosc del Quer (Sant Julià de Vilatorça, Osona). Un nou establiment del calcolític-bronze a la plana osonenca», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central (Museu Episcopal de Vic, 13-15 de desembre de 2012)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Museu Episcopal de Vic, p. 20-31.

CARLÚS i DE CASTRO 2014b

Xavier CARLÚS i Òscar DE CASTRO, «Intervenció arqueològica al Bosc del Quer (Sant Julià de Vilatorça, Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 39-75.

CASSANY 1974

Martí CASSANY, «La Cova de les Grioterres», *Revista Speleonnium*, núm. 21, p. 53-69.

CASTANY 1995

Josep CASTANY, *Les coves prehistòriques de les Grioterres (Vilanova de Sau – Osona)*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs (Sèrie Monografies, 16).

CASTELLS *et al.* 1986-1989

Josep CASTELLS, Walter CRUELLES i Miquel MOLIST, «El Serrat de Balà. Una necròpolis d'incineració a Cantonigròs», *Empúries*, núm. 48-50, 1, p. 224-239.

CURA 1977

Miquel CURA, «Aportaciones al conocimiento del proceso de iberización en el interior de Cataluña», *Simposi Internacional sobre els Orígens del Món Ibèric, Ampurias*, núm. 38-40, p. 331-343.

CURA 1978

Miquel CURA, «Contribució a l'estudi de les poblacions preromanes de l'interior de Catalunya», dins *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 177-188.

CURA 2000

Miquel CURA, «Les ceràmiques gregues i de vernís negre del jaciment de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Barcelona)», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 21, p. 137-151.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA i Jordi ROVIRA, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

CURA i SÀNCHEZ 1998

Miquel CURA i Eduard SÀNCHEZ, «Un poblament preromà mal conegut. Els bargusii o bergistani de l'interior de Catalunya», dins *Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana, Granollers 1987*, Granollers, Ajuntament de Granollers, p. 163-173.

GÓMEZ BACH *et al.* 2016

Anna GÓMEZ BACH, Irene PEIX, Montserrat ROCAFiguera, Miquel MOLIST i Imma OLLICH, «La transició de la Edat del Bronze a la Primera Edat del Ferro en la regió central de la actual Catalunya», dins Anne-Claire de Chazelles i Martine Schwaller (editors), *Vie quotidienne, tombes et symboles des Sociétés Protohistoriques de Méditerranée Nord-Occidentale. Mélanges offerts à Bernat Dedet*, vol. 1, Lattes, Publications de UMR 5140 du CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors, sèrie 7), p. 347-368.

GUDIOL 1920

Josep GUDIOL, *Les primitives civilitzacions ausetanes*, Vic, velografiat a mà.

GUDIOL 1922

Josep GUDIOL, «Les excavacions a Manlleu», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, núm. 10, p. 41-42.

HUNTINGFORD i MOLAS 1979

Elisabet HUNTINGFORD i Maria Dolors MOLAS, «Excavaciones en el yacimiento ibero-romano de “La Caseta” (Manlleu-Barcelona)», *Ausa*, vol. 8, núm. 89, p. 329-333.

JUNYENT 1965

Eduard JUNYENT, «Informe de las excavaciones realizadas en el Piedra de los Sacrificios en Savassona», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, núm. VII, p. 154-166.

LÓPEZ MULLOR 2011

Albert LÓPEZ MULLOR, «La muralla principal de l'oppidum ibèric del Montgròs (el Brull) i les seves defenses perifèriques», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 21, p. 141-156.

LÓPEZ MULLOR 2015

Albert LÓPEZ MULLOR, «Marco cronológico de la fortaleza ibérica de El Montgròs (El Brull, Barcelona)», dins Isidro Aguilera, Francisco Beltran, Maria Jesús Dueñas, Concha Lomba i Juan Ángel Paz, *De las ánforas al museo: estudios dedicados a Miquel Beltrán Lloris*, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, Diputación de Zaragoza, p. 531-548.

LÓPEZ MULLOR i FIERRO 2011

Alberto LÓPEZ MULLOR i Javier FIERRO, «Les darreres excavacions al Montgròs, el Brull (Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 215-242.

LÓPEZ MULLOR i RIERA 2004

Alberto LÓPEZ MULLOR i Mateu RIERA, «Intervencions recents (1997-2001) a l'oppidum del Turó del Montgròs (el Brull, Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 135-186.

LÓPEZ MULLOR i ROVIRA 1982

Alberto LÓPEZ MULLOR i Jordi ROVIRA, «L'assentament del bronze final del Turó del Montgròs (El Brull, Osona)», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 187-192.

MALUQUER DE MOTES 1945-1946

Joan MALUQUER DE MOTES, «Las culturas hallstáticas en Cataluña», *Ampurias*, núm. VII-VIII, p. 115-184.

MOLAS 1982

Dolors MOLAS, *Els ausetans i la ciutat d'Ausa*, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs.

MOLIST 1982

Miquel MOLIST, «Aportacions al coneixement dels períodes bronze final – primera edat del ferro a la comarca d'Osona», *Ausa*, núm. 10 (102), p. 217-230.

MOLIST *et al.* 1985

Miquel MOLIST, Walter CRUELLES i Dolors BUXÓ, «La necròpolis d'incineració de Coll s'Avenc», dins *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 83-92.

MOLIST *et al.* 1986

Miquel MOLIST, Walter CRUELLES i Dolors BUXÓ, «Una nova necròpolis d'in-

cineració a la Catalunya Central: Coll S'Avenc (Tavertet)», dins *IV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Cerdans, p. 87-96.

MOLIST *et al.* 2019

Miquel MOLIST, Ramon ÀLVAREZ, Roger ALCÁNTARA, Anna GÓMEZ-BACH i Anna Maria RAURET, «Primers resultats de l'estudi de les comunitats agrícoles prehistòriques a la vall mitjana del riu Ter: Les Pixarelles i Pla del Castell», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, Solsona, 14-15 d'octubre de 2016*, Solsona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 160-167.

MUÑOZ 1965

Anna Maria MUÑOZ, *Cultura neolítica catalana. La cultura neolítica catalana de los «Sepulcros de Fosa»*, Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria / Universidad de Barcelona (Publicaciones Eventuales, 9).

OLIVA i ALZINA 2014

Mònica OLIVA i Jordi ALZINA, «El jaciment de Sant Llorenç de Boada – el Graell (Vic, Osona): un exemple de diacronia de poblament a la plana de Vic», dins *II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 37-42.

OLLICH *et al.* 2019

Imma OLLICH, Montserrat ROCAFIGUERA, Oriol AMBLÀS, Anna GÓMEZ BACH, Maria OCAÑA, Albert PRATDESABA i David

SERRAT, «L'Esquerda 2014-2015: des de la fi de la prehistòria fins a l'edat mitjana», dins *IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Solsona, Generalitat de Catalunya, p. 168-173.

PUJOL *et al.* 2014

Maria Àngels PUJOL, Carles PADRÓS i Roger SALA, «El jaciment de Puig Ciutat (Oristà, Osona) i el seu entorn. Resultats de les campanyes de prospecció i excavació 2010-2012», dins *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, Vic, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 129-135.

RAURET 1987

Anna Maria RAURET DALMAU, «La seqüència estratigràfica de la cova de les Pixarelles (Tavertet, Osona)», dins *Tribuna d'Arqueologia 1986-1987*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 59-68.

RIUS SERRA 1915-1920

Josep RIUS SERRA, «El sepulcre del Turó de les Mentides (Folgaroles)», *Crònica de la Secció Arqueològica. Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. MCMXV-XX, p. 581-582.

ROCAFIGUERA *et al.* 2014

Montserrat ROCAFIGUERA, Imma OLLICH i Maria OCAÑA, «L'Esquerda abans del període ibèric ple: del bronze final a l'ibèric antic. Primeres hipòtesis», dins *La transició bronze final – 1a edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns: XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Congrés Nacional d'Ar-*

queologia de Catalunya (Puigcerdà, 17, 18 i 19 de novembre de 2011), Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 317-328.

RUIZ ZAPATERO 1985

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, *Los campos de urnas del NE de la península ibérica*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.

SERRA I VILARÓ 1915-1920

Joan SERRA I VILARÓ, «Troballa protohistòrica a Marlés», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 573-581.

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Marlés*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

SOLÉ 1957

Ramon SOLÉ, «El yacimiento de Puigcebró en Roda de Ter», *Ausa*, núm. II, p. 390-392.

VILASECA 1943

Salvador VILASECA, «La balma de can'Eures, término de Perafita, provincia de Barcelona», *Empúries: Revista de Món Clàssic i Antiguitat Tardana*, núm. 5, p. 267-269.

Les decoracions incises de l'edat del ferro a la plana occidental. Afinitats i diferències

Alba Castellano Aragonés

Grup d'Investigació Prehistòrica, Universitat de Lleida
ID: orcid.org/0000-0003-1877-6600

Ignasi Garcés Estallo

Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona (IAUB)
ID: orcid.org/0000-0003-4509-1703

Josep Gallart Fernàndez

Grup de Recerques de la Femosa (Artesa de Lleida)

Aquest treball recull les ceràmiques de l'edat del ferro decorades amb incisions conegudes a les sis comarques administratives que configuren la plana occidental catalana. Els exemplars reunits procedeixen de setze jaciments, amb presència en llocs d'hàbitat i a necròpolis. En alguns llocs es disposa d'elements de datació, en ser publicacions fruit d'excavacions metòdiques, en d'altres són resultat d'estudis de materials descontextualitzats; en ambdós casos les dades es trobaven disperses en la bibliografia. La finalitat és oferir una visió de conjunt que pugui servir de comparació amb altres zones, en particular amb la veïna Catalunya Central. Allà, l'estudi de les ceràmiques amb decoracions incises en forma d'espina de peix o en diagonal gaudeix d'una llarga tradició, primer per la formulació d'una «cultura de Merlès», actualment, com a consideració d'una producció regional.

1. Introducció

És conegut que determinades solucions decoratives ceràmiques, principalment les incisions disposades en forma d'espina de peix o en diagonal, abastaren diferents comarques catalanes durant l'edat del ferro. L'occident català no en fou una excepció. Inicialment, les decoracions en espina de peix es van considerar representatives de la producció ceràmica de Merlès, que pren aquest nom del conjunt procedent del jaciment de Sant Pau de Pinós (Santa Maria de Merlès, el Berguedà).¹ Per consegüent, aspectes com la cronologia descansen en paral·lelismes i expliquen les diverses propostes dels prehistoriadors més reconeguts del terç central del segle XX.² Els darrers treballs situen la producció entre els segles VIII i VI aC (Blasco *et al.* 2018: 92). La recerca actual ha superat la dependència marginal dels estils decoratius i defineix els grups humans per compartir aspectes socioeconòmics, costums i idees; per això es parla avui d'una «producció ceràmica» de Merlès i no d'un «grup». En aquesta línia, procedirem a assenyalar afinitats i diferències entre produccions. Merlès pre-

1 Recuperat el 1918 (Serra i Vilaró 1928). La definició de «grup de Merlès» fou obra de Pere Bosch Gimpera. El jaciment fou explorat de nou (vegeu Cura i Rovira 1976: 104).

2 Recollides a Cura i Rovira (1976: 101); també a Blasco *et al.* (2018: 69-71).

senta estretes afinitats amb altres estacions arqueològiques del Berguedà, el Solsonès, Osona i el Lluçanès, és a dir, dins la Catalunya Central; en aquests llocs, quan es disposa d'estratigrafies, s'associen a la base d'establiments d'època ibèrica (Blasco *et al.* 2018: 88-90).

Tant el lloc clàssic de Merlès com els jaciments ponentins que exposarem produeixen vasos de mides i funcions variades: llisos o decorats —en aquest segon cas, amb cordons—, acanalats, amb incisions, amb excisions (a Merlès) o amb combinacions d'acabats. A Merlès les incisions només suposen un 2,66 % de les decoracions conservades (Blasco *et al.* 2018: fig. 4); a Ponent no disposem d'estadístiques, però és fàcil observar que també ho fan en quantitats modestes.

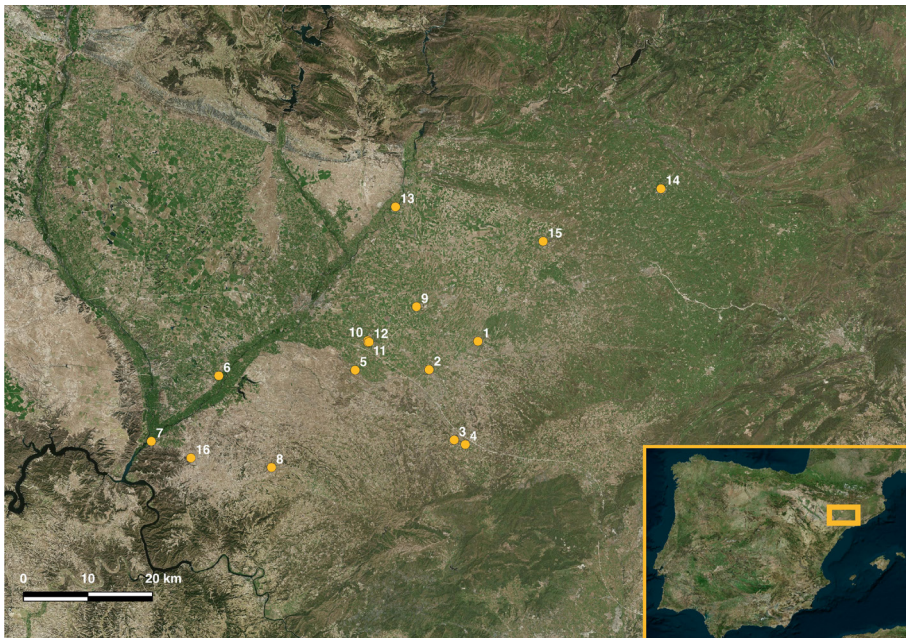

Figura 1
Situació dels jaciments amb ceràmiques amb decoració incisa i impresa.
1. Fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues), 2. la Fita (les Borges Blanques, les Garrigues), 3. els Reguers (l'Albi, les Garrigues), 4. castell de l'Albi (l'Albi, les Garrigues), 5. Serra de Puigverd II (Puigverd de Lleida, Segrià), 6. poblat de Gebut (Soses, Segrià), 7. Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià), 8. necròpolis de les Escorres (Llardecans, Segrià), 9. Tossal de les Tenalles (Sidamon, el Pla d'Urgell), 10. necròpolis tumular d'incineració de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell), 11. Pena I (Torregrossa, el Pla d'Urgell), 12. Pena III (Torregrossa, el Pla d'Urgell), 13. Poblat de la Pedrera (Vallfogona de Balaguer, Tèrmens, la Noguera), 14. plaça del Vell Pla (Guissona, la Segarra), 15. Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell), 16. Mas del Coc (Seròs, el Segrià).

Certes afinitats entre Merlès i la Cerdanya ja van ser indicades pels prehistoriadors francesos (Guilaine i Abelanet 1964), quan definien una cultura a l'Alt Segre anomenada «bronze cerdà» (avui corregida a «fàcies cerdana»). Les decoracions incises i les espines de peix també atragueren l'aguda mirada de Salvador Vilaseca, que les assenyalà a les Garrigues, a la Conca de Barberà i al Priorat, i cercà una explicació de la seva propagació en la presumpta existència de pastors transhumants (Vilaseca 1976: 100). És convenient matisar que el cas garriguenc corresponia a un extrem meridional de la comarca, la serra dels Reguers (l'Albi, les Garrigues). I s'ha de recordar que també s'havien assenyalat afinitats amb les ceràmiques de la Cova del Segre, a Vilaplana (Baronia de Rialb, la Noguera) (Serra i Vilaró 1918; Blasco *et al.* 2018: 90), que cal emmarcar a la zona natural del Segre Mitjà.

2. La identificació de les decoracions incises a la plana occidental

En el terç central del segle xx poc s'hi podia afegir des de la plana de l'occident català. Les excavacions de la Universitat de Barcelona a la Pedrera (Vallfogona de Balaguer – Tèrmens, la Noguera) havien proporcionat algunes incisions diagonals al coll (Maluquer *et al.* 1960: 45-51). El nivell V, el més representatiu, així com el VI, no contenien elements de datació més enllà de ser posteriors al segle VIII aC i previs a l'aparició del torn, ja present en l'estrat IV. En qualsevol cas, es deslligaven relacions amb Merlès, tot assenyalant l'absència de *cardium* en les decoracions (Maluquer *et al.* 1960: 61).

La realització d'un nou tall estratigràfic en aquest jaciment, el 1979, va reportar nous exemplars: en concret, un amb incisions diagonals alternes al nou estat II, també anterior a l'aparició del torn però proper (Gallart i Junyent 1989: 13 i fig. 4.3), així com un clar exemplar d'espina de peix al nou estrat VI (Gallart i Junyent 1989: fig. 13.10) associat a la presència de ferro i equivalent a l'estrat VII de Maluquer, per al qual es proposava rebaijar-lo a la primera meitat del segle VII aC (Gallart i Junyent 1989: 44-45).

A les excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1933 a la plaça del Vell Pla de Guissona (la Segarra), en què es van localitzar estructures del poblat protohistòric, Colominas (1941: 36, lám. III) esmenta la presència de grans vasos «de estructura grosera, con incisiones», però

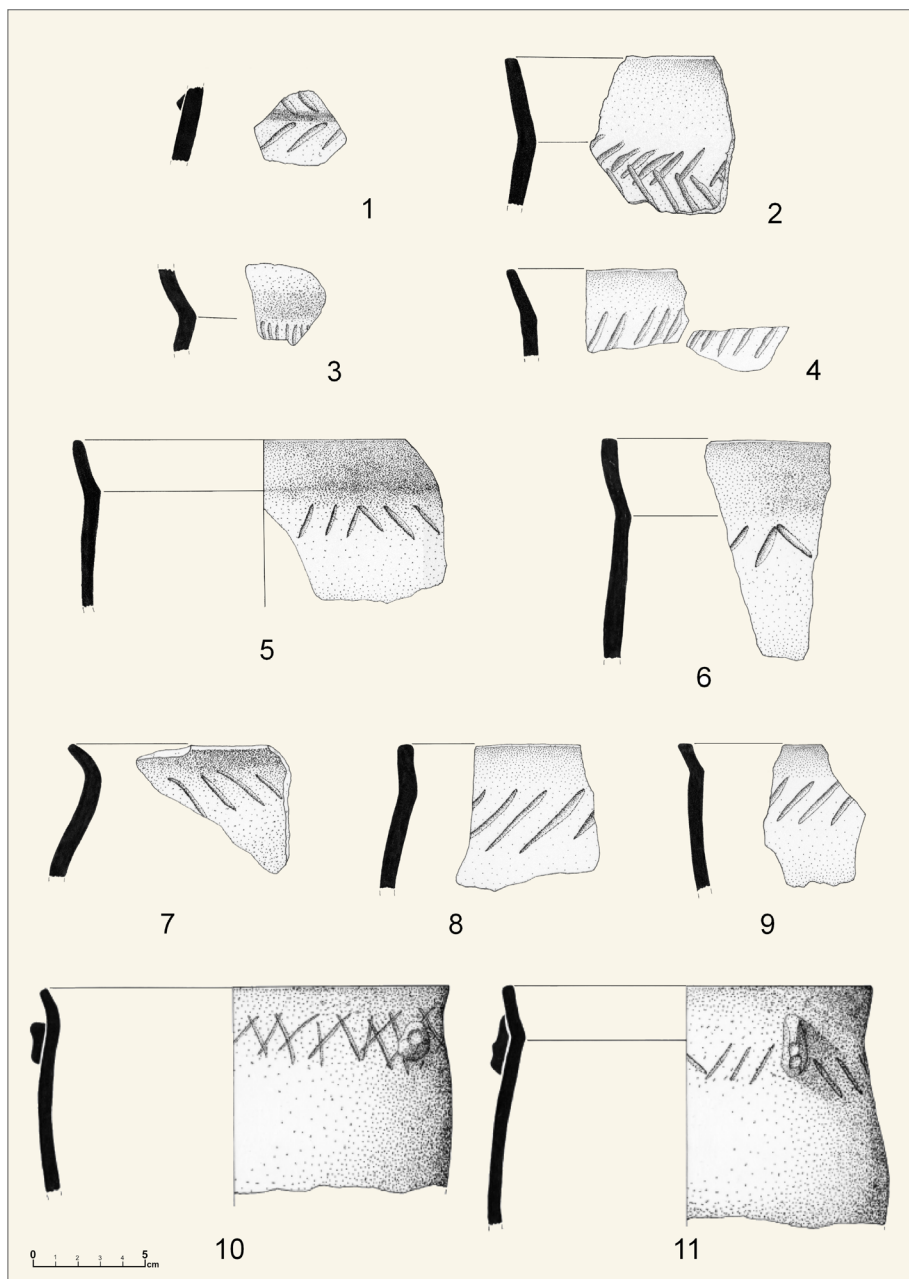

Figura 2
Perfils i motius decoratius de les ceràmiques del Tossal de les Tenalles (Sidamon, el Pla d'Urgell)
(segons Garcés *et al.* 1993b).

en les imatges no n'hi ha cap amb decoracions incises en espina de peix o en diagonal; en canvi, sí que hi trobem un petit fragment decorat amb impressió a rodeta, un dels tipus decoratius característic del conjunt de Merlès, associat a les formes 6 i 7 (Blasco *et al.* 2018: 84).

L'any 1978 Marta Prevosti i Josep Guitart van excavar un sondeig de reduïdes dimensions a l'angle sud-est de la mateixa plaça del Vell Pla, que assolí aproximadament uns tres metres de profunditat, amb una seqüència estratigràfica en què diferenciaren tretze nivells, la majoria dels quals corresponents al bronze final i a la primera edat del ferro (LÓPEZ 2000: 489-498, fig. V15-V18). L'estrat 7 va proporcionar dos fragments d'espalla i coll de sengles vasos globulars de mida mitjana, un amb decoració de línies incises en diagonal i l'altre d'impressions verticals amples, acompanyats d'algun fragment amb decoració d'acanalats horitzontals i alguns fragments de peus anulars destacats i perforats; un conjunt ceràmic que situa aquest nivell en un moment avançat de la primera edat del ferro (López 2000: 493-497, fig. V17). Però, en canvi, en cap dels nivells atribuïbles al bronze final hi són presents les decoracions amb impressions a rodeta.

Un conjunt més nombrós aflorà durant les excavacions de 1983-1985 en els nivells de refacció i rebliment d'una cisterna al Tossal de les Tenalles (Sidamon, el Pla d'Urgell), tal vegada resultat de l'acumulació de molts elements ceràmics rebutjats en dos breus moments. No es disposa de datacions absolutes; de nou, la manca de ceràmica a torn i els paral·lels suggereixen algun moment del segle VII aC per al lot de la refacció, i entre finals d'aquesta centúria i la primera meitat del segle VI aC per al corresponent a l'abandonament. Com a la Pedrera, aquí retrobem l'espina de peix en el lot més antic (Garcés *et al.* 1993b: 261 i 264, fig. 11.6 i 31), si bé apareix ja acompanyat de la decoració simple en diagonal (Garcés *et al.* 1993b: fig. 12.12). És el paquet d'estrats de rebliment i abandó, aquell que, ja sense espina de peix, conté un gran nombre d'incisions en diagonal (Garcés *et al.* 1993b: 268 i fig. 16.4 i 16.7), alternes (Garcés *et al.* 1993b: fig. 19.1 i 19.7, 20.14, 21.4 i 22.1) o acompanyades de petits mamellons verticals afegits al damunt (Garcés *et al.* 1993b: fig. 17.3-4). Aquesta solució té correspondència amb el petit cordó incís alterat per mamellons de forma el·líptica o rectangular, petits mugrons circulars o

discos amb l'interior enfonsat (Garcés *et al.* 1993b: fig. 17.2), o amb els botons i mamellons damunt formes llises (Garcés *et al.* 1993b: fig. 21.11 i 22.4). Aquests mugrons no tenen funció de premsió, i són simples recursos decoratius (Pérez Conill i Conill Grané 2004: 166).

El predomini de les olles llises, ja destacable en el conjunt del Tossal de les Tenalles, assoleix una major evidència en el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, el Segrià) (Vázquez *et al.* 2006-2007: 88-103), on les incisions conegudes es limiten a una espina de peix en una nansa, un cas d'incisions al coll en diagonal i un en diagonal alterna (Vázquez *et al.* 2006-2007: fig. 37, 29 i 38, respectivament). Un fragment de ceràmica amb decoració incisa d'espina de peix també s'ha assenyalat al jaciment veí del Mas del Coc (Seròs, el Segrià) (Rodríguez Duque 1991: 83). El panorama és equivalent al que coneixem per a la primera edat del ferro al Molí d'Espigol (Tornabous, l'Urgell), on només ha estat possible assenyalat un únic exemplar de la variant decorativa incisa (Principal 2006-2007: 123 i fig. 10.5).

A la zona del Baix Segre, l'*oppidum* ibèric de Gebut (Soses, el Segrià) també presenta materials d'aquestes característiques: cal fer esment primerament de les ceràmiques provinents de les antigues excavacions realitzades per Josep Alfons Tarragó entre els anys 1941 i 1942. En aquest lot hi havia un conjunt de materials corresponents a cronologies del bronze final i del primer ferro presumptament provinents de l'*oppidum*. Entre aquestes peces, tres presenten decoracions amb espina de peix, relacionables amb l'estil decoratiu de Merlès (Medina *et al.* 2004: 120, fig. 34, L-2839, L-2847 i L-2846).

Materials d'aquesta tipologia, però, no havien estat constatats en nivells estratigràfics de l'assentament fins a les darreres excavacions realitzades entre els anys 2017 i 2020. Actualment, són quatre els punts del jaciment amb cronologies compreses entre la primera edat del ferro i el període ibèric antic on s'han documentat elements d'aquest tipus: el carrer est, el sondeig realitzat en una de les cases adossades a la muralla M-9, la cisterna i un enderroc al costat de la torre T-1. Les decoracions que es mostren en els diversos punts presenten clares diferències entre aquelles recuperades en contextos associats a la primera edat del ferro (mitjans del segle VIII aC i principis del segle VII aC), i aquelles que ja es poden

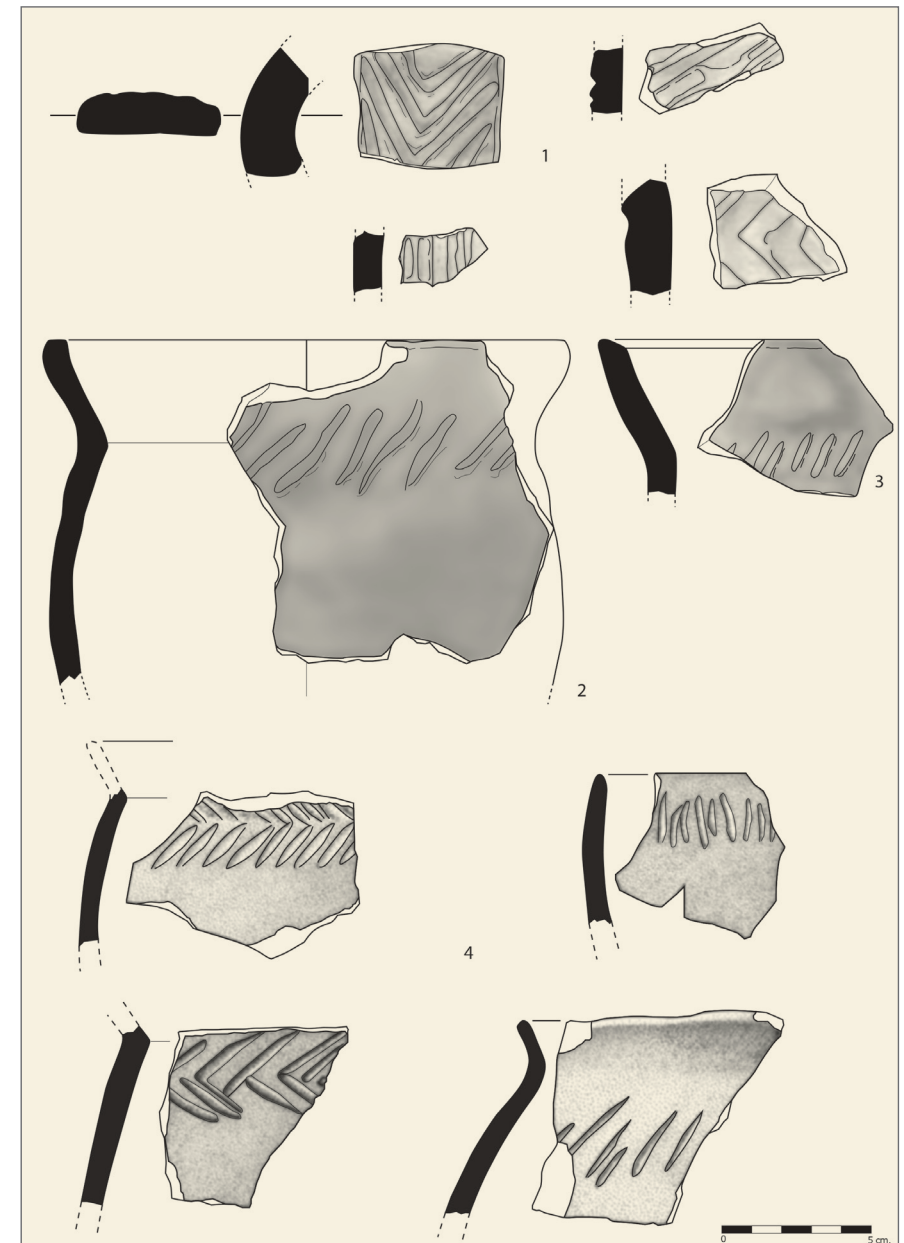

Figura 3
1-3. Perfils i motius decoratius de les ceràmiques del poblat de Gebut (Soses, el Segrià) (dibuixos: Grup d'Investigació Prehistòrica); 4. castell de l'Albi (les Garrigues) (segons Casabona i Gallart 2020).

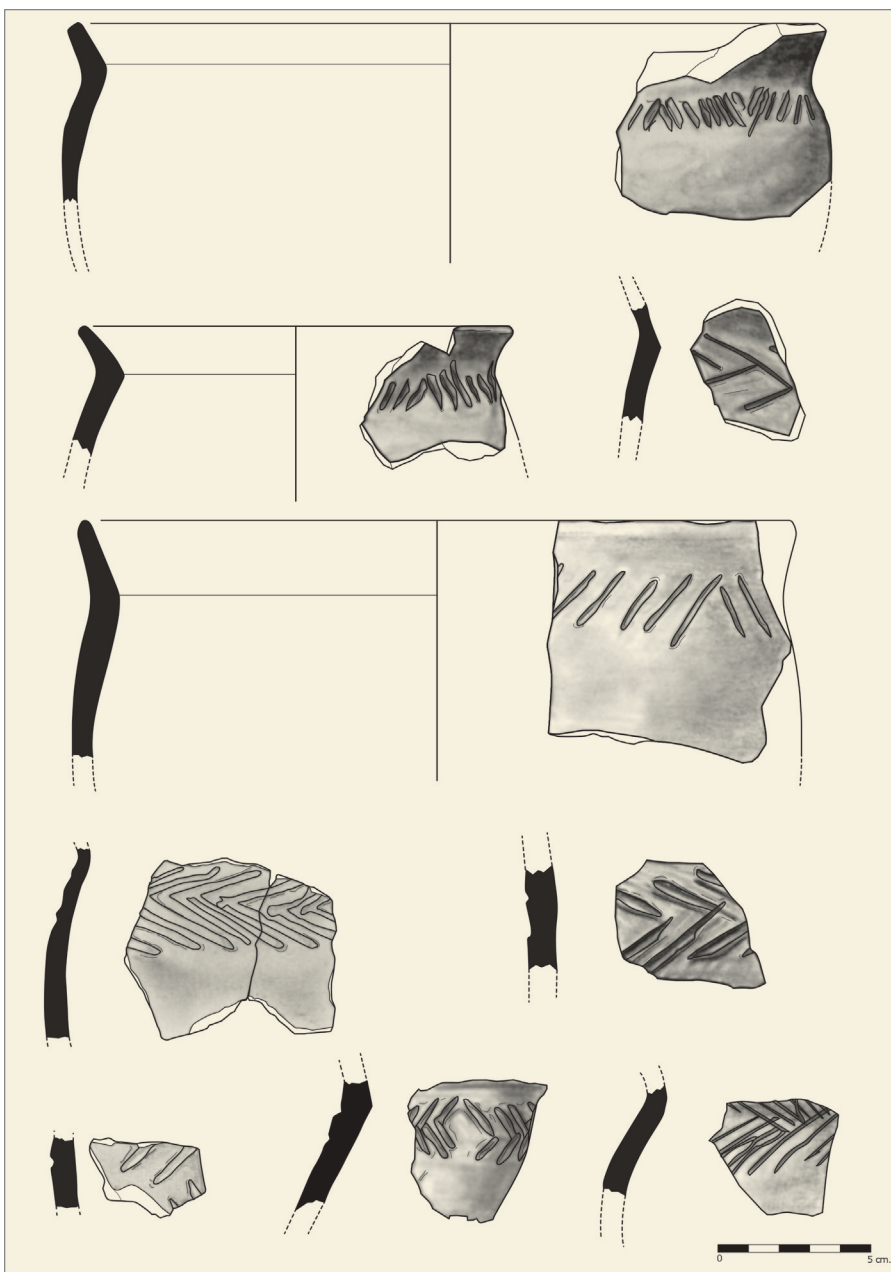

Figura 4
 Perfils i motius decoratius de les ceràmiques de la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues).
 © Dibuixos: Grup d'Investigació Prehistòrica

relacionar amb la introducció del torn ceràmic (principis del segle VI aC). Els casos de decoracions d'espines de peix apareixen exclusivament en el sondeig realitzat a tocar de la muralla, amb materials fets únicament a mà: vasos de dimensions mitjanes amb vores bisellades i bases planes, així com vasets petits amb decoració acanalada. Entre aquests materials destaquen dos fragments informes en què es pot intuir línies obliqües impreses i una nansa de secció lleugerament rectangular que també presenta aquesta decoració (López *et al.* 2018: 256, fig. 9, 6).

Pel que respecta al carrer est, la cisterna i l'enderroc de la torre, sembla que aquests correspondrien a un moment cronològic més tardà, probablement comprès entre finals del primer ferro i la primera meitat del segle VI aC. Les decoracions d'espines de peix desapareixen en aquests nivells per donar pas a atuells de dimensions mitjanes tipus olla, associats al grup 3 de la tipologia proposada a Merlès (Blasco *et al.* 2018), de vora exvasada, perfil sinuós i amb el coll poc marcat, lloc on se situen les incisions en diagonal. Aquests materials van acompanyats majoritàriament de recipients fets a mà de dimensions mitjanes, mentre que els de petites dimensions són escadussers. Es documenta la presència de les primeres ceràmiques a torn, comunament conegudes com a paleoibèriques, i, de manera excepcional, es recuperen alguns fragments d'àmfora fenícia, com a la cisterna, on la representació d'aquestes és més elevada (López *et al.* 2018: 272), però també en l'enderroc de la torre, on també s'ha recuperat un fragment de ceràmica bicromàtica fenícia.

A la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues), els recursos decoratius incisos i impresos com l'espina de peix (situades en sanefes horitzontals i, en algun cas, contraposades) o les línies obliqües o en diagonal apareixen de manera sistemàtica en les primeres fases de l'assentament, Vilars 0 (775-700 aC) i Vilars I (700-550 aC), corresponents al grup del Segre Cinca (GSC)-IV (800/750-550 aC). Tot i que la seva presència no és tan abundant com la d'altres decoracions, com els cordons aplicats (els quals també presenten incisions sobre el cordó de manera recurrent), aquests motius apareixen en diversos contextos d'hàbitat, sempre en recipients de tipus tenalla o urnes de talla mitjana, relacionables amb el grup 3; malauradament la majoria de fragments no tenen prou entitat per poder atribuir-los una forma. Els motius decoratius es troben exclusiva-

ment situats al coll dels atuell, el qual com a norma general es troba molt poc marcat. Apareixen acompanyats amb les típiques tenalles amb vores bisellades, bases planes i, en alguns casos, vasets acanalats. Les incisions directes també es poden trobar associades amb el torn en el segle VI aC, com és el cas de la fase II (Garcés *et al.* 1993a: fig. 4.15-4.16). A partir d'aquest moment, l'aparició de les espines de peix resta substituïda per incisions realitzades en diagonal al coll dels atuell.

Entre els materials de les excavacions realitzades els anys 1973 i 1974 al Tossal del Molinet (el Poal, el Pla d'Urgell), també hi apareixen alguns fragments amb incisions en els nivells més antics (TM-I i TM-II), corresponents al primer ferro. Els pocs fragments que s'han recuperat amb aquestes incisions es troben, com quasi tot el material del tossal, molt fragmentats. Corresponen en general a recipients de mida mitjana i petita, amb pastes tosques, així com els acabats de les superfícies, que són principalment grollers, com la gran part dels materials recuperats. Apareixen relacionats amb les típiques urnes globulars, plats i tasses característics de la vaixel·la domèstica; les decoracions de cordons aplicats són les més típiques, mentre que les incisions són menys freqüents (Junyent i López 2015: 81-82).

A la necròpolis tumulària d'incineració de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell), situada a la vall del torrent de la Femosa, de les 45 urnes localitzades 11, pràcticament senceres, presenten com a decoració una franja d'incisions o impressions en forma d'espina de peix, línies obliqües, o línies obliqües alternes situades entre el coll i a la part superior de la part dorsal (Gallart 1982 i 1988: 16-17, lám. IV. 1-4 i 7-10 i V. 1-3). Es tracta d'urnes globulars o ovoides, de mida petita i mitjana, amb el coll estrangulat i divergent, la vora convexa, amb el llavi arrodonit o bisellat i la base plana. Dues de les de mida gran duen com a sistema de premsió dues anses simètriques situades entre la vora i la part alta del coll; una de les petites, una ansa vertical entre la part superior de la vora i la part alta de la part dorsal; una de les grans i una de les petites, com dos monyons el·líptics, amb el coronament pla, verticals i simètrics, situats entre el coll i la part superior de la part dorsal. Els paral·lels de les urnes i la presència d'elements metàl·lics, com una fibula de doble ressort i una altra de ressort bilateral que formaven part de l'aixovar de la mateixa urna i un fragment de braçolet de ferro, suggereixen per a aquesta necròpolis una

cronologia entre el 650 i el 550 aC (Gallart 1982: 125-126; Gallart 1988: 19-20). Així mateix, al jaciment de la Pena III, situat uns pocs metres a l'est de la necròpolis, s'hi va localitzar, superficialment, un fragment de la part superior d'una tenalla de perfil globular, de mida mitjana-gran, amb el coll estrangulat, la vora convexa i el llavi bisellat, decorada per una franja d'incisions d'espina de peix entre el coll i la vora (Gallart 1982: fig. 10); possiblement es tracta d'un lloc d'hàbitat, amb una cronologia, segons els paral·lels dels materials ceràmics, que es pot situar entre els segles VIII i VI aC. També al jaciment de la Pena I, situat uns 200 metres al sud de la necròpolis, entre els materials procedents de prospeccions superficials, s'hi assenyala un fragment de característiques similars al de l'assentament veí, però l'atribució cronològica del fragment amb decoració d'espina de peix es fa més difícil perquè la tipologia dels materials recollits suggereix més d'una fase d'ocupació (Gallart 1982: 14-20, fig. 4.8).

A la mateixa vall de la Femosa, al jaciment de la Serra (Puigverd de Lleida, el Segrià), entre els materials de prospeccions superficials hi trobem motius decoratius incisos d'espina de peix en una ansa i en un fragment de la part superior d'un vas globular (Costafreda *et al.* 1988: 58, fig. IV.7-8). I al jaciment de la Fita (les Borges Blanques, les Garrigues), situat a la mateixa vall de la Femosa, podem assenyalar, entre els fragments ceràmics de recollides superficials, la presència d'alguns amb decoracions d'incisions obliqües i en forma d'espina de peix.

Entre els materials de recollides superficials dels anys seixanta i setanta del segle XX a la necròpolis de les Escorres (Llardecans, el Segrià) es documenta la presència de diversos fragments de la part superior, possiblement, d'un mateix vas, de perfil globular, mida mitjana, vora convexa amb el llavi bisellat i decorat per una banda horitzontal amb impressions en forma d'espina de peix situada a la part superior (Maya 1982: 125-126 i fig. II.1-2); la necròpolis es pot situar entre el 900 i el 750 o 700 aC (Maya 1982: 128).

En les excavacions realitzades al castell de l'Albi (les Garrigues) l'any 2008, al sector nord de la fortalesa s'hi van localitzar un tram d'una muralla de perfil atalussat i la base d'una torre quadrangular, que devien formar part del conjunt defensiu de l'assentament, format per una muralla torrejada perimetral, reforçat per diverses torres adossades al parament extern, distribuïdes de manera equidistant, que es pot situar cronològica-

ment entre els segles VII i VI aC (Casabona *et al.* 2010: 51-56; Casabona i Gallart 2020: 146-149). Entre els materials ceràmics apareguts en els nivells arqueològics vinculats a les estructures defensives cal assenyalar la presència d'un conjunt de fragments d'olles de perfil globular o ovoide, de mida mitjana i petita, coll lleugerament estrangulat, vores convexes, amb els llavis arrodonits o bisellats, en algun cas anses de cinta entre la vora o petites protuberàncies troncocòniques allargades i decorades per una franja de línies d'incisions o impressions obliqües o en forma d'espina de peix situades al coll o a la part superior (Casabona *et al.* 2010: 52, fig. 15; Casabona i Gallart 2020: 138, fig. 15). Prop del castell de l'Albi, al jaciment dels Reguers, Salvador Vilaseca, entre els materials superficials, assenyala un fragment de ceràmica decorat amb una franja d'incisions en forma d'espina de peix (Vilaseca 1954: 136, lám. III).

3. Consideracions finals

Com a norma general, aquests motius decoratius es presenten sobre unes pastes grolleres i poc depurades, compactes, de tonalitats fosques, de cocció oxidada o oxidoreduïda, amb abundant presència de mica daurada ben visible, un dels elements típics emprats com a desgreixant sobretot en recipients de mida mitjana i petita destinats a la cuina, el rebost o la taula, i també a usos funeraris, en contraposició als grans contenidors d'emmagatzematge (Garcés *et al.* 1993b: 267; González *et al.* 2002: 236; Pérez Conill i Conill Grané 2004: 167; Alonso *et al.* 2020: 104). És possible que això hagués pogut augmentar-ne la resistència a l'exposició al foc, en el cas del seu ús com a ceràmica de cuina, però no disposem d'analítiques que ho avalin. L'ús de la mica daurada com a desgreixant sembla un fet generalitzat a la plana occidental entre els segles VIII i VII aC, ja que la seva inclusió en les pastes ceràmiques s'ha documentat al Tossal de les Tenalles, a la fortalesa dels Vilars, al Tossal del Molinet, a l'*oppidum* de Gebut (Castellano 2017: 135), a la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp) (Vázquez *et al.* 2006-2007: 88), al castell de l'Albi (Casabona *et al.* 2020: 52) i a la necròpolis de les Escorres (Maya 1982: 125). La manufactura dels materials ceràmics sembla canviar de manera generalitzada en el moment en què s'introdueix el torn, ja que les pastes es presenten més depurades i consistents, i el desgreixant ja no és tan visible.

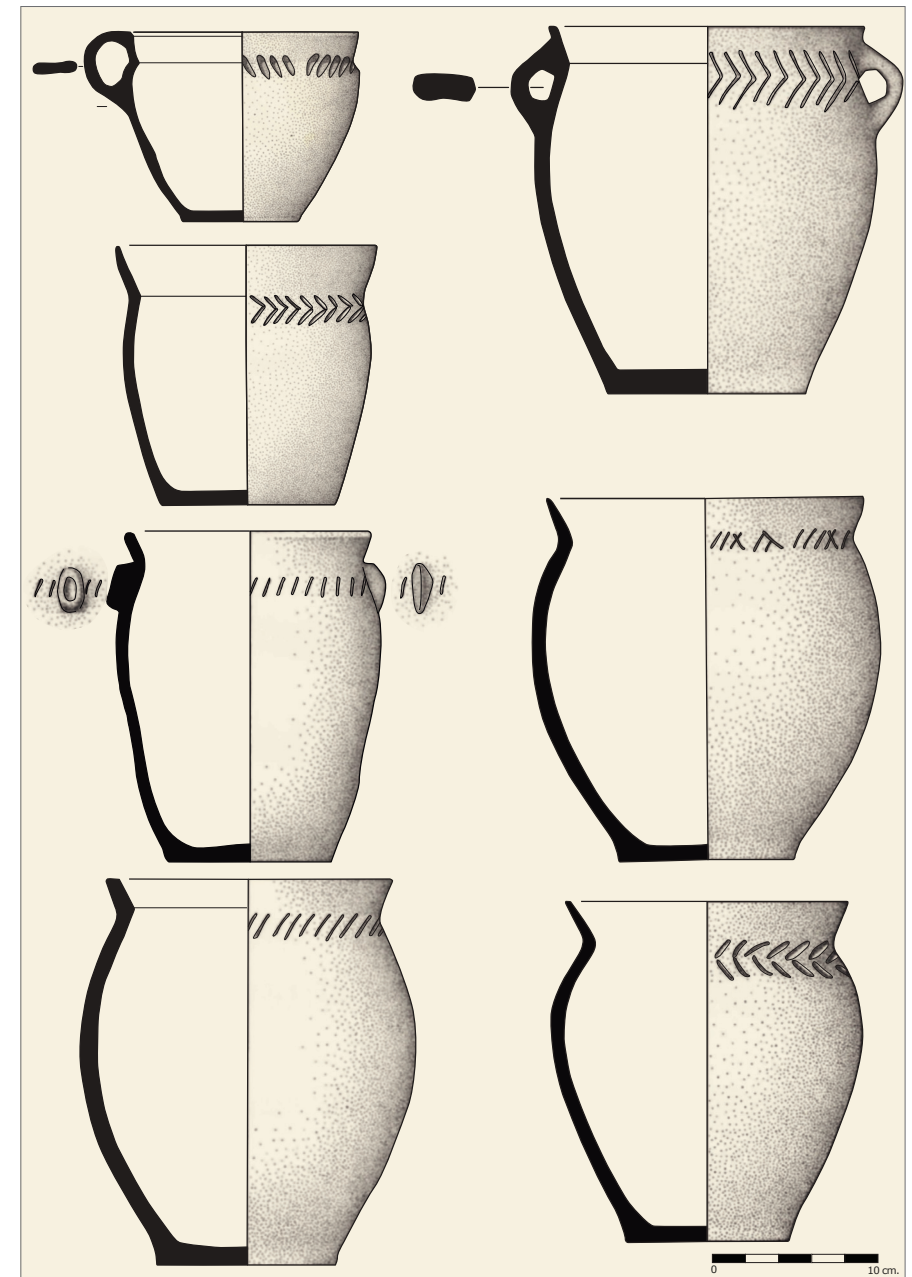

Figura 5
Perfils i motius decoratius de les urnes de la necròpolis de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell).
© Dibuixos: Antoni Llussà (Grup de Recerques de la Femosa)

La decoració d'incisions en forma d'espina de peix i línies obliqües a la plana occidental catalana s'inicia durant la fase IV del «grup Segre-Cinca» (GSC), que en datacions absolutes s'ha fixat entre inicis del segle VIII i mitjans del segle VI aC (800/775-550 cal aC) (Alonso *et al.* 1999: 290-292; Junyent i López 2015), i l'etapa de màxim apogeu d'aquest motiu decoratiu es pot situar en la fase avançada del període.

En síntesi, la producció de Merlès, pel que fa a les decoracions, a banda d'un major nombre de tècniques, es caracteritza per la voluntat d'omplir gran part del cos dels vasos contenidors i, alhora, per fer gala de combinar recursos per obtenir resultats diferenciats. Al Tossal de les Tenalles, els Vilars d'Arbeca, Gebut, les necròpolis de la Pena i la Femosa i en altres llocs de la plana occidental hi predominen les decoracions limitades al coll dels vasos equivalents; tanmateix, i com en el cas anterior, no renunciem a la diversitat en els resultats finals. En definitiva, es tracta de cercles de produccions contemporànies, que manifesten alguns punts en comú, explicables per contactes i transicions graduals, però també notables diferències. Per explicar aquestes afinitats és imprescindible analitzar primer els precedents que es desenvolupen en cada zona, sense necessitat d'acudir a contingents humans portadors.

BIBLIOGRAFIA

ALONSO *et al.* 1999

Natàlia ALONSO MARTÍNEZ, Emili JUNYENT SÁNCHEZ, Àngel LAFUENTE REVUELTO i Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, «Chronologie des âges des métaux dans la basse vallée du Segre (Catalogne, Espagne) à partir des datations ¹⁴C», *Actes du colloque C14 et Archéologie, 3ème Congrès International, Lyon 6-10 avril 1998. Mémoires de la Société Préhistorique Française, XXVI Supplément de la Revue d'Archéométrie*, p. 287-292.

ALONSO *et al.* 2020

Natàlia ALONSO MARTÍNEZ, Joan BERNAL CAPDEVILA, Alba CASTELLANO ARAGONÉS, Òscar ESCALA ABAD, Sergi GONZÁLEZ PLANAS, Emili JUNYENT SÁNCHEZ, Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, Jordi MARTÍNEZ MAYORAL, Andreu MOYA GARRA, Ariadna NIETO ESPINET, Josep Antoni OLIVARIALP, Georgina PRATS FERRANDO, Miquel TARONGÍ CHAVARRI, Enric TARTERA BIETO, Ares VIDAL AIXALÀ i Sílvia VILA MOREIRAS, «La fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues) durant l'ibèric antic (550-425 ane)», dins Miquel Torres, Ignasi Garcés i Joan Ramon González (editors), *Projecte Ilergècia: territori i poblament ibèric a la plana ilergeta. Actes de la XLV Jornada de Treball, Sidamon, 11 i 12 de febrer de 2017. Centenari de les excavacions del poblat ibèric del Tossal de les Tenalles de Sidamon (1915-2015)*, Lleida, Grup de Recerques de les Terres de Ponent, p. 85-118.

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO BIOSCA, Anna GÓMEZ BACH i Miquel MOLIST MONTAÑA, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

CASABONA *et al.* 2010

José FRANCISCO CASABONA SEBASTIÁN, Maria Pilar DE LA FUENTE OLIVER i Josep GALLART FERNÁNDEZ, «La campanya d'excavacions arqueològiques al castell de l'Albi (les Garrigues) durant l'any 2008. El castell medieval i el jaciment protohistòric», dins *VII Trobada d'Estudiosos de les Garrigues (Vinaixa, 24 d'octubre de 2009)*, Juneda, Editorial Fonoll (Col·lecció d'Estudis Locals lo Plançó, 9), p. 43-57.

CASABONA i GALLART 2020

José FRANCISCO CASABONA SEBASTIÁN i Josep GALLART FERNÁNDEZ, «Restes d'estructures defensives protohistòriques al castell de l'Albi», dins Miquel Torres, Ignasi Garcés i Joan Ramon González (editors), *Projecte Ilergècia: territori i poblament ibèric a la plana ilergeta. Actes de la XLV Jornada de Treball, Sidamon, 11 i 12 de febrer de 2017. Centenari de les excavacions del poblat ibèric del Tossal de les Tenalles de Sidamon (1915-2015)*, Lleida, Grup de Recerques de les Terres de Ponent, p. 119-152.

- CASTELLANO 2017
Alba CASTELLANO ARAGONÉS, «Aproximació a la caracterització de l'horitzó ibèric antic (segles VI-V a.n.e.) a la fortalesa dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 27, p. 119-147.
- COLOMINAS 1941
José COLOMINAS ROCA, «Poblado ibérico de Guissona», *Ampurias*, núm. 3, p. 35-38.
- COSTAFREDA *et al.* 1988
Adolf COSTAFREDA CASTILLO, Josep GALLART FERNÁNDEZ i Antoni LLUSSÀ GUASCH, «Estudi dels materials del jaciment de la Serra, del bronze final (Puigverd de Lleida, Segrià)», *Recerques de Ponent*, núm. IX, p. 49-61.
- CURA i ROVIRA 1976
Miquel CURA MORERA i Jordi ROVIRA PORT, «Consideracions sobre el poblat del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.
- GALLART 1982
Josep GALLART FERNÁNDEZ, *La necròpolis d'incineració de la Pena, Torregrossa (les Garrigues)*, tesi de llicenciatura, Lleida, Estudi General de Lleida.
- GALLART 1988
Josep GALLART FERNÁNDEZ, *Avenç de l'estudi de la necròpoli d'incineració de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell)*, Artesa de Lleida, Grup de Recerques de la Femosa (Quaderns d'Arqueologia del Grup de Recerques de «La Femosa», 3).
- GALLART i JUNYENT 1989
Josep GALLART FERNÁNDEZ i Emili JUNYENT SÁNCHEZ, *Un nou tall estratigràfic a la Pedrera, Vallfogona de Balaguer – Tèrmens, la Noguera, Lleida*, Lleida, Estudi General de Lleida (Espai i Temps. Quaderns del Departament de Geografia i Història de l'Estudi General de Lleida, 3).
- GARCÉS *et al.* 1993a
Ignasi GARCÉS ESTALLO, Emili JUNYENT SÁNCHEZ, Àngel LAFUENTE REVUELTO i Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, «Els Vilars (Arbeca, les Garrigues): primera edat del ferro i època ibèrica a la plana occidental catalana», *Laietania*, núm. 8, p. 43-59.
- GARCÉS *et al.* 1993b
Ignasi GARCÉS ESTALLO, Lluís MARÍ SALA, Jordi PÉREZ CONILL i Josep Maria PUCHE FONTANILLES, «Ocupacions de tradició del bronze recent i dels camps d'urnes tardans al Tossal de les Tenalles de Sidamon», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 3, p. 249-285.
- GONZÁLEZ *et al.* 2002
Joan-Ramon GONZÁLEZ PÉREZ, Maria Pilar VÁZQUEZ FALIP, Josep Maria MATA-PERELLÓ, José Luis PEÑA MONNÉ, Josep Ignasi RODRÍGUEZ DUQUE i Baldomer COLLEDEFORNIS CHERTÓ, «La presencia de hematites y la singular concentración de poblamiento de la Primera Edad del Hierro en la confluencia de los ríos Cinca, Segre y Ebro», dins *Primer Simposio sobre la Minería y la Metalurgia Antigua en el Sudeste Europeo (Seròs, 2000)*, vol. 1, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 233-254.
- GUILAINE i ABELANET 1964
Jean GUILAINE i Jean ABELANET, «Esquisse chronologique de l'Âge du Bronze dans les Pyrénées Orientales», *Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie*, núm. 13, p. 207-227.
- JUNYENT i LÓPEZ 2015
Emili JUNYENT SÁNCHEZ i Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, «Les excavacions dels anys 1973-1974 i 1980 al Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell): una aldea de la primera edat del ferro i època ibèrica», *Mascançà. Revista d'Estudis del Pla d'Urgell*, núm. 6, p. 73-98.
- LÓPEZ 2000
Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, *L'evolució del poblament protohistòric a la plana occidental catalana: models d'ocupació del territori i urbanisme*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida.
- LÓPEZ *et al.* 2018
Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, Natàlia ALONSO MARTÍNEZ, Joan BERNAL CAPDEVILA, Alba CASTELLANO ARAGONÉS, Sergi GONZÁLEZ PLANAS, Jordi MARTÍNEZ MAYORAL, Andreu MOYA GARRA, Josep Antoni OLIVA RIALP, Georgina PRATS FERRANDO, Miquel TARONGÍ CHAVARRI i Sílvia VILA MOREIRAS, «L'oppidum ibèric de Gebut (Soses, Segrià): avanç dels resultats de la campanya d'excavacions 2017», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 28, p. 247-282.
- MALUQUER *et al.* 1960
Joan MALUQUER DE MOTES, Ana María MUÑOZ AMILÍBIA i Francisca BLASCO, *Cata estratigràfica en el poblado de «La Pedrera»*, en *Vallfogona de Balaguer, Lérida*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MAYA 1982
José Luis MAYA GONZÁLEZ, «Dos necròpolis de incineració en el Bajo Segre: Llardecans y La Femosa», *Ilerda*, núm. XLIII, p. 119-151.
- MEDINA *et al.* 2004
Josep MEDINA MORALES, Pilar VÁZQUEZ FALIP i Joan-Ramon GONZÁLEZ PÉREZ, «El fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 14, p. 85-146.
- PÉREZ CONILL i CONILL GRANÉ 2004
Jordi PÉREZ CONILL i A. Ramon CONILL GRANÉ, «Aportació a la 1a edat del ferro de l'interior i l'occident català», *Oppidum*, núm. 3, p. 63-171.
- PRINCIPAL 2006-2007
Jordi PRINCIPAL PONCE, «Els orígens preibèrics del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell): establiment i evolució de l'hà-

bitat durant la primera edat del ferro», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 16-17, p. 111-128.

RODRÍGUEZ DUQUE 1991

Josep Ignasi RODRÍGUEZ DUQUE, «Algunes dades sobre l'edat del ferro al Segrià: el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp) i altres del seu entorn», dins *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 77-86.

SERRA I VILARÓ 1918

Joan SERRA I VILARÓ, *Excavaciones en la Cueva del Segre. Memoria de los resultados obtenidos en las excavaciones practicadas en el año 1917*, Madrid, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades (Memoria núm. 7).

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Marlés*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

VÁZQUEZ *et al.* 2006-2007

Maria Pilar VÁZQUEZ FALIP, Josep MEDINA MORALES, Joan-Ramon GONZÁLEZ PÉREZ i Josep Ignasi RODRÍGUEZ DUQUE, «El jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, el Segrià, Lleida. Estat de la qüestió», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 16-17, p. 63-110.

VILASECA 1954

SALVADOR VILASECA ANGUERA, «Hallazgos de la Primera Edad del Hierro en Els Reguers (Albi)», *Ilerda*, núm. XVIII, 135-142.

VILASECA 1976

Salvador VILASECA ANGUERA, «A propòsit de l'anomenat bronze cerdà», *Cypselia*, núm. 1, p. 98-100.

Production de poterie de l'âge du fer dans les Pyrénées : le cas d'étude du Tossal de Baltarga, Cerdagne

Pascal Alliot

Departament de Ciències de l'Antiguitat, Facultat de Filosofia i Lletres,
Universitat Autònoma de Barcelona

Figure 1

Cette étude concerne en une large majorité la vaisselle non tournée (ou modelée) dès le deuxième âge du fer au tout début de la république romaine, c'est-à-dire aux récipients à cuire et à servir des aliments solides ou liquides, ainsi qu'à ceux destinés à la conservation de produits alimentaires en petite quantité.

Après les travaux menés cette année, il nous est apparu que les données typologiques et chronologiques actuelles en Cerdagne permettaient de construire, concernant le site de Baltarga, une première classification typologique.

Nous privilégions dans l'inventaire, la détermination morphologique globale, plutôt que les données métrologiques. En effet la méthode de modelage peut différer d'un lieu de façonnage à un autre en ce que concerne la forme globale de la céramique. Toutefois, il perdure une réelle homogénéité des formes et nous pouvons donc regrouper ensemble des récipients ayant en commun un certain nombre de caractéristiques formelles.

Le pot à bouillir demeure l'ustensile le plus utilisé sur de longues périodes-ibériques et républicaines-, confirmant la prédominance de la préparation traditionnelle des aliments et proposant une réelle identité indigène. Il est important tout de fois de noter la présence de quelques faitouts, souvent d'imitation de rares importations, ce qui permet de déterminer également la pratique de la cuisson à l'étouffée, même si cette dernière semble demeurer marginale, du fait du nombre peu important de vaisselle concernée mise au jour sur le site. La très large majorité demeurant les urnes. On peut penser que l'influence massaliète pour les périodes ibériques demeure le fait principal de ces pratiques culinaires.

A noter la présence de nombreux décors qui ont fait l'objet d'une étude plus spécifique et qui sera présentée.

La vaisselle de table –coupes/bols-, fait encore appel aux récipients ouverts non tournés. Ce qui demeure en tout point le facteur prépondérant permettant de déterminer la caractéristique de l'occupation indigène du site. Les formes plates de même nature sont ici absentes alors que les assiettes et plats tournés d'importation sont presque uniquement diffusés sur les sites côtiers.

L'urne conserve une importante stabilité au sein d'une évolution morphologique limitée. Récipient culinaire par excellence, l'urne n'a pas de concurrence sérieuse parmi les céramiques tournées importées. Les populations indigènes utilisent quasi uniquement ces pots pour la cuisine et cuisson de bouillies.

Leur lieu de production demeure aujourd'hui très mal reconnu. Les données de terrains sont tout particulièrement fragmentaires, voire inexistantes. Nous ne connaissons aucune structure de four, aucun raté de cuisson en rapport avec cette céramique. Les petites différences de détails morphologiques, la grande variété des pâtes, font penser qu'il existe un grand nombre de lieux de production, et non pas un regroupement des ateliers dans des centres artisanaux.

Les fouilles archéologiques en extension dans le Tossal de Baltarga ont débuté en 2011, avec la codirection de l'archéologue Jordi Morera, dans le cadre d'un projet de recherche dirigé par le professeur Oriol Olesi, de l'Université Autonome de Barcelone, dans le but d'étudier l'occupation humaine de la Cerdagne dans l'Antiquité. Depuis cette année en

particulier, des campagnes de fouilles ont été menées chaque année, à la croisée des intérêts du département des Sciences de l'Antiquité de l'Université Autonome de Barcelone et du conseil municipal. Arqueòlegs.cat assume la codirection et collabore à la recherche archéologique sur le site, qui est devenu un lieu de formation et d'apprentissage pour la pratique de l'archéologie pour les étudiants en archéologie et en histoire.

Jusqu'à présent, deux grandes phases d'occupation ont été identifiées. La première correspond à la période céretane (IV-III siècles av. J.-C.) et serait définie par la présence de divers édifices localisés à la partie supérieure de la colline, sans un urbanisme régulier. Ces édifices ont été détruits de forme violente à la fin du IIIe siècle av. J.-C. La seconde correspondrait à la phase romain républicaine (siècles II-I avant notre ère). À cette époque, ils construisent différents bâtiments, certains fortifiés, ce qui, combiné à la découverte d'objets significatifs, suggère la constitution d'un contingent romain à caractère défensif et militaire. Une série de destructions et d'améliorations ultérieures marqueraient une période de réformes au sein de cette même phase, peut-être le cours du premier siècle avant JC.

L'enclave a été abandonnée dans le troisième quart du premier siècle avant J.-C., ce qui coïncidait également avec l'abandon du Castellot de Bolvir et la fondation de la nouvelle ville de Iulia Lybica.

C'est dans ce cadre que j'ai proposé la réalisation de l'étude du mobilier céramique fait à la main-modelée afin de mettre en place une typologie cohérente de ce matériel particulier qui représente une très large partie du total des céramiques présentes sur le site lors des diverses phases de son occupation et abandon.

En ce qui concerne la céramique modelée produite localement voire probablement importée, il existe à Baltarga un cursus de formes des plus remarquables, archéologiquement complètes pour un certain nombre d'entre elles. Elles concernent les vaisselles de préparation, cuisson, conservation et de table. Dans un premier temps, je présente ici le travail référentiel mené par Jacque Bérato-CNRS, CAV Toulon- sur la céramique modelée de Provence. C'est une introduction à la typologie qui sera ensuite proposée plus particulièrement relative au site de Baltarga, lors d'une seconde partie. Mais je considère primordial la mise en avant d'un travail qui a permis pour une

première fois de comprendre et surtout proposer une chronologie cohérente pour ce type de céramique, de l'Age du Fer au tout début de la République. Et c'est tout à fait dans ce cadre que se situe le site.

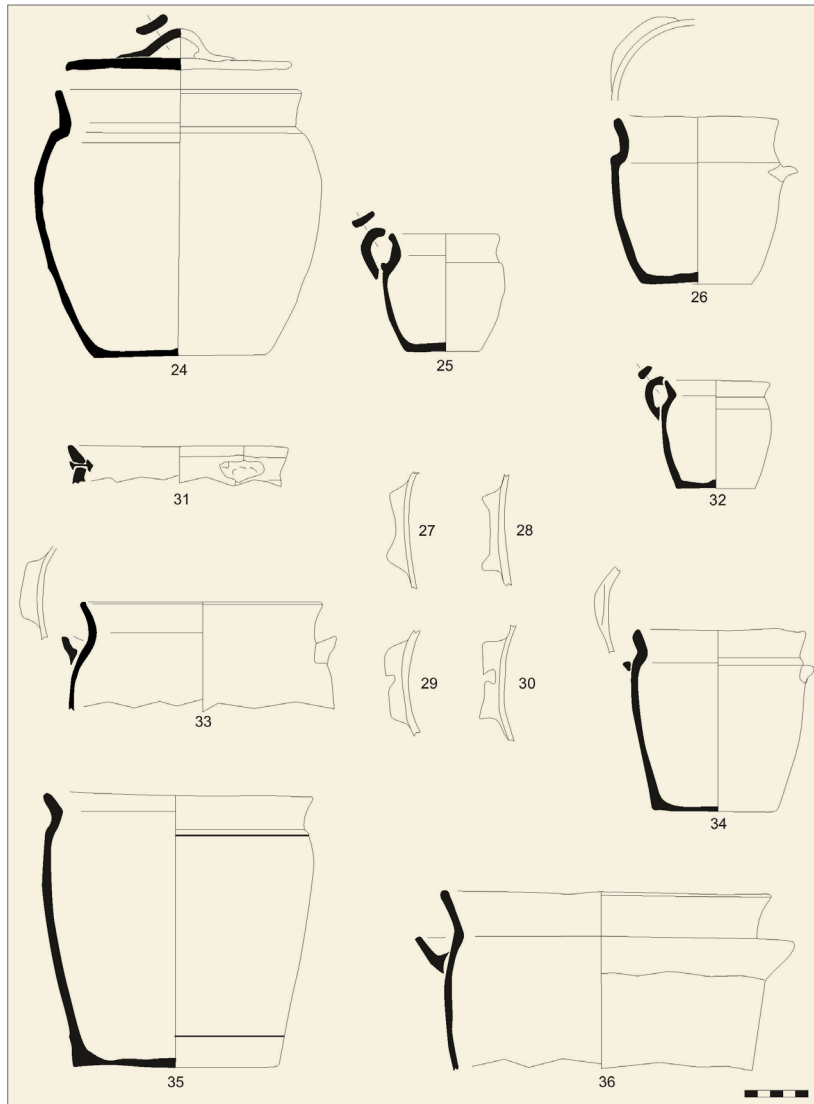

Figure 2
Urnes, couvercles et moyens de préhension. Céramique non tournée. 2ème s. av. J.C.
Ne présentant pas de décors.

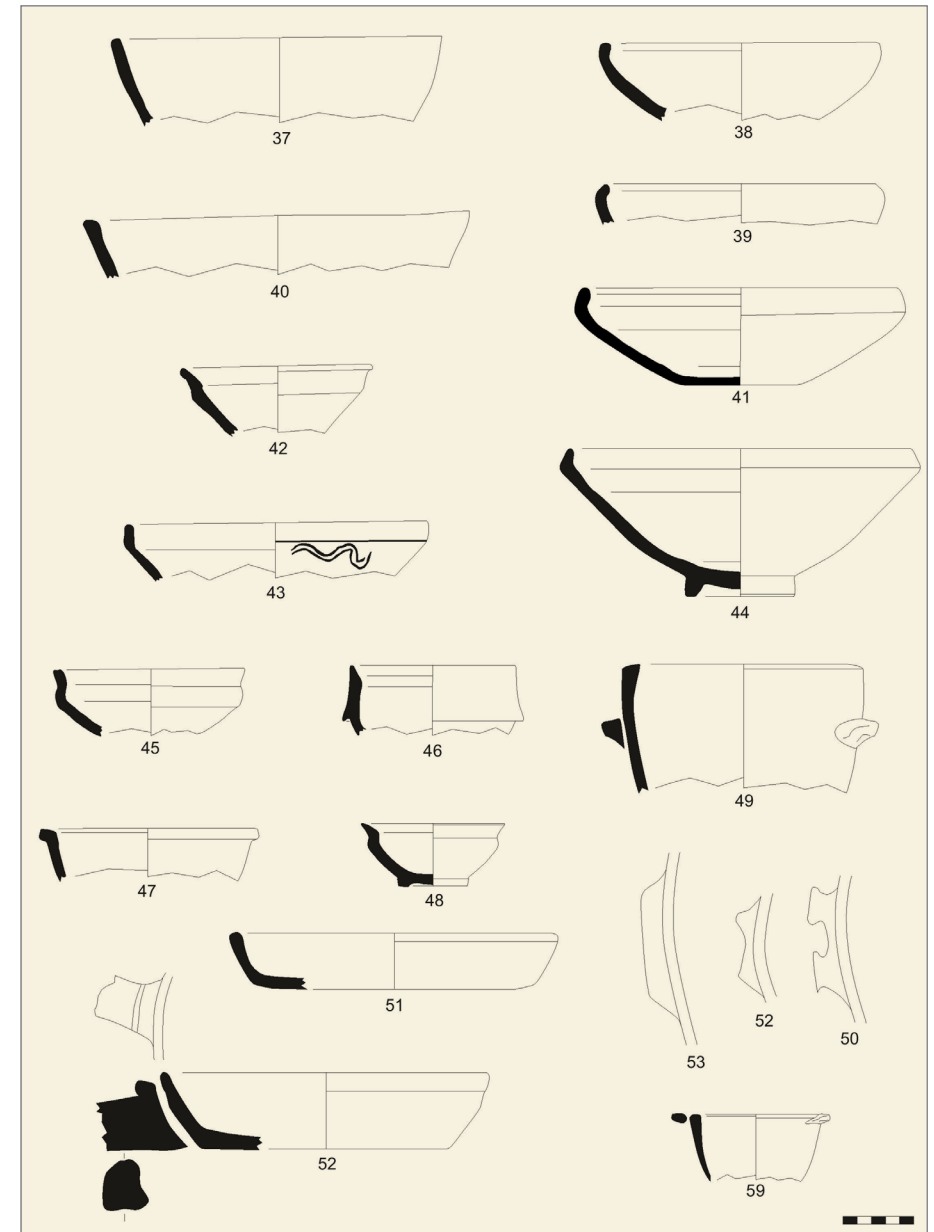

Figure 3
Coupe, bols et plats à feu peu profonds. Céramique non tournée, 2ème s. - 1er 1/4 1er s. av. J.C. Décor incisé, légèrement ondé pour une d'entre elle - numéro 43-.

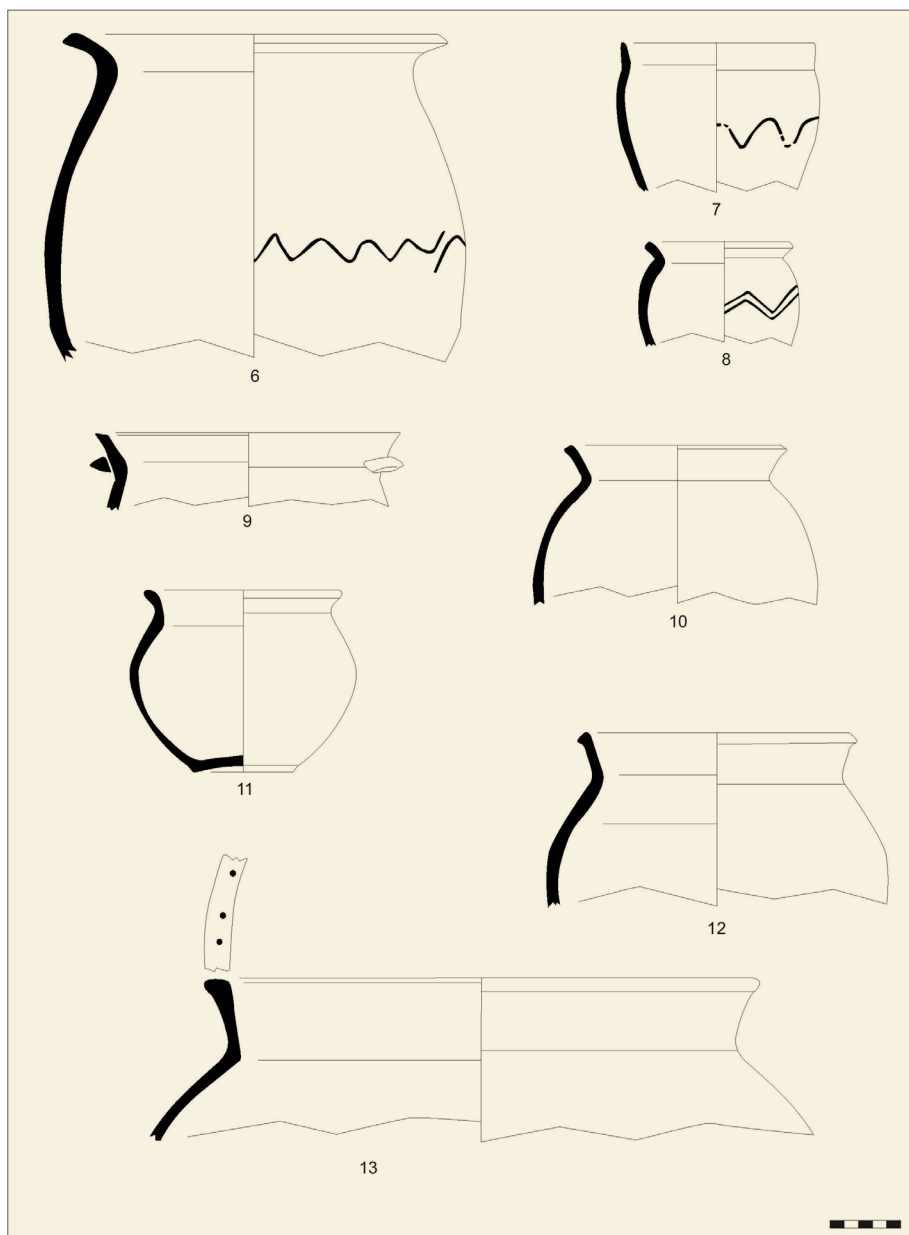

Figure 4
 Urnes. Céramique non tournée. 2ème / 1er s. av. J.C. Divers décors à liserés simples ou incisés.

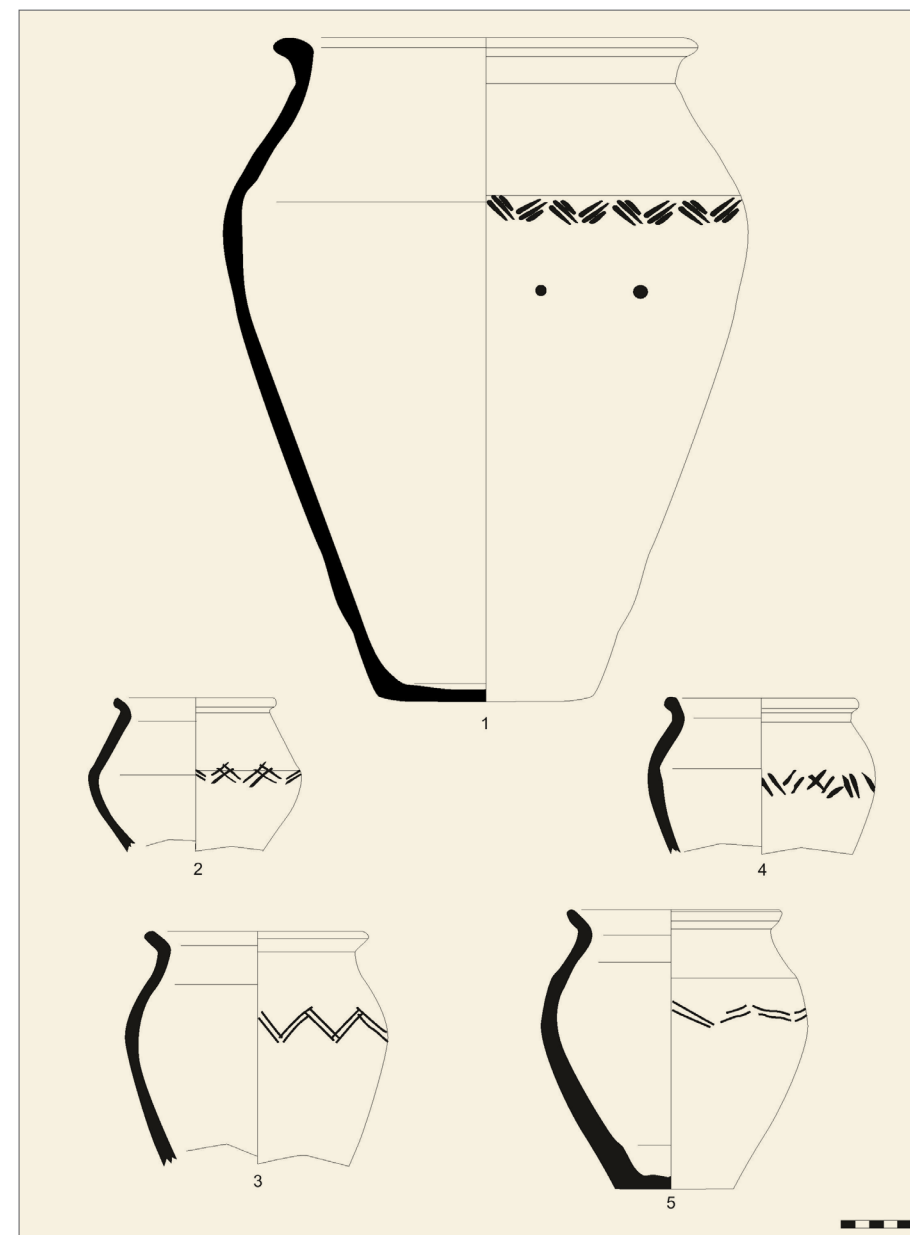

Figure 5
 Urnes de grande dimension. Céramique non tournée. 5ème / 1er s. av. J.C. Décors en chevrons simple, double ou triple.

Conclusion générale.

Le pot à bouillir demeure l'ustensile le plus utilisé sur de longues périodes-ibérique et républicaine-, confirmant la prédominance de la préparation traditionnelle des aliments et proposant une réelle identité indigène. Il est important tout de fois de noter la présence de quelques faitouts, souvent d'imitation de rares importations, ce qui permet de déterminer également la pratique de la cuisson à l'étouffée, même si cette dernière semble demeurer marginale, du fait du nombre peu important de vaisselle concernée mise au jour sur le site. La très large majorité demeurant les urnes. On peut penser que l'influence massaliète pour les périodes ibériques demeure le fait principal de ces pratiques culinaires.

La vaisselle de table —coupes/bols—, fait encore appel aux récipients ouverts non tournés. Ce qui demeure en tout point le facteur prépondérant permettant de déterminer la caractéristique de l'occupation indigène du site. Les formes plates de même nature sont ici absentes alors que les assiettes et plats tournés d'importation sont presque uniquement diffusés sur les sites côtiers.

L'urne conserve une importante stabilité au sein d'une évolution morphologique limitée. Récipient culinaire par excellence, l'urne n'a pas de concurrence sérieuse parmi les céramiques tournées importées. Les populations indigènes utilisent quasi uniquement ces pots pour la cuisine et cuisson de bouillies.

Leur lieu de production demeure aujourd'hui très mal reconnu. Les données de terrains sont tout particulièrement fragmentaires, voire inexistantes. Nous ne connaissons aucune structure de four, aucun raté de cuisson en rapport avec cette céramique. Les petites différences de détails morphologiques, la grande variété des pâtes, font penser qu'il existe un grand nombre de lieux de production, et non pas un regroupement des ateliers dans des centres artisanaux.

BIBLIOGRAPHIE :

ADAM 2016

ANNE MARIE ADAM, «Conclusion», BLANCQUAERT G. et MALRAIN F. (dir.), *Evolution des sociétés gauloises du Second Age du Fer, entre mutations internes et influences externes*. Actes du 38ème colloque international de l'AFEAF. Amiens, 29 mai au 1er juin 2014, Gand, Revue Archéologique de Picardie, n° spécial 30, p. 691-694.

PÉTREQUIN *et al.* 2000

PIERE PÉTREQUIN, PHILIPPE FLUZIN, JACQUES THIRIOT, PAUL BENOIT, *Arts du feu et productions artisanales*, Actes des XXe Rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes, 21- 22-23 octobre 1999.

ARCELIN, TUFFREAU-LIBRE 1998

PATRICE ARCELIN, MARIE TRUFFREAU-LIBRE, «La quantification des céramiques : conditions et protocole», Actes de la table ronde du Centre archéologique européen du Mont-Beuvray, Glux-en-Glenne, 7-9 avril 1998. Glux-en-Glenne, Centre archéologique européen du Mont Beuvray, 2, p. 139.

ARCELIN *et al.* 2003

PATRICE ARCELIN, PHILIPPE GRUAT, PHILIPPE BOISSINOT, JEAN CHAUSSEIRE-LAPRÉE, BERNARD DEDET, PHILIPPE FERRANDO, ÉRIC GAILLED RAT, GEROGES MARCHAND, GUILLAUME MAZA, NÚRIA NIN, JEAN-LOUIS PAILLET, ANNE ROTH

CONGÈS, HENRI TRÉZINY, «La France du Sud-Est (Languedoc-Roussillon, Midi Pyrénées, Provence, Alpes-Côte d'Azur). Cultes et Sanctuaires en France à l'Âge du Fer, Gallia, 60, p.169-241.

AVELLAN 2009

CAMILLE AVELLAN, *La cuisine à Bibracte: Eléments de réflexion sur les pratiques culinaires gauloises*. Mémoire de Master, Université de Lausanne, Lausanne, p. 85.

BALFET *et al.* 1989

HELEN BALFET, MARIE-FRANCE FAUVET-BERTHELOT, SUSANA, *Pour la normalisation des descriptions des poteries*. France, Ed. CNRS, p. 135.

BARBERAN, MALIGNAS 2012

SÉBASTIEN BARBERAN, ADRIEN MALIGNAS, «Les céramiques communes en Languedoc oriental la période augustéenne. Deux ensembles de référence découverts récemment Murviel-les-Montpellier (Hérault) et Nomes (Gard)». BATTIGNE-VALLET C. (dir.), Actes de la table ronde. Les céramiques communes dans leur contexte régional. Facies de consommation et mode d'approvisionnement. Lyon, 2 et 3 février 2009, Lyon, Éd. Travaux de la maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, n°60, p. 169-184.

BATS 1987

MICHEL BATS, «Consommation, production et distribution de la vaisselle céramique». ROUILLARD P. et VIL-

LANUEVA-PUIG M.C. (dir.), Grecs et Ibères au 4ème s. av. J.C. Actes de la Table Ronde Internationale de 1986». Bordeaux, Revue des Etudes Anciennes, LXXXIV, p. 197-216.

BATS 1988

MICHEL BATS, *Vaisselle et alimentation, Olbia de Provence (350-50 av. J.C.), modèles culturels et catégories céramiques*. Paris, Ed. CNRS, Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément n°18, p. 250.

BATS 1994

MICHEL BATS, «La vaisselle culinaire comme marqueur culturel : l'exemple de la Gaule méridionale et de la Grande Grèce (IVe -Ier s. av. J.-C.) ». COURTIN J. (dir.), *Terre cuite et société. La céramique, document technique, économique, culturel*. Antibes, 21, 22, 23 octobre 1993, Juan-les-Pins, APDCA, p. 407-424.

D'ANNA *et al.* 2003

ANDRÉ D'ANNA, ARMAND DESBAT, DOMINIQUE GARCIA, ANNE SCHMITT, FRANS VARHAEGHE, *La céramique - La poterie du Néolithique aux Temps Modernes*. Paris, Éd. Errance, coll. Archéologiques, p. 286.

DESBAT *et al.* 2006

ARMAND DESBAT, VIANNEY FOREST, CÉCILE BATIGNE-VALLET, «La cuisine et l'art de la table en Gaule après la conquête romaine», PAUNIER D. (dir.), *Celtés et Gaulois - L'archéologie face à l'histoire*.

La romanisation et la question de l'héritage celtique. Actes de la table ronde de Lausanne. 17-18 juin 2005, Glux-en-Glenne, Bibracte - Centre archéologique européen, 12-5, p. 167-192.

GILIGNY 1990

FRANÇOIS GILIGNY, *La reconnaissance des formes céramiques: une approche typologique formalisée*. Histoire et mesure, n° 1-2, p. 89-105.

PY (dir.), 1993

MICHEL PY, LATTARA [6]. *DICOCER, Dictionnaire des céramiques antiques (VII s. av. n.e. - VII s. de n.e.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. Lattes, édition de l'Association pour la Recherche Archéologique en Languedoc Oriental, p. 624.

RANCOULE 1984

GUY RANCOULE, *Contribution à l'étude des céramiques modelées de l'Age du Fer dans le département de l'Aude*. Document d'Archéologie Méridionale, n° 7, p. 7-26.

RIQUIER 2003

SANDRINE RIQUIER, *La nécropole gauloise de Vaugrignon à Esvres-sur-Indre (Indre-et-Loire)*. Revue Archéologique du Centre de la France, n° 43, p. 21-113.

ROBERT 1994

BRUNO ROBERT, «Chaînes opératoires et spécialisation de la production céramique à la fin de l'Age du Fer», COURTIN J. (dir.), *Terre cuite et société. La*

céramique, document technique, économique, culturel. Antibes, 21, 22, 23 octobre 1993, Juan-les-Pins, APDCA, p. 303-326.

UGOLINI, OLIVE 1991

DANIELA UGOLINI, CHRISTIAN OLIVE, «Béziers au Vè s. av. J.C. : étude d'un ensemble de mobilier représentatif et essai de caractérisation du site», *Document d'Archéologie Méridionale*, n° 14, p. 141-203.

VAUTERIN *et al.* 2010

CHRIS-CÉCILE VAUTERIN, KARINE CHANSON, NOLWENN ZAOUR, LÉNAÏG FÉRET ET SOLENN LE FORESTIER, «La culture matérielle de l'Age du Fer : un outil de réflexion sur les sites d'habitat de Basse Normandie», BARRAL P., DEDET B., DELRIEU F., GIRAUD P., LE GOFF I., MARION S. et VILLARD-LE TIEC A. (dir.), *L'Age du Fer en Basse-Normandie. Gestes funéraires en Gaule au second Age du Fer*. Actes du XXXIIIÈ colloque international de l'AFEAF. Caen, 20-24 mai 2009, Besançon, Presses universitaires de Franche-Comté, vol.1, p. 203-230.

VENTURINO *et al.* 2017

MARICA VENTURINO BAMBARI, MARINA GIARETTI, ALESSANDRO PEINETTI, ALESSANDRO QUERCIA, «L'artisanat du Piémont méridional et le cas emblématique de Villa del Foro (Alessandria, Italie)», MARION S., DEFFRESSIGNE S., KAURIN J. et BATAILLE G. (dir.), *Production et proto-industrialisation aux Ages du Fer*.

Perspectives sociales et environnementales. Actes du 39ème colloque international de l'AFEAF. Nancy, 14-17 mai 2015, Bordeaux, Ausonius éditions, Mémoire 47, p. 675-692.

VERDIER 1969

YVONNE VERDIER, *Pour une ethnologie culinaire*. L'Homme, n° 9, p. 49-57.

VERRIER 2016

GUILLAUME VERRIER, «Entre Méditerranée et Atlantique : évolution céramique au Second s. av. J.C. sur le site de la ZAC Niel à Toulouse», BLANCQUAERT G. et MALRAIN F. (dir.), *Evolution des sociétés gauloises du Second Age du Fer, entre mutations internes et influences externes*. Actes du 38Ème colloque international de l'AFEAF. Amiens, 29 mai au 1er juin 2014, Gand, Revue Archéologique de Picardie, n° spécial 30, p. 477-494.

« Céramique à décor cerdan » et « culture de Merlès »

Delphine Bousquet

Doctorante à l'EHESS, laboratoire TRACES, UMR 5608

Pierre Campmajó et Denis Crabol

GRAHC, Groupe de Recherches Archéologiques et
Historiques de Cerdagne

La question de la céramique à décor cerdan et la comparaison avec la culture de Merlès avec ses décors ressemblants a été débattue et discutée lors du 1er Colloque International d'archéologie de Puigcerdà en 1974. À cette époque, nous avons déjà fouillé le site de l'Avellanosa à Targasonne (P. Campmajó, J. Guilaine) et entamé les fouilles de Llo (P. Campmajó) qui apportaient les premières mesures 14 C, plaçant d'emblée ces décors, faits principalement d'incisions disposées en arêtes de poisson, autour de la fourchette 767/404 cal BC – datation obtenue en 1970 – et 766/416 cal BC – datation obtenue en 2010, couvrant en gros tout le 1er Âge de fer et le début du 2ème. En 2011, le XV° Colloque international d'archéologie de Puigcerdà a été consacré à «La transició Bronze final – 1er edat del Ferro, en els Pirineus i territoris veïns».

L'abondance des articles publiés montre combien la recherche a évolué permettant de tirer de nouvelles conclusions et hypothèses sur cette période. Une tentative de définition plus précise du « décor cerdan » a également été réalisée (D. Bousquet) principalement à partir d'une approche technologique et stylistique des céramiques du site de l'Avellanosa. Différents thèmes et motifs décoratifs sont identifiés ainsi que des façons de faire spécifiques renvoyant à l'intentionnalité des potiers. Cette étude a permis, en outre, une comparaison plus fine entre les décors de « type cerdan » et ceux présents sur les vases de Merlés.

Neuf ans après le colloque de 2011, cette journée d'étude consacrée à la culture de Merlés permettra de débattre à nouveau sur les appellations culture de Merlés, bronze cerdan et céramique à décor cerdan.

Introduction

Les premiers rapprochements entre le site de Merlès et la Cerdagne s'établissent vers la fin des années 1960, moment qui coïncide avec l'apport de connaissances inédites sur l'occupation ancienne de l'espace montagnard cerdan. Il est notamment mis en évidence l'existence, en différents lieux de Cerdagne, d'un type singulier de céramique modelée caractérisée par sa riche ornementation, d'abord connue sous le nom de « Bronze

cerdan » puis de « céramique à décor cerdan ». C'est cette céramique en particulier, dont les décors sont principalement caractérisés par des incisions disposées en « arêtes de poisson » ou en « chevrons », qui fait l'objet d'un parallèle avec les vases décorés découverts au début du XXe siècle par Joan Serra i Vilaró sur le site Merlès, près de Sant Pau de Pinós. Les questions qui se posent sont essentiellement chronologiques, oscillant en fonction de l'histoire de la recherche et des découvertes entre le Bronze moyen-final et le premier âge du Fer. Dans cet article, nous basons les discussions d'ordre chronologique à partir des données 14C obtenues jusqu'ici sur les sites où les « décors cerdans » sont présents. La question de la définition même de l'ornementation est également abordée, à partir d'une approche technologique et stylistique. Dans ce cadre, le rapprochement avec la série des vases décorés de Merlès est à nouveau évoquée.

1. Retour sur l'historique des découvertes en Cerdagne et le rapprochement établi avec le site de Merlès

1.1. Les premières découvertes en Cerdagne d'une céramique « originale » dans les années 1950- 1970 : le « Bronze cerdan »

Dans les années 1950-1960, des découvertes en surface de vestiges céramiques sont faites en différents lieux de Cerdagne orientale par plusieurs prospecteurs/amateurs. L'un d'entre eux, Jean Abelanet, ramasse notamment au lieu-dit des Castellàs d'Odeillo un lot de fragments de poterie modelée marqué par la présence relativement nombreuse de décors. Une partie de l'ornementation apparaît très spécifique aux yeux des premiers archéologues qui en font mention - Jean Guilaine et l'auteur même de cette découverte - dans un article dédié à la céramique poladienne (Guilaine, Abelanet, 1966). Les décors en question, caractérisés principalement par des « chevrons parallèles incisés, disposés soit verticalement, soit horizontalement sur la panse des vases » (p. 133) sont alors considérés comme étant « absolument inédits dans les Pyrénées-Orientales » (*idem*).

Ces décors spécifiques sont également identifiés sur d'autres stations de Cerdagne, comme à Dorres, aux Escaldes et sur l'éperon rocheux de *Lo Lladre*, à Llo. Ce constat amène alors J. Guilaine à avancer l'hypothèse de la présence d'un « groupe local » (Guilaine 1972 p. 204) propre à la Cerdagne pendant le Bronze moyen, avec l'hypothèse d'une perduration

probable jusqu'au Bronze final II. Caractérisée par une « profusion de décors très originaux » (*idem*, p. 203), cette céramique permet à J. Guilaine de déterminer un faciès spécifique de la région de montagne étudiée : le « Bronze cerdan ». L'interprétation chronologique repose alors sur l'association des décors avec certains fossiles directeurs, notamment les anses à pouciers poladiens. Cependant, l'hypothèse repose sur des ensembles de tessons provenant globalement de ramassages de surface. Les seules données stratigraphiques existantes alors, issues d'un sondage effectué en 1959 par Georges Claustre sur l'éperon de Llo, sont peu précises et n'apportent ainsi pas à J. Guilaine d'informations probantes de chronologie.

1.2. Du « Bronze cerdan » à la « céramique à décor cerdan » : réinterprétation chronologique à partir des premières fouilles méthodiques réalisées en Cerdagne orientale (1970-1980)

L'attribution chronologique du « Bronze cerdan » est par la suite reconsidérée, à partir cette fois-ci de données de fouilles méthodiques entreprises par l'un d'entre nous (Pierre Campmajo) sur deux gisements différents. L'abris sous-roche de l'*Avellanosa*, localisé dans le chaos de Targasonne, est fouillé en 1968. Cette opération a permis de mettre au jour une série céramique marquée par une décoration « particulièrement abondante » (Campmajo, Guilaine 1976, p. 115) avec notamment l'identification des incisions en chevrons. L'éperon de *Lo Lladre* à Llo a fait l'objet, par la suite, d'un investissement conséquent, avec la mise en place de fouilles échelonnées sur 18 campagnes entre 1970 et 1988.

La réinterprétation chronologique du « Bronze cerdan » se fonde tout d'abord sur les résultats d'une datation radiocarbone obtenue à partir de charbons de bois prélevés dans un foyer de l'abris sous-roche de l'*Avellanosa* (Campmajo, Guilaine 1971 et 1976). Le résultat obtenu en 1970 donne, en effet, une date du premier âge du Fer : 2450 ± 70 BP soit 767(694 654 534) 404 cal BC (Gif. 1883). En 2010, les échantillons de charbons ont été à nouveau datés pour vérification, donnant un résultat équivalent : 2475 ± 35 BP soit 766 (734 659 544) 416 cal BC (Poz. 37902). Cette datation amène donc les chercheurs à rajeunir le matériel mis au jour sur ce site et ce « malgré des décors et même certaines formes de tradition plus ancienne » (Campmajo, Vigne 1980, p. 12).

Ce premier résultat radiométrique ne résout pas entièrement la question chronologique de cette poterie richement décorée, notamment du point de vue de son « *évolution interne* » (*idem*), mais aussi des périodes plus précises auxquelles ce matériel pourrait se rattacher, en terme d'apparition et de disparition. En outre, s'ajoute également la difficulté de « *comparer systématiquement les styles cerdans à ceux des séries voisines mieux connues* » (*id.*, p. 40).

A partir des ces constats, il est rapidement décidé d'entreprendre des recherches archéologiques méthodiques sur le site de *Lo Lladre*. Il s'agit alors d'un choix stratégique essentiel pour répondre à la problématique chronologique soulevée pour les ensembles céramiques découverts en Cerdagne, du fait de la présence d'une stratigraphie pouvant permettre de fournir à la fois des « *ensembles représentatifs* » (Campmajo, Guilaine 1971, p. 43) et des données de chronologie relative et absolue.

Les résultats de ces fouilles, en premier lieu sur le secteur de Llo 1, viennent globalement conforter la nouvelle interprétation chronologique issue des recherches menées sur le site de l'*Avellanosa*. Il est cependant admis une apparition au Bronze final des céramiques aux « *décor typiques de la Cerdagne* » (Campmajo, Guilaine 1976, p. 115), en se basant à la fois sur l'observation de la succession des couches stratigraphiques et des premiers résultats de mesures 14C (Campmajo 1983). C'est dans ce contexte de recherche que les termes de « *Bronze cerdan* » sont abandonnés pour être remplacés par ceux de « *céramique à décor cerdan* ».

1.3. Premiers liens évoqués entre la « culture de Merlès » et la « céramique à décor cerdan » ou « Bronze cerdan »

Le sujet des décors originaux découverts en Cerdagne est pour la première fois discuté lors du premier colloque international tenu à Puigcerdà en 1974. Réunissant chercheurs catalans et français, des rapprochements ont pu s'établir de manière concrète entre les sites étudiés en Cerdagne orientale et le gisement de Merlès. Du côté de la Cerdagne, ce sont les sites de l'*Avellanosa* (Campmajo, Guilaine 1976), de Llo (Campmajo 1976) mais aussi celui du pic de Bena (Campmajo 1976) qui sont présentés lors de ce colloque. Les décors de « type cerdan » sont alors rattachés globalement aux phases 3 et 4 déterminées à partir de l'étude de la stratigraphie de

Llo 1, avec une datation 14C pour la phase 3 de 790 ± 110 avant J.-C. Un autre archéologue, Salvador Vilaseca (1976), amène des arguments de chronologie supplémentaires concernant les vases ornés de Merlès qu'il apparente au « *Bronze cerdan* ». Ce chercheur propose en effet une persistance des décors durant le 1er âge du Fer à partir de données connues par ailleurs sur d'autres sites de Catalogne.

2. Discussions sur l'interprétation chronologique de la « céramique à décor cerdan » avec l'apport des données archéologiques et radiométriques récentes

2.1. Actualisation de la carte de répartition des sites de Cerdagne comprenant la présence de la « céramique à décor cerdan »

Dans les années 1960-1970, au moment des premières recherches archéologiques établies en Cerdagne orientale, les lieux de découverte connus des vestiges céramiques aux décors de « type cerdan » étaient peu nombreux. Aujourd'hui, avec les données portées à notre connaissance, nous comptons plus d'une vingtaine de sites - de plein air, d'abris sous-roche et de grottes - se répartissant sur quasiment toute la longueur de la plaine d'altitude, des deux côtés de la frontière (fig. 1).

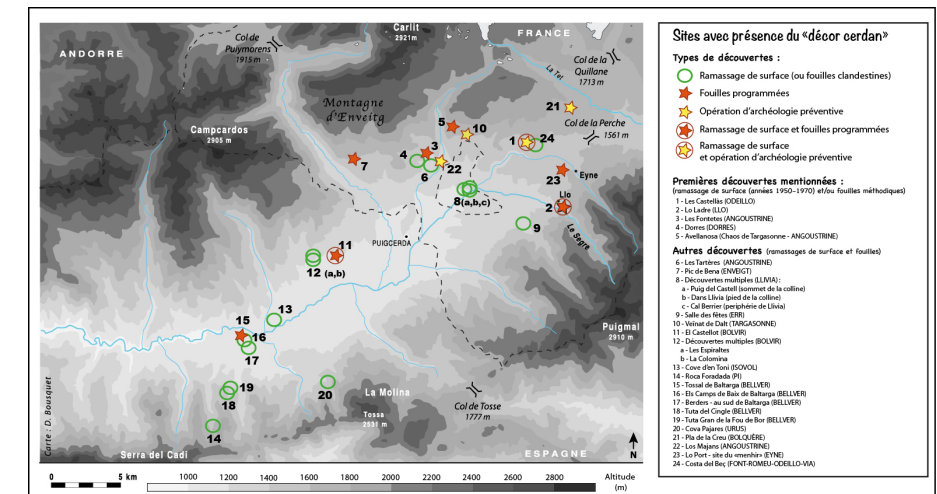

Figure 1
Lieux de découverte en Cerdagne de la « céramique à décor cerdan »

Du côté de la Cerdagne occidentale, les « décors cerdans » proviennent pour la plupart de ramassages de surface ou de fouilles clandestines anciennes. Des données assez fugaces sur ces décors résultent également de la fouille et/ou de découvertes en surface sur plusieurs sites de hauteur dominant la plaine cerdane (Baltarga, Bolvir et Llivia), mais aussi au pied de ces derniers (Morera 2016). En Cerdagne orientale, les découvertes ultérieures confirment l'existence de la « céramique à décor cerdan » sur le versant de la soulane, grâce à des prospections pédestres (D. Bousquet) et à plusieurs chantiers archéologiques préventifs (Belbenoit 2005 ; Kotarba, Rendu 2007 ; Vial 2009 ; Bousquet *et al.* 2013). Le plateau du col de la Perche est également documenté grâce à des fouilles programmées menées sur la commune d'Eyne dans le cadre d'un P.C.R. (dir. P. Campmajo - 2010 à 2013) portant sur la transition Bronze-Fer en Cerdagne. Dans ce même contexte de recherche, le secteur de Llo 1 sur l'éperon rocheux de *Lo Lladre* a été réouvert (Campmajo *et al.* 2013).

2.2. Les datations radiocarbone considérées pour discuter de la chronologie des décors de « type cerdan »

La question chronologique de la « céramique à décor cerdan » est ici discutée sous l'angle des datations 14C obtenues jusqu'ici sur différents sites de Cerdagne orientale où elle est identifiée (fig. 2). (Campmajo, Guilaine 1971 ; Kotarba, Rendu 2007 ; Bousquet *et al.* 2014 ; Campmajo *et al.*, 2014 ; Martzluff *et al.* 2014). L'ensemble de ces mesures place de manière générale les vestiges étudiés dans une large fourchette allant du Xe au VIe siècle avant J.-C. Cependant, ces différents résultats 14C appellent à quelques commentaires, notamment d'un point de vue contextuel : en effet, les données radiocarbone donnent en premier lieu une indication chronologique sur l'occupation des sites sans pour autant nécessairement dater directement les poteries aux décors de « type cerdan » qui y sont présentes.

C'est le cas, notamment, de dates effectuées à partir d'échantillons prélevés au sein de structures ne contenant pas, en elles mêmes, de restes de céramique aux décors spécifiquement étudiés ici. Sont concernées la datation du Bronze final des *Castellàs* (fig. 2, n°2), correspondant à un vase de stockage en place ne présentant pas de décors incisés, ainsi que

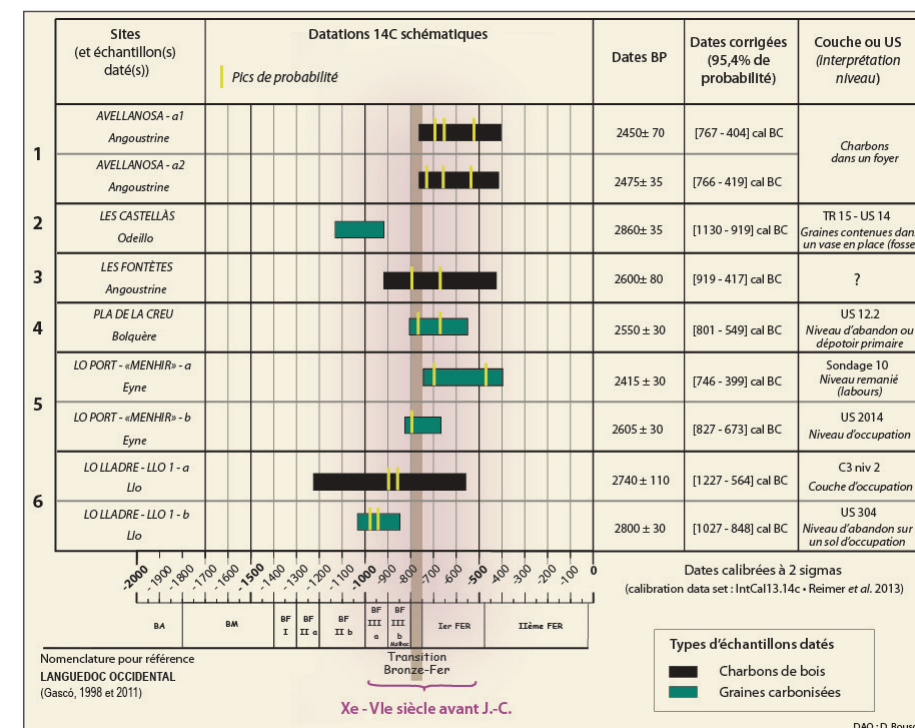

Figure 2 : Les datations C14 des principaux sites de Cerdagne où la « céramique à décor cerdan » a été trouvée

celle du 1er âge du Fer du *Pla de la Creu* (fig. 2, n°4) datant une couche dépotoir dépourvue également de « céramique à décor cerdan ». Le cas de la date du 1er âge du Fer obtenue sur les charbons de bois d'un foyer de l'abri de l'*Avellanosa* (fig. 2, n°1) ne permet pas non plus d'établir un lien stricte avec les nombreux décors incisés typiques mis au jour sur le site, d'autant plus que certains éléments céramiques (décors et formes) semblent appartenir à un registre connu ailleurs du Bronze final III (Bousquet, 2008, p. 46). Le site pourrait donc avoir connu une occupation polyphasée (entre la fin de l'âge du Bronze et le 1er âge du Fer), qui peut être difficile de reconnaître sur des gisements de ce type, à faible stratification et en contexte granitique (lecture malaisée des sédiments).

Une autre problématique concerne les perturbations post-dépositionnelles. Ainsi, pour le site d'Eyne, une datation du 1er âge du Fer doit être

écartée de l'interprétation chronologique (fig. 2, n°5 - a) en raison du contexte de prélèvement très incertain (niveau remanié par les labours). En revanche, la seconde mesure 14C (fig. 2, n°5 - b) marquant la transition Bronze final/1er âge du Fer pourrait être plus probante pour dater les décors de « type cerdan ». Ici, ces derniers sont rattachés à un niveau possiblement équivalent à celui contenant un vase écrasé en place d'où proviennent les graines carbonisées ici datées.

Un autre contexte de fouille, celui de la structure mégalithique des *fontètes*, questionne également sur le lien établi entre la datation effectuée sur des charbons prélevés au sein de la structure (fig. 2, n°3) et au moins un tesson orné d'incisions de « type cerdan », notamment en raison de certains phénomènes de remaniements (Martzluff *et al.* 1988) et d'un manque de données précises sur la localisation des divers vestiges. Par ailleurs, cette datation donne une fourchette trop large pour indiquer si la chronologie concerne plutôt la fin de l'âge du Bronze ou le 1er âge du Fer.

2.3. Apports des données anciennes et récentes de la fouille du site de Lo Lladre (Llo1) : l'hypothèse confortée de la présence du « décor cerdan » dès le Bronze final III

Les nouvelles données du sondage de Llo 1 viennent conforter l'idée de l'apparition des « décors cerdans » durant la fin de l'âge du Bronze. Elles se basent sur l'observation de similarités évidentes de certaines caractéristiques de la stratigraphie à la fois observées lors des fouilles des années 1970 et durant la réouverture du sondage entre 2011 et 2013 : la fine couche d'argile jaunâtre (couche 3 niv. 1) interprétée comme un niveau probable d'abandon (Campmajo 1983) semble vraisemblablement correspondre en réalité à un niveau de sol aménagé en terre identifié lors des fouilles récentes. C'est au dessus de ce niveau bien spécifique (terre exogène) que des fragments de « céramique à décor cerdan » ont été principalement mis au jour : dans la couche 3 niv. 2, correspondant à la date de 2740 ± 110 BP (fig. 2, n° 6 - a), et dans l'US 304 associée à la date de 2800 ± 30 BP (fig. 2, n° 6 - b). Cette US correspond à un niveau relativement riche en vestiges archéologiques et bioarchéologiques recouvrant le sol bâti en terre.

Ce dernier résultat 14C, tout en précisant la première datation de la couche 3 niv. 2, viendrait documenter chronologiquement la première phase

d'occupation du site marquant l'apparition de la « céramique à décor cerdan » au Bronze final III. Reste à vérifier si cette céramique spécifique n'est pas présente dans un niveau d'occupation antérieur, sa présence anecdotique ayant été observée, lors des premières fouilles, dans la couche 4 niv. 1 (en dessous du niveau de terre jaune) contenant des poteries attribuées au Bronze final II et IIIa. Cependant, la stratification du site de Llo est très complexe et montre de nombreux problèmes de remaniements liés à la pente du terrain et à la succession des occupations. Bien que le décor apparaît dans d'autres niveaux, nous devons donc rester prudent quant aux interprétations chronologiques. À ce jour, le niveau de terre jaune interprété comme un sol aménagé d'habitat constitue l'argument le plus solide du point de vue de la contextualisation des données sur ce site.

La question de la durée du phénomène des décors incisés de « type cerdan » reste quant à elle encore à préciser, toujours pour des raisons de contextualisation. La couche 3 niv. 1 (au dessus de la couche 3 niv. 2) qui contient ces décors également, semble devoir être divisée en deux, la partie supérieure ayant révélé l'apparition de céramiques d'importation du IV-IIIe siècle avant J.-C. Les fouilles récentes ont quant à elles mis en évidence des niveaux perturbés entre le niveau d'occupation lié au sol en terre et une phase d'occupation datée de la fin de l'âge du Fer. La présence du « décor cerdan » durant le 1er âge du Fer reste donc à clarifier à partir de contextes archéologiques permettant de s'assurer plus certainement des liens pouvant être établis entre datations 14C et vestiges.

3. La question de la définition même du « décor cerdan » : l'apport d'une approche technologique et stylistique des ornements

3.1. L'approche fine des ornements pour une définition plus précise du « décor cerdan »

Au-delà des aspects de chronologie des sites sur lesquels des céramiques « à décor cerdan » ont été identifiées, il paraît également nécessaire d'appréhender plus précisément ce que l'on entend par « décor cerdan », dans une optique principalement comparative. La définition globalement donnée est celle d'incisions en chevrons ou en arêtes de poisson tracées dans la pâte fraîche. Nous proposons ici de dégager les principales caractéristiques décoratives de la « céramique à décor cerdan » d'après les

principaux résultats d'un travail de Master II (Bousquet 2008) comportant une approche stylistique et technologique des décors réalisée à partir des poteries du site de l'*Avellanosa* et des données bibliographiques.

3.2. Les principes de la décomposition de l'ornementation et l'identification de différents éléments décoratifs

À partir des dessins céramiques publiés, il est possible d'identifier différents éléments décoratifs composant les décors de « type cerdan ». La démarche suivie, inspirée des travaux de Laure Salanova (2000), permet de décomposer les ornements en **thèmes**, constituant l'unité élémentaire du décor et formés par la répétition des motifs, et en **motifs**, créés à partir de l'unité fondamentale, c'est-à-dire la plus petite unité du décor. Ils forment donc les éléments qui remplissent les thèmes ornementaux. Dans certains cas, il est également possible de déterminer une **trame**, constituant les éléments remplissant les motifs et un **encadrement** composant les limites de la zone décorée dans son ensemble.

Selon ce principe descriptif, il a été possible de différencier 5 groupes de décors principaux (A, B1 et B2, C, D, E : fig. 3). La principale difficulté à ce travail réside souvent dans l'identification du thème décoratif, en raison de l'état généralement très fragmentaire des céramiques. Ainsi certaines reconstitutions proposées restent hypothétiques (groupes D et E). Dans l'ensemble, c'est donc en premier lieu le motif ou une partie de celui-ci qui peut être déterminé. Pour la même raison de fragmentation, plusieurs tessons restent inclassables, étant impossible de discerner à la fois le thème et le motif.

De manière générale, le principe décoratif est souvent simple, comportant un motif géométrique qui se développe de manière répétée selon un déroulement linéaire : il s'agit d'un décor « en bande » pouvant être organisé de manière horizontale ou verticale. Un seul groupe (C) présente une ornementation plus complexe (fig. 3). Par ailleurs, notons que l'ensemble des différents décors recensés sont plus ou moins représentés parmi l'ensemble des vestiges connus. Ainsi, les groupes A, B et D sont les plus nombreux et observés sur différents sites. En revanche, les groupes C et E sont à ce jour identifiés sur un seul exemplaire de vase ou de fragment de vase provenant de l'abri de l'*Avellanosa* (épiphénomène ?).

3.3. Les formes céramiques et les autres décors associés

Au-delà du décor en lui-même, les critères pouvant être utilisés à des fins comparatives concernent l'emplacement de l'ornementation sur les récipients et les formes céramiques sur lesquelles les décors de « type cerdan » sont présents, mais également les associations possibles avec d'autres décors. Les quelques formes identifiables de vases montrent que les principaux thèmes ornementaux identifiés (groupes A et B) sont au moins présents sur des urnes à bord déjeté et des jarres. Les exemplaires de formes céramiques reconnaissables permettent, par ailleurs, de localiser pour l'instant les décors sur la partie supérieure des récipients et parfois sur les anses.

L'association des décors étudiés avec d'autres types d'ornementation est aussi documentée, tels que les cordons impressionnés, les lèvres incisées ou impressionnées, les impressions circulaires et les boutons ronds déprimés incisés ou non. Ces derniers pourraient marquer une certaine particularité de la « céramique à décor cerdan ».

3.4. Approche stylistique et technologique sur les vases décorés du site de l'*Avellanosa*

L'approche stylistique et technologique menée sur les céramiques de l'*Avellanosa* s'est basée sur un ensemble de tessons décorés (156 fragments) représentant environ 11 % de la totalité des restes céramiques mis au jour (1411 fragments), les incisions représentant par ailleurs la très grande majorité des types de décors. Elle a permis d'étudier précisément les techniques décoratives, grâce à la détermination de la morphologie des parties fonctionnelles des outils employés pour tracer les décors, ainsi que les gestes employés par le potier.e. Les observations macroscopiques révèlent l'utilisation de différents types d'outils de tailles diverses, souvent à extrémité émoussée, et plus rarement à extrémité pointue. L'étude comprend également l'identification de la chronologie des tracés, grâce à l'observation de certains indices macroscopiques (fig. 3). Il s'agit d'une démarche essentielle pour appréhender la structure de l'ornementation dans son ensemble (dans les cas où les thèmes sont identifiables).

Au-delà de l'aspect descriptif, fondamental pour déterminer précisément les thèmes et les motifs, la compréhension de l'ordre des tracés permet également d'aborder la question de l'intentionnalité sous-jacente

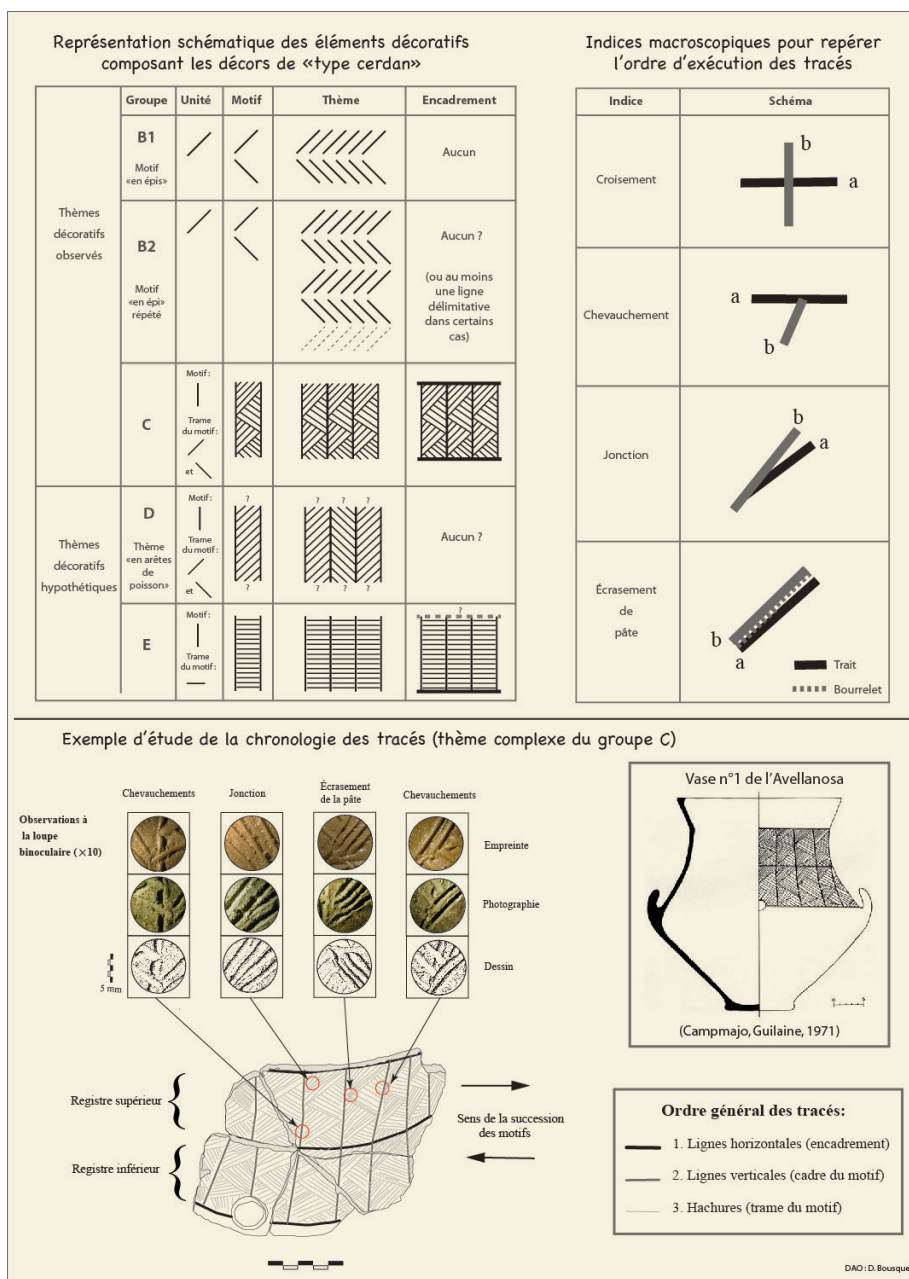

Figure 3
Les principaux thèmes et motifs des décors de « type cerdan » et exemple de l'étude de la chronologie des tracés

du potier.e. dans la mise en œuvre de l'ornementation. L'exemple des lignes d'encadrement présentes sur différents décors (groupe A, C et possiblement B, dans certains cas, et E) est particulièrement parlant : l'intention ici est bien de baliser systématiquement en premier lieu un espace proprement dédié à la décoration.

3.5. Point de comparaison avec les vases décorés de Merlès et confirmation d'une thématique commune

L'étude des céramiques décorées de l'Avellanosa a servi de base comparative avec une partie de la série de vases de Merlès (8 vases restaurés), qui montre globalement une forte unité morphologique et ornementale. Chaque récipient, notamment, porte un cordon impressionné, entre le bord et la panse, sous lequel se trouve un décor dit en « ziga-zagues » (Vilaseca 1976 ; Cura, Rovira 1976).

Ce dernier est, tout comme les décors de « type cerdan », réalisé par la technique de l'incision. Il semble possible, en outre, que le même outil ait été utilisé ici à la fois pour impressionner les cordons et tracer les incisions, en raison de la présence d'empreintes similaires sur les cordons et au niveau de la partie inférieure des incisions (fin du geste du potier.e). L'étude de la chronologie des tracés montre, par ailleurs, que l'ornementation a été effectuée suivant une même logique pour chacun des vases étudiés, la seule variation observée étant le nombre de rangée de traits incisés.

Ces différentes observations amènent à confirmer l'existence d'une thématique décorative commune entre les poteries provenant du site de Merlès et les vestiges céramiques retrouvés en divers lieux de Cerdagne. Elle correspond au groupe B, caractérisé par la succession sur tout le pourtour de la panse des récipients d'un motif « en épi » pouvant être répété ou non sur différentes rangées. En Cerdagne orientale, ce thème peut être reconnu de manière sûre pour l'instant sur 5 sites (fig. 4).

En revanche, une certaine variabilité dans le tracé des décors apparaît sur les différents exemplaires connus. Elle pourrait notamment être due à l'utilisation de divers outils pour tracer les incisions. Cependant, il manque encore une analyse approfondie de ces vestiges à l'image de celle effectuée sur les poteries du site de l'Avellanosa, qui permettrait de

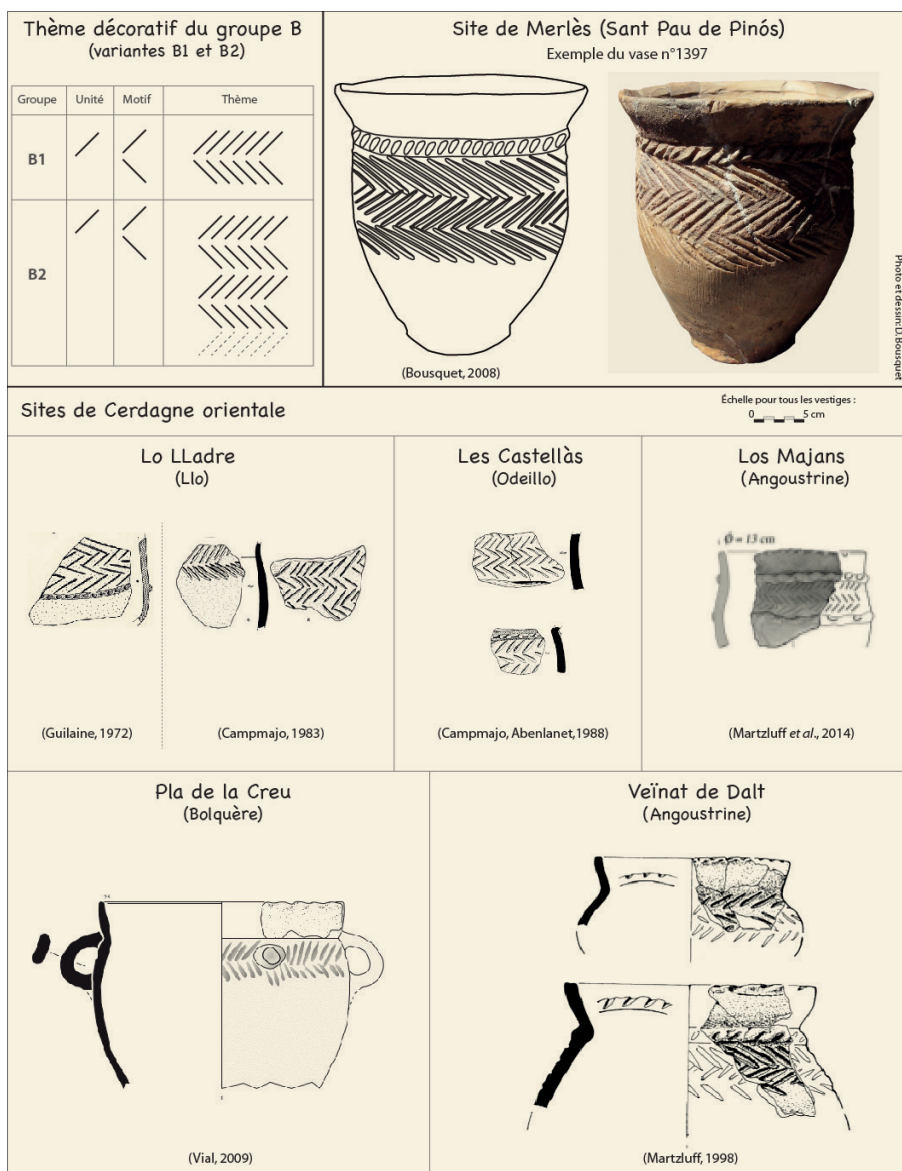

Figure 4 :
Thème décoratif commun aux vases étudiés de Merlès et à plusieurs céramiques provenant de différents sites de Cerdagne orientale.

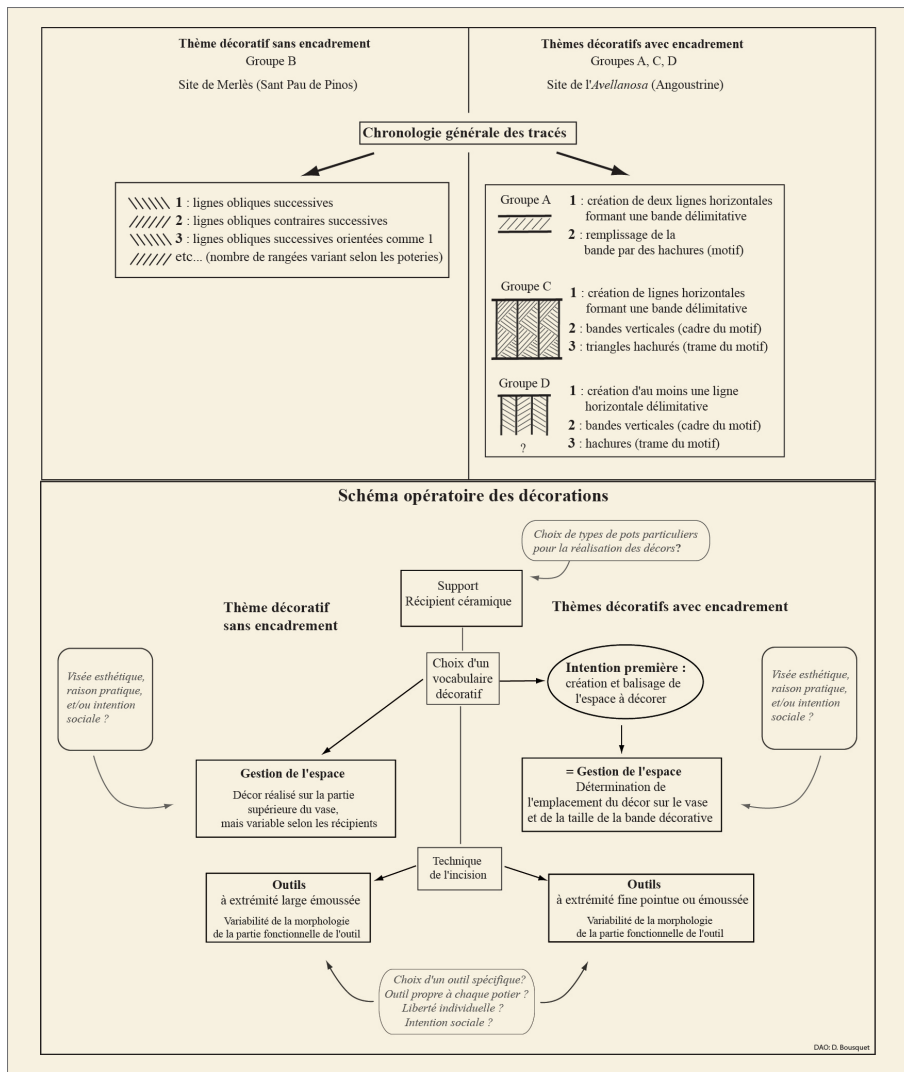
mieux appréhender la manière dont ont été conçus et réalisés les différents décors incisés.

3.6. Questions générales à partir du schéma opératoire des décorations

A partir du schéma opératoire global des décorations (fig. 5) plusieurs questions se posent à différents niveaux de l'analyse : d'abord, concernant le support en lui-même, et notamment savoir s'il existe un choix spécifique de récipient pour le décor de « type cerdan » ; ensuite, à propos du choix d'un vocabulaire décoratif et de certaines règles, notamment en termes de gestion de l'espace à décorer. Les interrogations portent alors sur le sens de cette gestion, à savoir s'il s'agit d'une visée simplement esthétique, d'une raison pratique ou d'une certaine intention sociale ; et enfin, sur la technique adoptée de l'incision et notamment par rapport au choix d'un outil spécifique propre à chaque potier.e.

Conclusion

Plus de 40 ans après les premières découvertes en Cerdagne d'une céramique protohistorique caractérisée par des décors incisés aux motifs spécifiques, et bien plus pour la « culture de Merlès », de nombreuses questions restent à éclaircir sur le sujet, non seulement du point de vue chronologique (Bronze final et 1er âge du Fer inclus?) mais également concernant la signification même des décors de « type cerdan » ici étudiés. Il apparaît aujourd'hui évident que le phénomène de l'apparition des décors « en épis » et en « arêtes de poisson », pour ne citer que les thèmes ornementaux les plus représentés, est généralisé à l'ensemble de la Cerdagne, ce qui avait été déjà conjecturé par J. Guilaine (1972) lorsqu'il parlait de « groupe cerdan ». Ce phénomène pourrait cependant largement dépasser cette région des Pyrénées, si l'on se réfère aux recherches effectuées en Andorre et en Catalogne notamment, où des décors similaires semblent y être également reconnus, comme sur le site de Merlès. Nous avons pu montrer, tout du moins pour ce dernier, l'adoption d'une thématique ornementale commune avec l'une de celles identifiées sur les poteries trouvées en Cerdagne (groupe B présentant le motif « en épi »). La variabilité des décors observée pour la même thématique doit être recherchée plus précisément dans les techniques décoratives mises en œuvre par les potier.e.s.

cerdan » dans sa globalité, d'autant plus lorsque l'on « *sait le rôle joué par les décors céramiques dans les sociétés sans écriture : l'organisation, les gestes et les outils employés pour l'ornementation des récipients sont profondément empreints de normes culturelles* » (Salanova 2000 p. 14). D'un point de vue spatial, des questions plus générales sur l'organisation et le sens de la distribution des différentes productions se posent, notamment à savoir ce qui circule (Vases ? Personnes ? Idées?). Reste également à mieux cerner la dimension historique du phénomène par l'apport de données chronologiques issues de contextes archéologiques fiables, seuls à même d'appréhender la question de l'apparition, de la perduration et voir le cheminement dans l'espace d'un phénomène stylistique particulier qui est, pour l'instant, le plus nettement identifié en Cerdagne.

Figure 5
Schéma opératoire des décorations et principaux questionnements (extrait de Bousquet, 2008, p. 60 - modifié)

La systématisation d'une étude des vestiges céramiques portée, en particulier, sur les décors (approche technologique et stylistique), telle que nous l'avons initiée à partir des vestiges du site de l'Avellanosa, apparaît fondamentale pour comprendre le phénomène de la « céramique à décor

BIBLIOGRAPHIE

BELBENOIT 2005

VICENT BELBENOIT, *Lotissement de la vallée Saint-Martin. Angoustrine-Ville-neuve-les-Escales (66). Une occupation du premier âge du fer, en débouché d'une vallée glaciaire du massif du Carlit en Cerdagne, Rapport final d'opération : diagnostic archéologique*, Nîmes, Inrap Méditerranée, p. 75.

BOUSQUET 2008

DELPHINE BOUSQUET, *Étude technologique et typologique de la céramique à « décor cerdan »*. Interrogations sur son interprétation chrono-culturelle, Master II, EHESS, Toulouse, p. 113.

BOUSQUET *et al.* 2014

DELPHINE BOUSQUET, PIERRE CAMPMAJÓ, DENIS CRABOL, GUY RANCOULE, MARIE-PIERRE RUAS, LAURENT BOUBY, CARINE CALASTRENC, MURIEL LLUBES, GILLES PARENT, «Du Bronze final III au 1er âge du Fer. Premiers résultats des fouilles du site du menhir à Eyne», *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 107-129.

BOUSQUET, KOTARBA, RENDU 2013

DELPHINE BOUSQUET, JÉRÔME KORTABA, CRISTINE RENDU, *Diagnostic sur le site protohistorique des Castellàs d'Odeillo, Rapport final d'opération : diagnostic archéologique*, Nîmes, Inrap Méditerranée, p. 259.

CAMPMAJO 1976

PIERRE CAMPMAJO, « L'abri sous roche de Bena », in *1er Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà - 1974*, Gérone, Cypsela, p. 118-121.

CAMPMAJO 1983

PIERRE CAMPMAJO, *Le Site protohistorique de Llo (Pyrénées-Orientales)*, Perpignan, Mém. de l'EHESS : université de Perpignan (coll. Centre d'études préhistoriques catalanes, 2), p. 169.

CAMPMAJO, ABELANET 1988

PIERRE CAMPMAJO, JEAN ABELANET, «Le site des Casteillas d'Odeillo, Pyrénées-Orientales: contribution à la connaissance de la céramique dite à "décor cerdan"», *Prehistoria i arqueologia de la conca del Segre*, p. 147-157.

CAMPMAJO *et al.* 2013

PIERRE CAMPMAJO, MARIE BALASSE, LAURENT BOUBY, DELPHINE BOUSQUET, STÉPHANIE BRÉHARD, CARINE CALASTRENC, DENIS CRABOL, JULIETTE KNOCKAERT, MURIE LLUBES, MICHEL MARTZULFF, GILLES PARENT, GUY RANCOULE, CRISTINE RENDU, MARIE-PIERRE RUAS, JEAN-DENIS VIGNE, *Programme Collectif de Recherches : La transition âge du Bronze - âge du Fer en Cerdagne, origine des influences (2011-2013), Rapport intermédiaire*, Montpellier, SRA Languedoc-Roussillon, p. 417.

CAMPMAJO *et al.* 2014

PIERRE CAMPMAJO, DELPHINE BOUSQUET, DENIS CRABOL, MICHEL MARTZULFF, CRISTINE RENDU, «Premiers éléments

permettant de saisir la transition âge du Bronze-âge du Fer en Cerdagne (Pyrénées-Orientales)», *XV Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 131-151.

CAMPMAJO, GUILAINE 1971

PIERRE CAMPMAJO, JEAN GUILAINE, *Un habitat protohistorique en Cerdagne: l'Avellanosa, Chaos de Targasonne (Pyrénées-Orientales)*, Carcassonne, Laboratoire de Préhistoire et de Paléontologie (coll. Atacina, 6), p. 44.

CAMPMAJÓ, GUILAINE 1976

PIERRE CAMPMAJO, JEAN GUILAINE, «Le site protohistorique de l'Avellanosa», in *1er Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà - 1974*, Gérone, Cypsela, p. 115-117.

CAMPMAJÓ, VIGNE 1980

PIERRE CAMPMAJO, JEAN-DENIS VIGNE, «L'économie cerdane aux époques préhistorique et protohistorique », in *Bulletin de la Société agricole, littéraire et scientifique des P.O.*, Perpignan, p. 11-39.

CURA, ROVIRA 1976

MIQUEL CURA, JORDI ROVIRA, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinos, Barcelona)», *Cypsela* 1, p. 101-104.

GUILAINE 1972

JEAN GUILAINE, *L'Age du Bronze en Languedoc Occidental*, Ariège, Roussillon

Paris, Mémoires de la Société Préhistorique Française 9.

GUILAINE 1983

JEAN GUILAINE, «Préface à P. Campmajo», *Le Site protohistorique de Llo (Pyrénées-Orientales)*, Perpignan, Mém. de l'EHESS : université de Perpignan (coll. Centre d'études préhistoriques catalanes, 2), p. 6-7.

GUILAINE, ABELANET 1966

JEAN GUILAINE, JEAN ABELANET, «La céramique polodienne du Roussillon et du bassin de l'Aude dans son contexte méridional», *Problemas de la prehistoria y de la etnologia vascas. IV Symposium de Prehistoria Peninsular bajo la dirección del Dr. D. Juan Maluquer De Motes (Pamplona, 1965)*, Pamplona, p. 129-148.

KOTARBA, RENDU 2007

JÉRÔME KOTARBA, CHRISTINE RENDU, *Pla de la Creu 2006 à Bolquère (Pyrénées-Orientales). Occupation et activités humaines à Pyrénées 2000, Rapport final d'opération : diagnostic archéologique*, Nîmes, Inrap Méditerranée, p. 63.

MARTZULFF 1998

MICHEL MARTZULFF, « L'Habitat protohistorique et médiéval du Veinat de Dalt, à Targasonne (Cerdagne) », in *Comerç i vies de comunicació : 1000 a. C.-700 d. C., XIe Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceterans, p. 421-434.

MARTZLUFF *et al.* 2014

MICHEL MARTZLUFF, DELPHINE BOUSQUET, PIERRE CAMPAJÓ, DENIS CRABOL, CHRISTINE RENDU, VINCENT BELBENOIT, «Questions sur le mode d'occupation de l'espace sur la "Solana" de Cerdagne, autour du Bronze final - 1er âge du Fer», XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 2014, p. 167-185.

MARTZLUFF, CRABOL, CURA 1988

MICHEL MARTZLUFF, DENIS CRABOL, MIQUEL CURA, «Une structure mégalithique protohistorique à Angostrina, en Cerdanya », in *Prehistoria i arqueologia a la conca del Segre. Homenage al prof. Maluquer de Motes, actes del VIIe Col·loqui Internacional de Puigcerdà, 1986*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceterans, p. 163-169.

MORERA 2016

JORDI MORERA, *Territori i poblament de Cerdanya a l'antiguitat. La ibèrització i romanització de la vallcerdana*, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 1567.

SALANOVA 2000

LAURE SALANOVA, *La question du Campaniforme en France et dans les Îles anglo-normandes. Productions, chronologie et rôles d'un standard céramique*, Paris, Éd. du CTHS : Société préhistorique française (Documents Préhistoriques).

VIAL 2009

JULIEN VIAL, *Le pla de la Creu à Bolquère (Pyrénées-Orientales). Occupation et mise en culture d'un versant de moyenne montagne au cours du premier âge du Fer, en Cerdagne, Rapport final d'opération de fouille archéologique*, Nîmes, Inrap Méditerranée, 71 p.

VILASECA 1976

SALVADOR VILASECA, «Apropòsit de l'anomenat Bronze Cerdà», *Cypsela* 1, p. 98-100.

Les ceràmiques del bronze final i de la primera edat del ferro al Vallès. Rastrejant l'estil Merlès a la plana prelitoral

F. Javier López-Cachero

SERP, Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques i Institut d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona

Xavier Carlús i Martín

Universitat Autònoma de Barcelona

Una ràpida revisió dels materials ceràmics procedents del Vallès i molt especialment dels jaciments de Bòbila Madurell i Can Roqueta, arran de la publicació de la darrera revisió dels materials de Sant Pau de Pinós, ha permès documentar algunes possibles decoracions coincidents amb l'esmentat jaciment berguedà. Més enllà del característic substrat de ceràmiques amb acabats pentinats o raspallats, que considerem un tret més aviat genèric, voldríem comentar el cas d'algunes peces amb decoracions de cordons impresos amb un instrument dentat o bivalve tipus *Cerastoderma*, així com de les decoracions amb motius d'espiga horitzontals i de ziga-zaga verticals. En essència, ens sembla que es tracta d'un mateix imaginari decoratiu que s'expressa amb tècniques o instruments sovint diferents.

1. Introducció

Els elements ceràmics característics de la fàcies de Merlès han estat descrits recentment de la manera següent: «Es tracta de contenidors de mida mitjana, aixecats a mà amb la presència d'aplicacions plàstiques al coll (en forma d'un o dos cordons) i la combinació d'aplicacions plàstiques amb impressions de tipus dentat, motius d'espiga horitzontal o ziga-zagues verticals al cos superior del vas, superposats a pentinats que acostumen a recórrer gran part del cos del vas» (Blasco *et al.* 2018: 88).

A partir d'aquesta referència, que actualitza allò que es considera d'estil Merlès, hem revisat les nostres bases de dades de materials ceràmics del bronze final i la primera edat del ferro procedents del complex arqueològic de Can Roqueta (sectors de Torre-romeu, Can Revella i necròpolis de Can Piteu – Can Roqueta), així com de la Bòbila Madurell. Aquestes bases de dades contenen un total de 13.186 objectes inventariats (formes i informes decorats).

A més, hem revisat antigues publicacions, que recullen materials de la zona, i la tesi de la professora Maria Àngels Petit (1985), en què podem trobar alguns materials d'interès.

Aquesta revisió de materials ens ha servit per identificar possibles decoracions i acabats d'estil Merlès al Vallès, tot i que, com es veurà, hi ha moltes dificultats per identificar-los, ja sigui perquè quantitativament no són casos gaire nombrosos o perquè no s'adeqüen de manera exacta al que s'ha descrit com a Merlès en la zona d'origen d'aquesta fàcies ceràmica.

2. La ceràmica del Vallès al bronze final i la primera edat del ferro a partir del complex arqueològic de Can Roqueta

Sense cap mena de dubte, podem considerar Can Roqueta com el jaciment de referència per a les cronologies compreses entre l'edat del bronze i la primera edat del ferro en la zona objecte d'estudi. El material ceràmic corresponent al bronze final i la primera edat del ferro ja ha estat descrit a partir de diferents publicacions (López Cachero 2005a; López Cachero 2007; López Cachero *et al.* 2007). Vegem-ne un breu resum.

Durant el bronze final trobem quatre tipus de produccions bastant estandarditzades.

En primer lloc, destaquem els plats tapadora de forma troncocònica que acostumen a presentar una nansa vertical, una coccio reductora homogènia i un tractament diferencial de les superfícies, amb la interior brunyida i sovint decorada amb acanalats.

En segon lloc, hi ha les típiques urnes d'incineració, sovint profusament decorades amb acanalats, de vora convexa i coll marcat, que són també freqüents fora de la necròpolis, ja que apareixen en sitges i estructures complexes per tot el paratge.

En tercer lloc, tenim les urnes globulars de vora recta exvasada i sense coll diferenciat. Dintre d'aquest conjunt, però, caldria distingir entre uns vasos grans i àmpliament decorats en la majoria dels casos, que són fàcilment identificables a la necròpolis de Can Piteu – Can Roqueta, així com també al sector Can Roqueta II, i altres de més petits que també apareixen en aquest mateix espai funerari i, en algun cas, també en altres sectors de Can Roqueta.

Per acabar, destaquem també les tenalles de perfils globulars o ovoïdes amb la vora exvasada recta o, més excepcionalment, convexa i amb coll diferenciat, com les típiques urnes del mateix perfil. Les superfícies són de tonalitats variades, però predominen les de color taronja o marró clar, mentre que els acabats acostumen a ser grollers o amb allisades irregulars. Els volums són molt variats, amb vasos petits, grans i mitjans. Quant a la decoració de les tenalles, el més corrent és la presència de cordons impresos amb digitacions (un o, en algun cas, dos), sobretot, al punt d'unió entre la vora i el coll del vas. El cos inferior pot presentar combinacions més elaborades de cordons, tot i que també és freqüent la seva absència. També són usuals les impressions que decoren el llavi de les tenalles i, de vegades, també la presència de nanses.

Durant la primera edat del ferro, també documentem notables similituds entre les ceràmiques de la necròpolis i les de la resta de sectors del complex arqueològic de Can Roqueta.

En primer lloc, hi ha els plats tapadora troncocònics de coccio reductora, sovint amb una nansa, que han perdut les decoracions acanalades internes característiques del moment anterior. Excepcionalment poden tenir vora entrant i presentar llengüetes perforades i peus alts.

En segon lloc, tenim els vasos cineraris de perfil bitroncocònic i vora exvasada allargada, que també són freqüents a tot el paratge. S'observen les típiques decoracions realitzades a partir d'acanalats horitzontals, així com les impressions obliqües fetes amb un instrument dentat del qual després parlarem.

En tercer lloc, a la necròpolis hi ha un conjunt important de diferents tipus de vasos d'acompanyament que també s'identifiquen entre els materials procedents dels altres sectors del paratge de Can Roqueta. Així, per exemple, són comuns els petits vasos amb una nansa, baixos o alts, decorats amb impressions dentades obliqües. Altres vasos de perfil semblant, amb nansa o sense, estan decorats amb els característics acanalats verticals. Altres vasos de perfil hemisfèric presenten vora entrant i una nansa o llengüeta. Com a la necròpolis, s'observa la tendència a incorporar peus cada cop més desenvolupats, sobretot entre els vasos de mida mitjana. Cal destacar també els vasos pintats de color vermell, que també són presents a Can Roqueta, al sector DIASA.

Finalment, destaquem les tenalles que manifesten una tradició hereva del període anterior, amb el característic perfil ovoide, la vora exvasada, de vegades amb el llavi decorat amb impressions i la decoració de cordons impresos, molt puntualment incisos (en nombre d'un o dos), que es disposen prioritàriament en el punt d'unió entre la vora i el coll del vas.

3. Alguns materials de possible estil Merlès

El repertori de formes que hem descrit no mostra gaires semblances amb el conjunt de Sant Pau de Pinós, tret d'alguna excepció. És cert que els plats tapadora són freqüents en els dos conjunts que comparem, però hi ha notables diferències. Per exemple, a Sant Pau de Pinós les decoracions internes són inexistents, i els tipus de nanses (horitzontals que arrenquen de la vora) també divergeixen clarament del conjunt de Can Roqueta, que aposta per una disposició vertical que neix a la vora i acaba cap a la part central del vas. En el cas de les tenalles, observem semblances formals amb els vasos ovoïdes amb un o dos cordons al coll i la vora recta exvasada. Ens detindrem més endavant en aquest conjunt de vasos, quan analitzem les decoracions. Els vasos de mitjà format procedents de Sant Pau de Pinós poden tenir també alguna correspondència formal amb alguns vasos de Can Roqueta, especialment aquells decorats amb acanalats horitzontals i els que tenen una nansa, però són un conjunt escassament representat al jaciment berguedà. L'absència dels vasos típics del bronze final, com ara les urnes de vora convexa i coll destacat, fa que descartem clarament una cronologia semblant per a Sant Pau de Pinós, en la línia del que ja s'ha dit (Blasco *et al.* 2018: 91).

Una ràpida revisió dels materials ceràmics procedents del Vallès, i molt especialment dels jaciments de Bòbila Madurell i Can Roqueta, ens ha permès documentar algunes possibles decoracions coincidents amb els materials de Sant Pau de Pinós. A continuació, comentarem els més destacats.

En primer lloc, volem assenyalar el cas de les tenalles amb cordons impresos de tipus dentat, malauradament poc representades en el total del conjunt estudiat (fig. 1). Una observació detallada del material sembla indicar que s'han fet servir dos instruments diferents per fer-hi les impressions dentades. El primer devia tenir una superfície aproximadament plana,

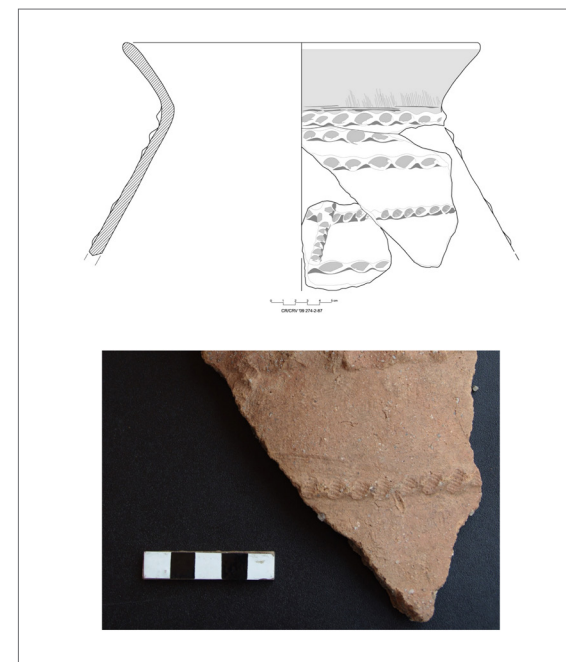

Figura 1
Vas CR-CRV 09 274-1-80 procedent del sector Can Revella de Can Roqueta. Dibuix i detall fotogràfic d'un dels cordons impresos amb instrument dentat.
© Equip Can Piteu – Can Roqueta

que, a manera d'espàtula dentada o vora poc corbada de petxina, talla els cordons fent unes impressions de tipus oblic. El segon és més difícil de precisar, però possiblement tenia una forma més arrodonida, potser feta amb la vora d'algun tipus de petxina dentada que és arrossegada fins a crear una depressió ovalada o arrodonida, semblant a la que es faria amb un dit. En qualsevol cas, la cronologia en ambdós casos és coincident i estaria circumscrita clarament a la primera edat del ferro.

Existeix un bon nombre de jaciments vallesans on aquesta decoració és present, com ara Can Roqueta (als sectors Can Roqueta II i Can Revella), la Bòbila Madurell (Sabadell), l'Abric d'en Mas (Sant Feliu de Codines) o la Cova del Torrent (Matadepera). Sovint aquests vasos presenten acabats raspallats o pentinats, característica que també es troba present en un bon nombre de vasos als jaciments vallesans, entre els quals afegiríem, a part dels anteriors, les sitges de la UAB (Cerdanyola del Vallès), Can Fatjó dels Orons (Sant Cugat del Vallès), Fons de Ripollet (Ripollet) o Castellarnau (Sabadell) (Petit 1985; Maya 1985). Aquest tipus d'acabats acostuma a localitzar-se a gran part del cos del vas i també a les vores de

les tenalles. Tradicionalment, es considera un tret distintiu de la primera edat del ferro, però és més aviat una característica genèrica que s'estén més enllà, en època ibèrica. Aquest tipus de vasos també es pot associar a les superfícies engrutades, que és un acabat freqüent al bronze inicial, però que ràpidament és substituït, tot i que apareixerà de manera marginal fins a la primera edat del ferro.

En segon lloc, els motius d'espiga horitzontals i les ziga-zagues, tan característics del grup de Merlès, apareixen a la plana del Vallès i són especialment abundants a Can Roqueta i Pinetons II, a Ripollet. No obstant això, a Sant Pau de Pinós es vinculen normalment a les tenalles, i les tècniques utilitzades són diferents del nostre cas, ja que majoritàriament es tracta d'acanalats que es disposen sobre el cos superior dels vasos de mida mitjana, sovint amb acabats allisats i brunyits. Són sempre vasos del bronze final i només a la primera edat del ferro trobem algun cas excepcional sobre tenalla, tot i que la factura continua sent diferent de l'estil Merlès.

Finalment, volem destacar un conjunt de decoracions impreses fetes amb un o diversos tipus d'instruments dentats —espàtula o rodeta?—, tots datats a la primera edat del ferro. Fonamentalment, s'agrupen en dos conjunts: un es basa en una impressió rectilínia d'uns 0,75 centímetres d'amplada, que presenta sis, set o vuit dents, o bé una altra de deu o dotze dents; l'altre model és corbat, amb forma de mitja canya, d'uns 0,2-0,3 centímetres d'amplada i amb almenys sis dents. En tots dos casos podria tractar-se d'un instrument metàl·lic amb dents molt fines i ben definides. En alguna ocasió, aquest mateix motiu s'hauria pogut realitzar amb un instrument tipus rodeta, però, com veurem, una observació detallada descarta aquesta possibilitat. A l'últim, la disposició d'aquest motiu dentat pot ser també molt diversa, partint de la base que el corbat només s'identifica en un únic vas procedent de la necròpolis de Can Piteu.

El vas d'acompanyament CPR-37-9C presenta forma de tendència globular amb vora recta exvasada, dues nanses oposades i un peu alt cònic. La seva decoració és força complexa i es presenta en diverses franges disposades al coll del vas fins a la carena. Just per sota del coll trobem una sèrie d'unes deu línies formada per dues impressions rectilínies horitzontals, fetes amb un instrument d'unes deu o dotze dents, seguides de

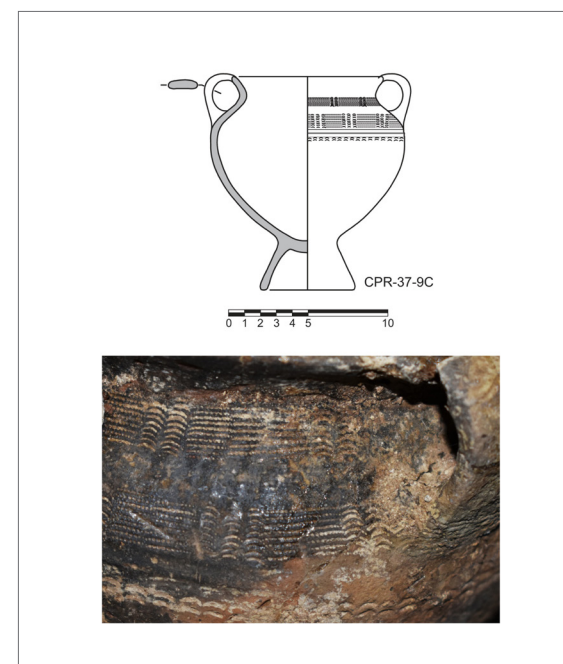

Figura 2
Vas CPR-37-9C procedent de la necròpolis de Can Piteu – Can Roqueta. Dibuix i detall fotogràfic de la decoració realitzada amb instruments dentats.

© Equip Can Piteu – Can Roqueta

dues impressions corbades dentades amb forma de mitja canya. Aquesta successió de dos traços rectilinis més dos de corbats es repeteix linealment i només s'interromp sota les nanses. Per sota, hi trobem una segona franja decorativa, formada per una seqüència similar, que en aquest cas incorpora tres columnes d'impressions corbades. Les impressions rectilínies horitzontals es disposen, en aquest cas, a tota la superfície de les nanses. Finalment, dues línies d'acanalats ben definits i una doble línia d'impressions corbades es localitzen just a la zona de la carena. La disposició d'aquests motius és en horitzontal, però es deforma lleugerament a la zona de la nansa per salvar-la (fig. 2).

La decoració dentada horitzontal havia estat interpretada inicialment com un exemple de rodeta, però l'observació detallada que n'hem fet amb motiu de la redacció d'aquest treball mostra que les impressions lineals no són contínues, sinó la suma de dues impressions diferents.

El segon vas d'interès és el CPR-18-3C, que presenta una forma hiperbòlica, una sola nansa i una base umbilicada. El perfil és ben conegut a les necròpolis del sud de França, amb peu alt o sense, exactament igual

Figura 3
Vas CPR-18-3C procedent de la necròpolis de Can Piteu – Can Roqueta. Dibuix i detall fotogràfic de la decoració realitzada amb un instrument dentat.

© Equip Can Piteu – Can Roqueta

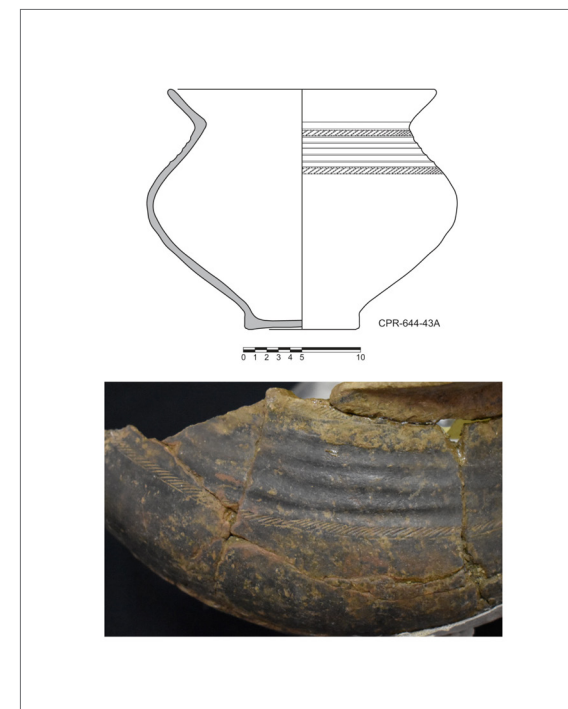

Figura 4
Vas CPR-644-43A procedent de la necròpolis de Can Piteu – Can Roqueta. Dibuix i detall fotogràfic de la decoració realitzada amb acanalats i instruments dentats.

© Equip Can Piteu – Can Roqueta

com el trobem a la nostra necròpolis on sumen un total de tres exemplars (López Cachero 2005a: 284). Els altres dos vasos de perfil similar i peu alt presenten, però, una decoració incisa de múltiples traços molt fins (tot i que domina el triple), possiblement realitzats amb un instrument metàl·lic. En canvi, la decoració del vas procedent de la tomba 18 està feta a base d'impressions obliqües, probablement realitzades amb una espàtula lleugerament corbada o més ampla a la part central, o potser una petxina de petita mida. De dalt a baix, trobem una primera línia horitzontal de dues impressions obliqües formant una espiga. És aquí on s'observa més clarament la presència d'un instrument dentat d'entre sis i vuit dents, ja que a la resta de decoració les dents no sempre són fàcils d'identificar. Aquest motiu en espiga es torna a repetir just a sota i se simplifica amb una única sèrie de motius en oblic a les dues línies següents, ja a la part baixa del vas. Entre les dues línies d'espigues s'hi observa també la disposició de dues columnes en vertical, una d'espigues i una altra d'impressions obli-

qües. Aquestes impressions obliqües en vertical també es localitzen entre la segona franja horitzontal i la tercera i entre la tercera i la quarta (fig. 3).

L'últim vas que voldriem estudiar és el vas cinerari CPR-644-43A. La seva forma és bicònica aixafada i amb carena arrodonida, vora exvasada recta i base umbilicada ressaltada. La decoració que ens interessa es troba just per sota del coll i sense arribar a la zona de la carena. Es tracta d'un fris bastant ample, format per un primer acanalat horitzontal; una franja formada per impressions obliqües dentades (de sis a vuit dents) delimitades per sengles línies horitzontals impreses, també fetes amb un instrument dentat; cinc acanalats horitzontals, i una darrera franja impresa que reproduïx el mateix esquema dentat abans esmentat, però sense la línia horitzontal superior (fig. 4).

Si bé és cert que l'instrument dentat que s'ha fet servir per representar els motius oblics es reconeix perfectament, així com les seves dimensions, l'instrument utilitzat per realitzar les línies dentades horitzontals no és tan

evident. En un inici el vam classificar com una rodeta, però una anàlisi nova i detinguda no permet de confirmar-ho. Sens dubte, es tracta d'un instrument amb un front dentat més ample que aquell altre que s'ha fet servir per a les impressions obliqües. D'altra banda, el motiu lineal sembla fet amb diferents impressions que se superposen, i la trajectòria lineal no és regular, de manera que s'observen subtils canvis de direcció que són incompatibles amb el que caldria esperar si es fes servir una rodeta.

A part d'aquests exemples, hi ha un volum important de vasos, tant procedents de Can Piteu com dels altres sectors de Can Roqueta, que es caracteritzen per impressions dentades en oblic disposades horitzontalment just per sota del coll i sobre la carena. Acostumen a localitzar-se en vasos bitroncocònics de vora recta, exvasada i allargada, que sovint s'utilitzen a la necròpolis com a urnes cineràries. Si bé és cert que aquesta decoració es pot identificar en alguna peça del bronze final, com passa a Can Roqueta II (López Cachero *et al.* 2007: 91 i fig. 85.5), és sobretot un bon indicador cronològic de la primera edat del ferro, ja que apareix vinculada gairebé sempre a un mateix tipus de vas i seguint una mateixa disposició.

4. Discussió i conclusions

Alguns dels motius decoratius i acabats que hem analitzat en aquest treball i els seus homòlegs d'estil Merlès creiem que formen part d'un mateix imaginari, que s'expressa amb tècniques o instruments que sovint poden ser diferents. El grup de Merlès és força singular des d'un punt de vista exclusivament centrat en l'anàlisi de les ceràmiques procedents de Sant Pau de Pinós, sobretot pel que fa a les seves decoracions. Malauradament, sabem molt poques coses del context general d'aquest grup, i és per això que es fa difícil precisar-ne la cronologia, que ha estat inclosa recentment en la primera edat del ferro (Blasco *et al.* 2018: 91).

Al Vallès, les ceràmiques decorades amb motius d'espiga i zigzagues s'estan fent, en la majoria dels casos, amb la tècnica de l'acanalat i en vasos característics del bronze final, de la qual cosa la necròpolis de Can Piteu (López Cachero 2005a) i el jaciment de Pinetons II (Balsera *et al.* 2011) són dos bons exemples. A la primera edat del ferro, en canvi, esdevé una decoració marginal, amb algun vas de provisions de gran format, com passa a la Bòbila Madurell (López Cachero 2005b).

En canvi, els acabats pentinats o raspallats són un tret més aviat genèric de la primera edat del ferro, tot i que podrien existir des d'abans i, sobretot, amb posterioritat, ja en època ibèrica, quan també són bastant freqüents.

Un mateix horitzó cronològic pressuposem per a les peces decorades amb cordons impresos dentats, que ens semblen les decoracions més properes a l'estil Merlès de tots els casos aquí analitzats. Aquest material apareix associat a la Bòbila Madurell (estructures D29 i D59), amb vasos bitroncocònics de vora llarga exvasada, tenalles amb acabats raspallats i una tapadora amb una nansa a la base, tots materials compatibles amb la primera edat del ferro (López Cachero 2005b). L'estructura 274 de Can Roqueta – Can Revella també presenta materials similars: peces bitroncocòniques, plats tapadora sense decorar i acabats raspallats i «engrutats» (Carlús i López Cachero 2013). Altres jaciments aquí citats, sobretot les coves, no presenten associacions clares i, per tant, no aporten res evident al debat cronològic.

Cal tenir present, però, que el nombre de jaciments vallesans que aquí hem analitzat ha estat reduït i és possible que aquest tipus de materials, sobretot els decorats amb instruments dentats, sigui més freqüent del que aquí hem pogut mostrar.

Agraïments

Aquest treball ha estat realitzat en el marc dels projectes HAR2017-87695-P, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad, i ARQ001SOL-178-2022 del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i SGR2017-00011 del Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques de la Universitat de Barcelona. Agraïm també les informacions proporcionades per la professora Maria Àngels Petit i per Raúl Balsera.

BIBLIOGRAFIA

BALSERA *et al.* 2011

Raül BALSERA, Òscar MATAS i Jordi ROIG, «Els Pinetons, un assentament prehistòric i medieval a la plana del Vallès (Ripollet, Vallès Occidental)», dins *Tribuna d'Arqueologia 2009*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 237-284.

BLASCO *et al.* 2018

MONTSERRAT BLASCO BIOSCA, ANNA GÓMEZ BACH i MIQUEL MOLIST MONTAÑA, «Aproximació a la producció ceràmica “Merlès”: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

CARLÚS i LÓPEZ CACHERO 2013

Xavier CARLÚS i F. Javier LÓPEZ CACHERO, *Estudi dels materials ceràmics del bronze final i primera edat del ferro de Can Roqueta / Can Revella (Sabadell – Barberà del Vallès, Vallès Occidental). Campaña 2009*, informe inèdit, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

LÓPEZ CACHERO 2005a

F. Javier LÓPEZ CACHERO, *La necrópolis de Can Piteu – Can Roqueta (Sabadell) en el contexto del Bronce Final y Primera Edad del Hierro en el Vallès: estudio de los materiales cerámicos*, tesi doctoral de la Universitat de Barcelona. En línia: <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/42623>

LÓPEZ CACHERO 2005b

F. Javier LÓPEZ CACHERO, *Estudi dels materials ceràmics del bronze inicial, bronze final i primera edat del ferro de la Bòbila Madurell – Can Feu (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental)*, informe inèdit, Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

LÓPEZ CACHERO 2007

F. Javier LÓPEZ CACHERO, «La producció ceràmica», dins Xavier Carlús, F. Javier López Cachero, Mònica Oliva, Antoni Palomo, Alba Rodríguez, Noemí Terrats, Carmen Lara i Núria Villena (coordinadors), *Cabanes, sitges i tombes. El paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) del 1300 al 500 ANE*, Sabadell, Museu d'Història de Sabadell (Quaderns d'Arqueologia, 4), p. 82-89.

LÓPEZ CACHERO *et al.* 2007

F. Javier LÓPEZ CACHERO, Xavier CARLÚS i Xavier CLOP, «Les ceràmiques procedents dels assentaments del paratge de Can Roqueta», dins Xavier Carlús, F. Javier López Cachero, Mònica Oliva, Antoni Palomo, Alba Rodríguez, Noemí Terrats, Carmen Lara i Núria Villena (coordinadors), *Cabanes, sitges i tombes. El paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) del 1300 al 500 ANE*, Sabadell, Museu d'Història de Sabadell (Quaderns d'Arqueologia, 4), p. 89-93.

MAYA 1985

José Luis MAYA, «Silos de la Primera Edad del Hierro en la Universidad Autónoma de Barcelona», *Estudios de la Antigüedad*, núm. 2, p. 147-218.

PETIT 1985

Maria Àngels PETIT i MENDIZÁBAL, *Contribución al estudio de la Edad del Bronce en Cataluña (comarcas del Moianès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Barcelonès y Baix Llobregat)*, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

La «cultura de Merlès» vista des dels Pirineus orientals

Enriqueta Pons Brun

Investigadora, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona

La denominada «cultura de Merlès» s'ha vist des de l'est com un jaciment arqueològic en potència, si ho comparem amb el grup cultural mailhacià, que engloba diversos grups regionals que van des de l'Empordà-Rosselló fins a la Provença, sobretot en el període de transició a l'edat del ferro (segles VIII-VI aC). Un conjunt de fragments ceràmics, malgrat la seva riquesa decorativa, no és suficient per descriure un grup cultural que caracteritzi un territori i el faci diferent dels altres grups més desenvolupats. De la Cerdanya a la costa, els Pirineus orientals no han estat mai cap frontera cultural ni discriminatòria. El temps i noves excavacions arqueològiques, sobretot al Solsonès i als territoris veïns, van confirmant els trets definidors d'un grup regional similar als grups que s'han format a les dues bandes dels Pirineus. En el cas del Solsonès, comença a emergir un gran grup cultural que té el principal nucli a la banda francesa, si l'emmirallem amb el grup de Mailhac. Restes minses del grup de Merlès van arribar fins a la costa.

1. Introducció i història del cas «cultura de Merlès»

Vist des de l'extrem nord-est de Catalunya, tocant als Pirineus orientals amb França, la denominada «cultura de Merlès», a Santa Maria de Merlès (Sant Pau de Pinós, el Berguedà), es componia tan sols d'un conjunt de fragments ceràmics de vasos modulats a mà i destacats per una decoració complexa, aconseguida per una barreja de tècniques decoratives aplicades a totes les parts del vas (Serra i Vilaró 1928). Atesa la mancança de fragments llisos, és molt probable que hi hagués hagut una selecció acurada en la recollida dels materials ceràmics.¹ Aquestes restes formaren part d'un «grup cultural» i emblemàtic, tant que a mitjan segle XX competia de manera indiscutible amb grups regionals que englobaven una població

¹ Troballa dels materials a Sant Pau de Pinós – Santa Maria de Merlès per Mn. Joan Serra i Vilaró (1918 i 1923).

territorial, com ara el grup del «bronze cerdà», destacat per un tipus de decoració impresa dels vasos ceràmics, o el grup de la cova de Bora Tuna (Llémena, el Gironès), destacat per una decoració incisa de triple traç a la part alta dels cossos ceràmics.

Bosch Gimpera (1932) individualitza les troballes de Merlès com a quelcom original i representatiu d'una cultura que va rebre el nom toponímic de «cultura de Merlès», un grup barrejat, diu, d'elements neolítics (influència cardial) i de les noves influències indoeuropees del primer mil·lenni, que ocuparen les valls altes i mitjanes del Llobregat i del Ter cap als segles V-IV aC. Aquest nom és adoptat per Maluquer (1945-1946) i Palol (1958), els quals plantegen el tema de «grups regionals», d'entre els quals sobresurten el «grup de Terrassa», per la necròpolis de Can Missert (Vallès Occidental), o el «grup d'Agullana», per la de Can Bech, a l'Alt Empordà, ambdues en territori litoral i trobades a l'atzar els anys 1906 i 1927, respectivament. Aquestes aglomeracions de grups emergents de la primera meitat del segle XX solen ser necròpolis d'incineració, caracteritzades per una decoració atractiva dels vasos cineraris, i en menor mesura, hàbitats. Als anys setanta i vuitanta, aquest tema s'anirà revisant, a causa de nous estudis: la tesina sobre el cas de Bora Tuna (Puertas 1974) i noves excavacions al jaciment de Merlès pels arqueòlegs Cura i Rovira (1976). Aquests arqueòlegs, a part de documentar restes d'una cabana, parlen d'una decoració impresa ben representada, dita *a rodeta/cordeta*, i que sembla una tècnica pròpia del grup de Merlès. Aquesta decoració impresa ja era utilitzada molt abans com un «fòssil marcador», original i exclusiu de Merlès. Cura i Rovira mencionen l'existència d'un vas documentat a Mailhac pels germans Taffanel (1955: 92, fig. 59, 1). També Almagro ens parla d'aquesta decoració, com a important i novadora, amb una impressió semblant a la cardial, de la qual posa alguns exemples existents fora del nucli de Merlès, com és el cas d'una gerra de la neàpolis d'Empúries (Almagro 1960: 153, fig. 113); també menciona la troballa d'una tassa carenada polipoda a la Garrotxa, al pla de Gibrella – Capsec.²

2 Blasco, en el treball de final de màster de 2016 de la UAB, considera que la tècnica de la impressió a cordeta és poc freqüent, i que només hi ha un sol cas de decoració impresa a rodeta. Desconeix l'existència dels tres casos costaners. El mateix passa en l'article publicat l'any 2018 (Blasco *et al.* 2018).

L'any 2003 va sortir publicat a França *Nécropoles protohistoriques de la région de Castres (Tarn)*. Aquest conjunt, excavat entre els anys 1979 i 1995, consta de tres necròpolis trobades en un radi de sis quilòmetres al voltant de la ciutat de Castres, i la cronologia s'estén de finals del bronze final fins a finals de la primera edat del ferro. Les excavacions preventives han documentat més de 1.200 tombes (Giraud *et al.* 2003). El lloc té una posició geogràfica privilegiada, entre la Mediterrània i el Massís Central, i entre l'Atlàntic i el Mediterrani, amb recursos de coure. Curiosament, en la fase del bronze final té fortes influències mailhacianes, i durant el període de transició al ferro es caracteritza per una nova tècnica decorativa impresa, dita *a rodeta/cordeta*, i que en un cas és la decoració dominant. A la necròpolis de Gourjade la tècnica de la rodeta/cordeta representa el 56 % de les peces decorades (Giraud *et al.* 2003, vol. 3: 103-180, fig. 1).³

El cas de la decoració cerdana va anar més lluny. En un principi la característica decorativa de la ceràmica es va utilitzar per definir un període, el «bronze cerdà» (Guilaine i Abelanet 1964), que més tard va quedar substituït per ceràmica de «fàcies cerdana» o «grup cerdà», quan es comprova que als nivells estratigràfics d'Avellanosa i Llo aquesta decoració es troba per damunt de nivells d'acanalats antics i també mailhacians, etc. És a dir, que l'inici d'aquesta decoració cerdana correspondria al període de transició al ferro (Guilaine 1972; Campmajó i Guilaine 1976; Vilaseca 1976).

En relació amb el cas de Merlès, foren importants els treballs de Sánchez (1989), que fa un assaig de periodització entre jaciments situats entre el segle VIII i el V aC, ja que planteja la hipòtesi que el paisatge de la Catalunya Central, banyada per la conca alta del Llobregat i la conca central del Ter, podia haver interrelacionat el territori. De l'anàlisi de dades derivades d'un catàleg (de coves, balnes, hàbitats a l'aire lliure —les necròpolis hi manquen— del Berguedà, el Solsonès, Osona i el Bages), l'arqueologia presenta uns trets que li donen una certa homogeneïtat en relació amb el cas particular de l'estil de Merlès, amb la confluència de manifestacions hallstàtiques i del període ibèric antic, especialment en

3 Els francesos utilitzen el binomi *roulette/cordelette* amb l'excusa que és difícil diferenciar ambdues tècniques, que només varien en l'instrument emprat —un cilindre de ceràmica serrat o bé un cordill. Aquestes dues tècniques impreses es fan servir encara al nord d'Àfrica. La utilització d'un fil metàl·lic per aconseguir aquestes impressions s'ha de descartar.

jaciments com Anseresa, Sorba i Sant Pau de Pinós. Les estratigrafies obtingudes d'alguns hàbitats (Castellvell, Serrat de l'Oca, Can Caseta) documenten la presència d'alguns elements de l'estil de Merlès molt presents en la decoració cerdana —com ara vores decorades, cordons impresos aplicats, incisions i impressions de ziga-zagues o espigues—, i la presència minoritària d'acanalats i d'una tècnica impresa nova, feta a rodeta/cordeta, que es troben en nivells o en contextos protoibèrics datats de finals del segle VII aC.⁴ En el treball de Sánchez (1989) es conclou que en el període 650-600 aC hi ha una certa difusió de la decoració impresa a rodeta/cordeta en l'entorn del riu Cardener.

Entre la substitució del concepte «bronze cerdà», que marcava una etapa cronològica de l'edat del bronze, pel concepte «grup cerdà», definit bàsicament per una decoració impresa que de fet s'estén per tot el Pirineu central i costaner, i gràcies a les conclusions derivades de la interrelació dels nous inventaris de la Catalunya Central prepirinenca, veiem que aquesta problemàtica de «formació de grups» regionals serà similar també en aquells grups que es troben al llarg del Prepirineu català fins a la costa, i que es concentren a partir de la transició a l'edat del ferro (970-650 aC) (López Cachero i Pons 2008; Pons 2012; Gómez *et al.* 2016).

Ja al segle XXI, investigadors i estudiosos deixen clar que el terme *cultura* aplicat a la troballa de Merlès és totalment obsolet; en sobresurten els casos dels treballs arqueològics de camp que es realitzen a la zona (Asensio *et al.* 2017), a més del treball de final de màster de la UAB, que revisa una part petita dels materials trobats per Serra i Vilaró (Blasco 2017) i que es publica més tard (Blasco *et al.* 2018).⁵ El terme *cultura* aplicat a un cas format per fragments de vasos ceràmics bellament deco-

rats no resultava suficient per caracteritzar un procés de regionalitat dins un territori concret. A més, els treballs de Sánchez (1989) i d'Asensio *et al.* (2017) no solament han aconseguit establir uns trets d'homogeneïtat de la zona, sinó que han propiciat que es dedueixi que aquesta és estratègica, amb xarxes fluvials, per a l'encreuament d'elements indígenes i al·lòctons procedents dels Pirineus centrals, del grup cultural Segre-Cinca i dels grups litorals del nord-est peninsular. En canvi, l'estudi analític de jaciments i la presència de vasos ceràmics decorats per la tècnica cerdana, o rodeta/cordeta, han fet veure certes diferències arqueològiques entre els assentaments de la conca del Ter, més afins als grups del litoral, i els de la conca del Llobregat, més d'acord amb el grup cerdà i el grup Segre-Cinca.

2. La formació de grups regionals: una relació inherent de la població amb un territori

A mitjans del segon mil·lenni, les poblacions establertes a la franja pirinenca formaven part de petites organitzacions ancorades des del principi de l'edat del bronze. A partir de finals del segon mil·lenni es produeixen unes mutacions o encreuament de poblacions procedents del centre europeu, portadores d'objectes metàl·lics de procedència atlàntica, centreeuropea, alpina i mediterrània, i que practiquen la incineració per enterrar els seus morts. Aquest moviment fou entès primer com una successió d'invasions procedents del nord-est i del centre d'Europa (cultura dels camps d'urnes, cultura de Hallstatt), opinions avui descartades. L'any 1988 té lloc una reunió a França, on es revisa qui i com arriba, en aquests moviments invasors, i proposen la caracterització d'un complex cultural i territorial anomenat «Rhin – Suisse – France Orientale (RSFO)», definit per una ceràmica fina amb formes noves: plats troncocònics, urnes amb cos bitroncocònic i vora exvasada o amb coll diferenciat i vora exvasada, bols de perfil convex, tasses de perfil concavoconvex i decorades essencialment amb la tècnica de l'acanalat (Brun i Mordant 1988). Les poblacions establertes a banda i banda dels Pirineus mantenen les seves identitats antigues, a les quals es barregen aquestes aportacions de manera diversa, amb la introducció del nou ritual funerari de la incineració. En aquests encreuaments de persones, conceptes i utensilis, apareixen noves formes ceràmiques, tant casolanes com funeràries, unes decorades

4 Com es veu aquí, també la decoració impresa a rodeta és pròpia de principis de l'edat del ferro, com també s'ha demostrat a les necròpolis de Tarn.

5 En l'estudi de Merlès s'anaren desgranant una a una les tècniques decoratives, les quals s'han documentat en tots els jaciments de l'entorn, i fins i tot alguna, com la decoració dita «cerdana», una de les més concurrents, s'ha escampat per tot el Prepirineu fins a la costa. Una altra de les tècniques decoratives de Merlès fou la tècnica de l'acanalat, i malgrat la seva escassetat, va servir com a marcador cronològic del grup al qual s'equiparava, conjuntament amb les necròpolis d'incineració. Ara se sap que formaria part de principis de l'edat del ferro, com tants altres grups arqueològics o regionals que es formen a banda i banda dels Pirineus, poc abans dels contactes mediterranis.

amb acanalats del grup RSFO i de la Suïssa francesa, i d'altres amb una tècnica incisa, per la via dels Alps. A la banda dels Pirineus orientals, a la banda empordanesa, destacaren per la presència d'una decoració incisa de doble traç, o de més traços, de línies paral·leles, formant motius geomètrics en què es ressaltava els solcs amb colorant blanc o vermell (Gascó 2000) (fig. 1).

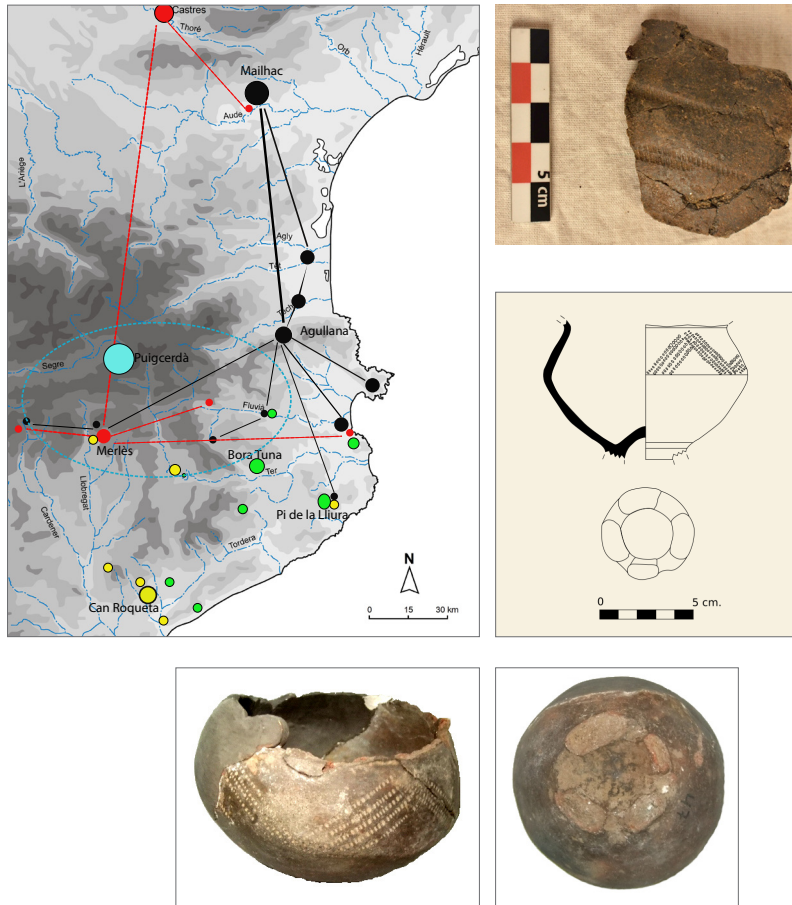

Figura 1
Mapa del nord-oest mediterrani que engloba part dels Pirineus centrals i orientals, amb la indicació dels jaciments més representatius i en contacte amb les restes de Merlès, abans dels contactes mediterranis. Hi ha dues zones d'influències, segons la decoració dels vasos ceràmics: els procedents de la part francesa, on hi ha el nucli de Mailhac, ja conegut, i el nucli de Castres, i els de procedència local, com ara del grup Bora Tuna – Pi de la Lliura (la Selva) i del grup Can Roqueta (Vallès Occidental).

En aquest sentit podem concebre les poblacions pirinenques com una unitat cultural amb accents diferenciats segons les tradicions ancestrals i les evolucions regionals de cada grup. La via transpirinenca és la principal via d'introducció de les necròpolis d'incineració, a banda i banda, tant a les depressions del litoral català com a l'interior. Ja a l'edat del ferro, els mecanismes de circulació s'han capgirat en una altra direcció, cap a la via del Mediterrani, la que més ha influït en la formació definitiva dels grups regionals i culturals de l'etapa posterior. Deixant de banda l'autodeterminació del grup Segre-Cinca (López 2000), que es va anticipar com a grup cultural en plena edat del bronze per altres contactes mai aclarits, probablement de l'interior de la península Ibèrica, ara podem documentar la formació de grups regionals de començaments del primer mil·lenni: el «grup cerdà», a la Cerdanya; el grup relacionat amb Merlès, de la conca alta del Llobregat i Cardener, amb forts contactes cerdans i molt probablement amb contactes del grup cultural de Castres (Tarn), o per la part del Ter amb el grup regional d'Agullana, inclòs dins la cultura mailhaciana. Aquest grup cultural, amb el nucli central a Mailhac (Aude), es va estendre per l'Empordà, de nord a sud del Fluvià i més a l'interior del seu traç fins al seu naixement, passant per les coves de Serinyà, Can Xac (Argelaguer) i la Dou (Sant Esteve d'en Bas). Per la part de la conca mitjana del Ter destaca el grup d'Osona, amb contactes amb el grup cultural de Mailhac i del Vallès Occidental. El grup de Bora Tuna – Pi de la Lliura resta encara per definir com a grup arqueològic o regional (Pons 2012 i 2014; Pons i Solés 2008).

També es formen grups regionals o culturals al llarg de la costa nord-occidental mediterrània i de la depressió litoral catalana, des de la Provença fins més enllà de la costa central catalana, al Vallès. La dificultat de definir els trets de cada grup rau a interactuar els principals elements culturals, socials i econòmics que es troben en un territori concret i natural, i documentar un nucli centrat de formació i expansió, a través de les vies de territori més ampli.

3. Estudi i debat

Sense voler deixar de banda el que és prioritari, ja que ha de ser un tema de debat, penso que s'haurien de definir i diferenciar aquests termes: què

és un *grup arqueològic*, un *grup o fàcies regional* i un *grup cultural*. El cas de Merlès —la troballa feta l'any 1918 d'un conjunt de fragments de vasos ceràmics decorats amb diverses tècniques que ocupaven totes les parts del perfil dels vasos— va cridar l'atenció als estudiosos de l'època, i es donà nom al fet com a «cultura de Merlès» per excepcional. Es tractava d'un nom distintiu per a un tipus decoratiu i per a un sol assentament que va durar fins fa poc. La presència de la decoració d'acanalats, entre les variades tècniques aplicades, va donar opció a situar-la, en diferents moments, en la civilització hallstàtica o de camps d'urnes. Ara sabem que aquesta decoració de l'acanalat aplicada a la ceràmica té una antiguitat que va de finals del segon mil·lenni i que va perdurar fins a inicis de l'edat del ferro. També pensem que una cultura no es defineix per un ítem exclusiu, sinó per uns trets característics i coherents a uns costums i a un territori natural que la fan diferent d'un altre grup proper.

No sé on es va originar l'aplicació del nom *grup arqueològic*, però sembla que es fa amb la intenció clara de cercar o relacionar un punt geogràfic d'origen i la consegüent difusió d'un ítem cridaner, com ara un «fòssil director»,⁶ una tècnica decorativa amb motius similars representats en sanefes sobre un vas ceràmic, prototipus d'estils i formes ceràmiques, etc. (fig. 2).

El *grup arqueològic* ha de pertànyer a un territori natural més aviat limitat, però pot tenir vies de comunicació natural que amplii l'expansió dels ítems que el defineixen, o que li són afins dels veïns. Un cas concret de grup arqueològic seria la decoració amb la tècnica incisa de triple o més traços molt fins, localitzats per primer cop a la cova de Bora Tuna, Llémèna (Puertas 1974), que presenta motius de ziga-zagues, espigues, línies horitzontals, ondulades i trencades, o bé de meandres, en el cas de vasos cineraris. Aquesta tècnica decorativa es documenta en zones selvatanes del Brugent – Llémèna (cau Negre, Amer) i Farners (Sant Salvador); s'estén, a través del Ter i de les Guillerries – Montseny, per Osona, el Maresme i el Vallès Occidental, així com per zones emporda-

6 Originàriament, el «fòssil director» sorgeix al segle XIX com un indicador cronomètric amb una certa precisió; és un concepte molt útil en períodes geològics. Usat en arqueologia, s'ha de tenir molt en compte el context estratigràfic en què es troba. Queda demostrat que certs utensilis o invents de la humanitat, com ara un bifaç, o un vas ceràmic fet a mà, o les mateixes tècniques decoratives sobre els vasos, es poden donar en diferents llocs, a vegades molt distants en espai i temps i sense contacte entre ells.

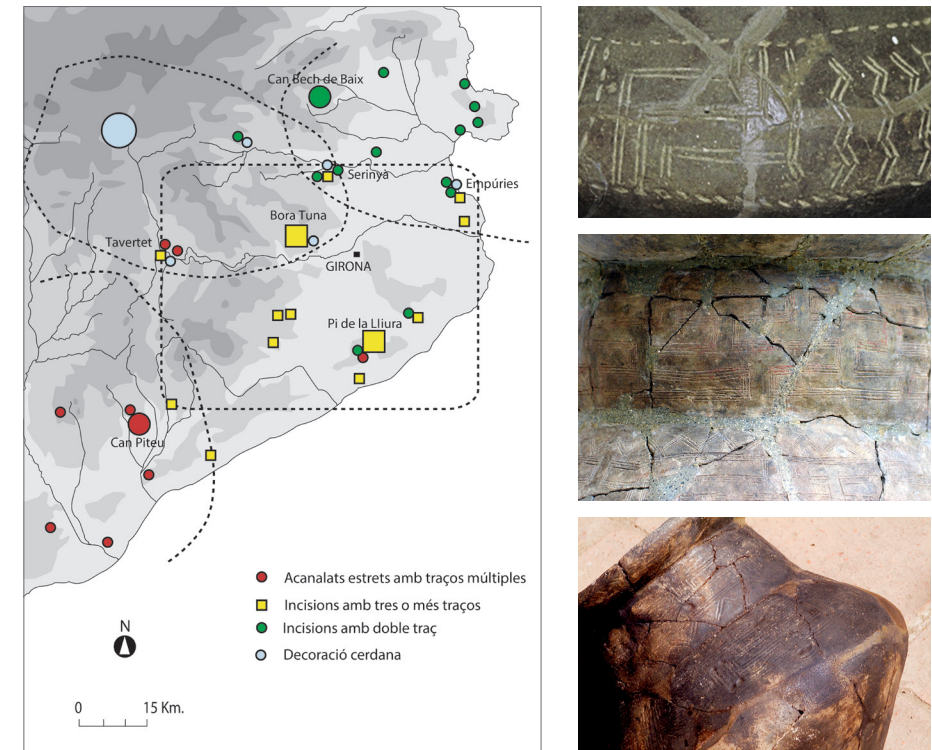

Figura 2 Diferents grups arqueològics del nord-est català. Distribució de les tècniques decoratives més freqüents localitzades en coves i en necròpolis d'incineració: 1) tècnica incisa de doble traç, grup d'Agullana; 2) tècnica incisa de triple traç o múltiple, grup Bora Tuna – Pi de la Lliura; 3) tècnica impresa contínua de soles, grup Can Roqueta.

neses com el cau del Duc d'Ullà, al Montgrí. A part de la riquesa dels materials trobats a la cova de Bora Tuna, la resta dels materials escampats en coves no era gaire nombrosa, i la majoria dels casos eren fragments. L'any 1999 va tenir lloc la troballa de la necròpolis del Pi de la Lliura (Vidreres), excavada fins a l'any 2007, on la decoració dominant era la tècnica incisa de tres o més traços feta amb un instrument de punta fina (Pons i Solés 2008). Aquesta troballa, situada sobre una carena, dona més categoria al grup arqueològic, i també marca un inici de formació d'un grup humà relacionat amb un territori, però manquen encara troballes d'hàbitat a l'aire lliure i noves necròpolis que assenyalin una població estable cohesionada a la plana de la Selva.

Els *grups regionals* correspondrien a aquells grups destacats per un ítem diferenciador que fos exclusiu d'un territori natural més ampli, sorgit d'una formació litogènica semblant, amb els seus recursos naturals i vitals d'aigua, flora i fauna, i amb una xarxa fluvial lligada a possibles vies de comunicació, a passos muntanyencs derivats de valls fossilitzades, etc. El cas més conegut, pels seus importants estudis i la recerca, seria el «grup cerdà» o «fàcies cerdana», que té una concentració densa a la Cerdanya, a banda i banda dels Pirineus, i una gran expansió per tot el Prepirineu de la Catalunya Central (el Berguedà, el Solsonès, el Ripollès, la Garrotxa, Osona i l'Empordà). En aquest cas, el grup destaca per una decoració impresa (Campmajó 1976) de motius d'espiga o ziga-zagues, diferent de les tècniques de les necròpolis d'incineració. Una bona part de la ceràmica de Merlès es troba decorada amb aquesta tècnica impresa, dita cerdana, molt més que decorada a rodeta/cordeta. També formarien part d'un grup regional perfecte; seria el grup empordanès, centrat en la necròpolis d'Agullana. Els arqueòlegs Maluquer (1944) i Palol (1958) li donen la categoria de grup cultural, però això queda descartat en demostrar que aquesta necròpolis formava part d'un grup territorial molt més ampli, que s'estenia des del Ter-Fluvià (l'Empordà) fins a la Provença (França), amb el nucli principal a Mailhac, a la vall mitjana de l'Aude (Janin 1994). Els nous resultats que està donant el grup de Can Piteu – Can Roqueta,⁷ al Vallès Oriental, podrien representar més que un *grup regional*; no solament es destaca per una decoració de solcs (incisió en punta roma) en la ceràmica, sinó també per la presència de dos prototipus de vasos ceràmics (formes 3 i 4 de López i Cachero 2005), prototipus que també es donen a la necròpolis de Tavertet (Osona) (Molist *et al.* 1986) o a la del Pi de la Lliura —aquesta, però, amb la variant tècnica diferent, en què la incisió és feta amb un instrument de punta fina (fig. 3).

Els *grups culturals* estarien formats per diversos grups regionals amb uns trets de formació territorials anàlegs als que han portat les poblacions a organitzar-se segons unes formes de vida i de mort, així com a dependre

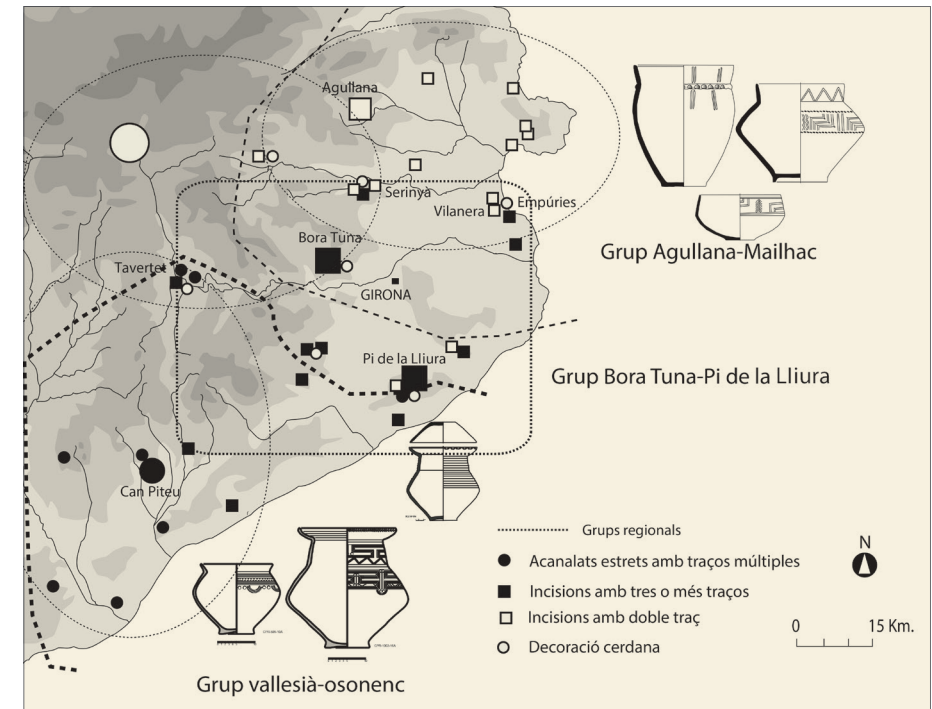

Figura 3
Grups regionals del nord-est de Catalunya, 900-650 aC, amb una població cohesionada a un territori natural, en què les tècniques decoratives estan associades a morfotipus de vasos ceràmics. (Dades obtingudes a través de necròpolis)

d'una economia també molt propera entre si, que facilitaria els intercanvis. Aquí podríem situar-hi el grup cultural de Mailhac, amb centre a Mailhac (Baix Llenguadoc – Aude), sorgit bàsicament de la civilització RSFO i sota els efectes de les influències mediterrànies. El «complex cultural de Mailhac» fou definit per Guilaine l'any 1972. Es desenvolupà durant els segles IX i VIII aC i es va estendre per la costa mediterrània occidental des de la Provença fins al nord-est de Catalunya, a l'Empordà-Rosselló (Janin 1994). La necròpolis d'incineració més gran, en aquestes comarques catalanes, és la de Can Bech de Baix, Agullana (Palol 1958; Toledo i Palol 2006), juntament amb les necròpolis del Rosselló, com Negabous (Pirineus Orientals) (diversos autors 2010) o Vilanova, Ceret (Claustres i Peyre 2013) (fig. 4).

7 Aquesta necròpolis ha estat objecte de diversos articles, i recentment d'una tesi doctoral (Carlús 2021), on hi ha un treball molt desenvolupat de la decoració impresa i continua de solcs i motius de sanefes. La característica i variada complexitat dels motius decoratius ha estat utilitzada per l'autor per definir probables indicadors de diferència social dels enterrats.

El grup cultural de Mailhac (fig. 4) està format per diversos grups regionals amb les seves analogies i divergències. Les analogies principals es troben en l'ús del ritual funerari, de l'arquitectura dels habitatges i, sobretot, en la decoració ceràmica i en el poder adquisitiu del bronze. El que destaca en aquest grup és la tècnica decorativa que ornamenta els vasos cineraris, de més envergadura que els vasos casolans: la decoració incisa de doble traç. Els motius i les sanefes presenten motius geomètrics i figuratius, distribuïts en banda a la part superior de les urnes cineràries; han estat un dels «fòssils directors» d'aquest complex cultural que s'estén per tot el sud de França i el nord de l'Empordà. L'estil esquemàtic d'aquests elements pictogràfics ha fet pensar molts autors en la possible existència d'una escriptura, la qual només es troba sobre un suport ceràmic, o recipient (Gascó 2000). En alguns vasos hi observem figures esquemàtiques que evocuen desfilades d'imatges simbòliques acompanyades de figures zoomorfs i antropomorfs (caravanes, danses, processons, processos del treball agrícola, bandes); altres figures són símbols amb traçats geomètrics (l'aigua per meandres, el sol per l'esvàstica, la roda o la carreta per quadrats o rectangles barrats per una creu, cavalls estilitzats per línies trencades en posició vertical, etc.); d'altres són traçats estrictament geomètrics (línies horitzontals, denticulades, triangles ratllats). Aquestes representacions pictogràfiques, simbòliques i esquemàtiques són ressaltades artísticament per la incrustació de material pictòric de color blanc (pols òssia) o vermell (pigment) dins els solcs que deixa la incisió que s'ha fet sobre la ceràmica abans de la cocció (fig. 3). Els utensilis de bronze, rars al principi, es multipliquen al final d'aquest complex i es caracteritzen per formes fins ara desconegudes en la forma i en l'ús (ornamentació per als cabells i de l'abillament, com ara pinces, navalles d'afaitar, fibules o ganivets). Les principals discrepàncies són les formes ceràmiques que cada grup manté del substrat i dels costums dels avantpassats, que no es modifiquen gaire, i les estructures de l'habitatge. Apareix el ferro a finals del segle VIII.

Aquest grup cultural amb el nucli principal a Mailhac va tenir una expansió molt forta vers el sud, traspasant els Pirineus orientals. El jaciment més gran és la necròpolis d'Agullana, caracteritzada com a grup que formava part del grup cultural mailhacià des de l'any 1976 fins ara, pel nombre important de jaciments que engloba al nord de la plana de

Figura 4
El grup cultural de Mailhac I (França), que engloba diferents grups microregionals que s'estenen de la Provença al Rosselló, traspasant els Pirineus orientals fins a l'Empordà.

l'Empordà, entre coves, habitatges i enterraments. La seva expansió arriba fins al Pla de l'Estany, la Garrotxa, i fins a les Gavarres i la Selva (Pons 1976 i 1996-1997). Darrerament s'ha documentat a la costa central de Catalunya (Can Piteu – Can Roqueta) i al Pi de la Lliura, a la Selva (fig. 2), i fins i tot s'han documentat diversos contactes a les necròpolis de Castres (Tarn), la qual destaca per la decoració de la impressió a rodeta/cordeta (Giraud *et al.* 2003).

Els grups culturals estarien marcats, doncs, per un nucli principal i estratègic, format per un conjunt de necròpolis amb un nombre important de tombes, amb una decoració dels vasos cineraris com a marcador dels seus orígens, i que aglutina una població extensa cada vegada més sedentària, en què els habitatges són cada vegada més sòlids. Els grups regionals que els formen estan perfectament cohesionats per les relacions econòmiques, socials i comarcals pròpies. En el cas del grup regional d'Agullana, va passar a formar part del grup empordanès, previ a la tribu dels indigets, poc després de la fundació de la colònia focea a Empúries i l'inici de la cultura ibèrica (Pons 2006).

De la mateixa manera que definim com a grup cultural els grups dependents de Mailhac, podem acceptar que el cas del jaciment de Can Piteu – Can Roqueta, al Vallès Occidental, amb els seus respectius habitatges, podria ser el nucli central d'un grup cultural més ampli, format per una necròpolis d'incineració que engloba les tres fases característiques del bronze final, transició i ferro I, així com restes d'habitació molt properes, amb un conjunt de jaciments de l'entorn, com ara el de Can Missert (Terrassa) i d'altres, i que va tenir contactes a Osona, a la Selva o a l'Empordà. Un altre cas d'estudi seria el format pel nucli central de les necròpolis de Castres (Tarn), amb la mateixa categoria que tenen els nuclis de Mailhac i Can Piteu – Can Roqueta, format per necròpolis molt properes entre si, amb fortes relacions amb el grup de Mailhac. A aquest grup cultural de Castres hi podria pertànyer la zona prepirinenca del Solsonès-Berguedà, amb el grup arqueològic de Merlès i el seu entorn de la conca alta del Llobregat i el Cardener. Però encara manca força camí per recórrer.

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO BASCH 1960

Martín ALMAGRO BASCH, «Los campos de urnas de España», dins Ramón Menéndez Pidal (director), *Historia de España: España protohistòrica*, Madrid, Espasa Calpe, vol. I, 2, cap. III, p. 153-163.

ASENSIO *et al.* 2017

David ASENSIO, Francisco José CANTERO, Ramon CARDONA, Borja GIL, Jordi MORER DE LLORENS, Josep POU i Laro SÁNCHEZ, «Seguint les passes de mossèn Serra i Vilaró: novetats sobre l'evolució del poblament ibèric a la Lacetània septentrional a partir de l'activitat arqueològica del Centre d'Estudis Lacetans (1996-2016)», dins *Actes de les IV Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central 2016*, Solsona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 44-65.

BLASCO 2017

Montse BLASCO, *La cultura arqueològica de Merlès durant bronze final i primera edat del ferro: una revisió crítica a través de la decoració ceràmica*, treball de final de màster inèdit, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

BLASCO *et al.* 2018

Montserrat BLASCO, Anna GÓMEZ i Miquel MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica «Merlès»: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela*, núm. 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1932

Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Pamplona, Urgoiti Editores.

BRUN i MORDANT 1988

Patrice BRUN i Claude MORDANT (directors), *Le groupe Rhin-Suisse-France orientale et la notion de civilisation des Champs d'Urnes. Actes du Colloque international de Nemours 1986*, Nemours, Éd. APRAIF (Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ille-de-France, 1).

CAMPMAJÓ 1976

Pierre CAMPMAJÓ, «Le site de Llo», *Cypsela*, núm. 1, p. 83-90.

CAMPMAJÓ i GUILAINE 1976

Pierre CAMPMAJÓ i Jean GUILAINE, «Le site Préhistorique de l'Avellanosa», *Cypsela*, núm. 1, p. 115-117.

CARLÚS 2021

Xavier CARLÚS, *Mort i ritual funerari en el context del bronze final a la depressió prelitoral catalana: l'hàbitat i la necròpolis d'incineració de Can Roqueta com a paradigma interpretatiu*, tesi doctoral inèdita, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

CLAUSTRES i PEYRE 2013

Françoise CLAUSTRES i Gilles PEYRE, *La Nécropole de Vilanova à Céret (Pyrénées-Orientales)*, Perpinyà, Groupe de Préhistoire du Vallespir et des Alpes.

CURA i ROVIRA 1976

Miquel CURA i Jordi ROVIRA, «Consideracions sobre el poblament del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela*, núm. 1, p. 101-104.

DIVERSOS AUTORS 2010

DIVERSOS AUTORS, *Des vases pour l'éternité. La nécropole de Negabous et la Protohistoire du Roussillon*, Perpinyà, Conseil Général des Pyrénées-Orientales, Pole Archéologique Départemental.

GASCÓ 2000

Jean GASCÓ, *L'âge du bronze dans la moitié sud de la France, de -2000 à -800 ans. Histoire de la France préhistorique*, París, La Maison des Roches.

GIRAUD *et al.* 2003

Jean Pierre GIRAUD, Francine PONS i Thierry JANIN (directors), *Nécropoles protohistoriques de la région de Castres (Tarn). Le Causse, Gourjade, le Martinet*, París, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme (Documents d'Archéologie Française [DAF], 94).

GÓMEZ *et al.* 2016

Anna GÓMEZ, Irene PEIX, Montserrat ROCAFiguera, Miquel MOLIST i Imma-OLLICH, «La transición de la Edad del Bronce a la Primera Edad del Hierro en la región central de la actual Cataluña», dins Claire-Anne de Chazelles i Martine Schwaller (editors), *Vie quotidienne, tombes et symboles des Sociétés Protohistoriques de Méditerranée Nord-Occidentale. Mélanges offerts à Bernat*

Dedet, vol. 1, Lattes, Publications de UMR 5140 du CNRS (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors, série 7), p. 347-368.

GUILAINE 1972

Jean GUILAINE, *L'âge du bronze en Languedoc Occidental, Ariège, Roussillon*, París, Klincksieck (Mémoires de la Société Préhistorique Française, 9).

GUILAINE i ABELANET 1964

Jean GUILAINE i Jean ABELANET, «Esquisse chronologique de l'âge du bronze dans les Pyrénées-Orientales», *Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie*, núm. 13, p. 207-227.

JANIN 1994

Thierry JANIN, «Le group cultural Mailhac I en France méridionale : essai de définition et extension géographique d'après l'étude des nécropoles du Languedoc occidental», dins Jean Gascó i Françoise Claustre (directors), *Habitats, économies et sociétés du Nord-Ouest méditerranéen de l'Âge du Bronze au premier Âge du Fer, XXIVe Congrès Préhistorique de France*, Carcassona, Société Préhistorique Française, p. 167-174.

LIVINGSTONE SMITH 2007

Alexander LIVINGSTONE SMITH, «Histoire du décor à la roulette en Afrique subsaharienne», *Journal of African Archaeology*, vol. 5 (2), p. 189-216.

LÓPEZ CACHERO 2005

Francisco Javier LÓPEZ-CACHERO, *La necrópolis de Can Piteu – Can Roqueta (Sabadell) en el contexto del Bronce Final y la Primera Edad del Hierro en el Vallés: estudio de los materiales cerámicos*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona. En línia: <http://www.tesisenxarxa.net/>.

LÓPEZ CACHERO i PONS 2008

Francisco Javier LÓPEZ CACHERO i Enriqueta PONS, «La periodització del bronze final al ferro inicial a Catalunya», *Cypsela*, núm. 17, p. 51-64.

LÓPEZ MELCIÓN 2000

Joan B. LÓPEZ MELCIÓN, *L'evolució del poblament protohistòric a la plana occidental catalana*, tesi doctoral, Lleida, Universitat de Lleida. En línia: <http://www.tesisenxarxa.net/>.

MALUQUER DE MOTES 1944

Joan MALUQUER DE MOTES, «Avance de los hallazgos de la necrópolis de Agullana II. Los Bronces», *Ampurias*, núm. VI, p. 112-126.

MALUQUER DE MOTES 1945-1946

Joan MALUQUER DE MOTES, «Las culturas hallstáticas en Cataluña», *Ampurias*, núm. VII-VIII, p. 115-184.

MALUQUER DE MOTES 1963

Joan MALUQUER DE MOTES, «El desarrollo de la Primera Edad de Hierro», dins *II Symposium de Prehistoria Peninsular. Problemas de la Prehistoria y de*

la Arqueologia Catalanas, Barcelona, Instituto de Arqueología / Universidad de Barcelona, p. 53-69.

MOLIST *et al.* 1986

Miquel MOLIST, Walter CRUELLS i Dolors BUXÓ, «Una nova necrópolis d'incineració a la Catalunya Central: Coll s'Avenc (Tavertet, Osona)», dins *VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 97-102.

PALOL 1958

Pere DE PALOL, *La necrópolis hallstática de Agullana (Gerona)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Español de Prehistoria (Biblioteca Praehistorica Hispana, 1).

PONS 1976

Enriqueta PONS, «Introducció al ritu de la incineració a la plana de l'Alt Empordà», dins *Treballs d'història. Estudis de demografia, economia i societat a les comarques gironines*, Girona, Patronat Eiximenis de la Diputació de Girona, p. 1-34.

PONS 1996-1997

Enriqueta PONS, «L'última etapa de l'edat del bronze a l'Empordà (850-700 aC): una relació del grup empordanès amb la població mailhaciana. Estat de la qüestió», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXVI, p. 235-253.

PONS 2003

Enriqueta PONS, «L'edat del bronze a Catalunya: desplaçaments, estadis i canvi cultural», *Cota Zero*, núm. 18, p. 106-126.

PONS 2006

Enriqueta PONS, «El grup cultural empordanès de principis de l'edat del ferro (s. VII i VI aC)», dins Carmen Belarte i Joan Sanmartí (directors), *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental, III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell*, Barcelona, Universitat de Barcelona (Arqueomediterrània, 9), p. 183-199.

PONS 2012

Enriqueta PONS, «Les necròpolis d'incineració en el nord-est català (1100-550 ANE): una nova síntesi», dins Maria Carme Rovira, Francisco Javier López-Cachero i Florent Mazzière (directors), *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tíber (segles IX-VI aC): metodologia, pràctiques funeràries i societat*, Barcelona, MAC (Monografies, 14), p. 57-74.

PONS 2013

Enriqueta PONS, «El fenomen hallstàtic i la influència de camps d'urnes en la protohistòria catalana segons J. Maluquer de Motes: orígens i evolució», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 23, p. 365-379.

PONS 2014

Enriqueta PONS, «L'evolució proto-urbana de Catalunya durant el període de transició a l'edat del ferro: una barreja de models autòctons i mediterranis», dins *La transició bronze final – la edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns, XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 2011*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 77-106.

PONS i SOLÉS 2008

Enriqueta PONS i Alba SOLÉS (directores), «El grup arqueològic de la Selva: Bora Tuna – Pi de la Lliura», dins *La necròpolis d'incineració del Pi de la Lliura (Vidreres) ara fa 3.000 anys*, Vidreres, Ajuntament de Vidreres, p. 129-131.

PUERTAS 1974

Conxa PUERTAS, *Material hallstàtic de la cueva de Bora Tuna (Gerona)*, tesi de llicenciatura inèdita, Madrid, Universidad de Madrid.

RUIZ ZAPATERO 1985

Gonzalo RUIZ ZAPATERO, *Los campos de urnas del NE de la península ibérica*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid. Inèdita.

SÁNCHEZ 1989

Eduard SÁNCHEZ, «Del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central (s. VIII-V aC)», *Espacio, Tiempo y Forma. Serie I, Prehistoria y Arqueología*, núm. 2, p. 249-280.

SERRA I VILARÓ 1915-1920

Joan SERRA i VILARÓ, «Trobada protohistòrica a Marlès», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. VI, p. 573-581.

SERRA I VILARÓ 1928

Joan SERRA i VILARÓ, *Ceràmica de Marlès*, Solsona, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum.

TAFFANEL i TAFFANEL 1955

Odette TAFFANEL i Jean TAFFANEL, «La céramique du 1er Âge du Fer à Mailhac (Aude)», *Bulletin Société d'Études Scientifiques de l'Aude*, núm. LVI, p. 9-20.

TOLEDO 1982

Assumpció TOLEDO, «La cova les Monges. Un habitacle de l'edat del bronze», *Cypsela*, núm. 4, p. 69-89.

TOLEDO i PALOL 2006

Assumpció TOLEDO i Pere DE PALOL, *La necròpolis d'incineració del bronze final transició a l'edat del ferro de Can Bech de Baix, Agullana, Alt Empordà, Girona (el resultat de la campanya d'excavació de 1974)*, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona (Sèrie Monogràfica, 24).

VILASECA 1976

Salvador VILASECA, «A propòsit de l'anomenat bronze cerdà», *Cypsela*, núm. 1, p. 98-100.

Protohistoire des Pyrénées : de Merlès à La Cerdagne

Jean Guilaine

Professeur au Collège de France

Les vases à anse à bouton ne semblent pas transgresser, en Cerdagne, le Bronze final II, autour de 1200-1100 BC. Alors apparaissent les décors de cannelures des « Champs d'Urnes » qui connaîtront une certaine durée.

Le décor « en épi » est bien attesté en Cerdagne et il connaît son maximum de présence au Premier Âge du fer, période où il devient un marqueur fort de la culture locale, assimilable à celle de Marlès.

Si à l'Âge du Bronze moyen –récent la Cerdagne fait preuve, dans ses styles céramiques, d'une certaine originalité en regard des régions côtières, cette spécificité s'accroît au Premier Âge du fer où les comparaisons avec les cultures de type Grand Bassin I ou de l'Ampurdan s'avèrent plutôt négatives. Le motif «en épi» est alors emblématique du «décor cerdan».

On demeure peu documenté sur les productions métalliques des habitats de Cerdagne ou du Solsonès. Comme à Marlès, c'est un outillage lithique lourd qui accompagne les vases de l'Avellanosa. Faut-il penser, chez ces populations, à une certaine parcimonie de l'outillage métallique en regard des ustensiles de pierre, de bois ou d'os ?

L'évolution interne de cette culture Cerdagne-Marlès reste difficile à appréhender en l'absence de nécropoles à longue durée. En dépit des difficultés imputables au « plateau hallstattien », on peut retenir grosso modo une plage s'étirant de la seconde moitié du IXe siècle au milieu du VIe siècle, sans doute avec quelques perdurations au-delà.

Pour appréhender les problèmes de la transition de l'Âge du bronze à l'Âge du fer, l'on dispose de trois principales sources d'information : les habitats, les nécropoles, les dépôts métalliques. De ces trois dossiers documentaires, ce sont les nécropoles qui ont été le plus souvent mises à contribution pour dégager des périodisations à même de traduire l'évolution de la culture matérielle entre le Xe et le VIe siècle avant notre

ère. Les habitats, surtout lorsqu'ils ne sont pas stratifiés et multiphasés ne présentent souvent que des instantanés : s'ils sont essentiels pour cerner la vie quotidienne des populations et leur équipement domestique, ils sont moins aptes à donner une idée des biens personnels et des statuts sociaux. Les dépôts constituent de bons ensembles pour cerner les techniques métallurgiques, la typologie des armes, des outils, des parures – données souvent absentes des habitats en raison des pratiques de récupération du métal et des recyclages. Les tombes offrent une bonne image des productions céramiques et métalliques et si, par chance, les nécropoles sont d'assez grande étendue et durée, il devient alors possible d'établir une périodisation interne permettant de suivre, souvent au demi-siècle près, l'évolution des équipements au sein d'une culture donnée. C'est la raison pour laquelle les périodisations permettant de saisir la transition de l'Âge du bronze à l'Âge du fer ont, en Languedoc comme en Catalogne, été essentiellement fondées à partir des données des nécropoles. En Languedoc, le système le plus complet est celui bâti sur les trois nécropoles de Mailhac (Aude) : le Moulin (Bronze final IIIb), le Grand Bassin I (VIIe-début VIe siècle), le Grand Bassin II (VIe-Ve siècle). La nécropole du Moulin notamment a fait l'objet d'une analyse affinée dégageant 4 étapes (1, 2a, 2b, 3) signant la transition du Bronze terminal au Premier Âge du fer. Une autre périodisation a été proposée à partir des cimetières de la région de Castres (Tarn). En Catalogne, une première périodisation a été construite dès les premières fouilles d'Aguilana : elle a été précisée à partir des recherches de 1974 et a permis de séquencer en 4 phases (comme au Moulin de Mailhac) le passage Bronze-Fer.

De plus, les sites proches de la Méditerranée présentent l'intérêt de recevoir, dès le milieu du VIIe siècle, des importations en provenance des sphères grecque, étrusque, punique et ce processus, qui ne cesse vite de s'amplifier au VIe siècle, introduit des témoins de qualité à même de séquencer de façon précise l'évolution matérielle. C'est un avantage que les aires intérieures ne possèdent pas ou ne finissent par disposer que de façon chronologiquement différée. C'est pourquoi une opposition est vite apparue aux archéologues entre cultures côtières, géographiquement ouvertes aux influences extérieures, plus perméables, et les aires

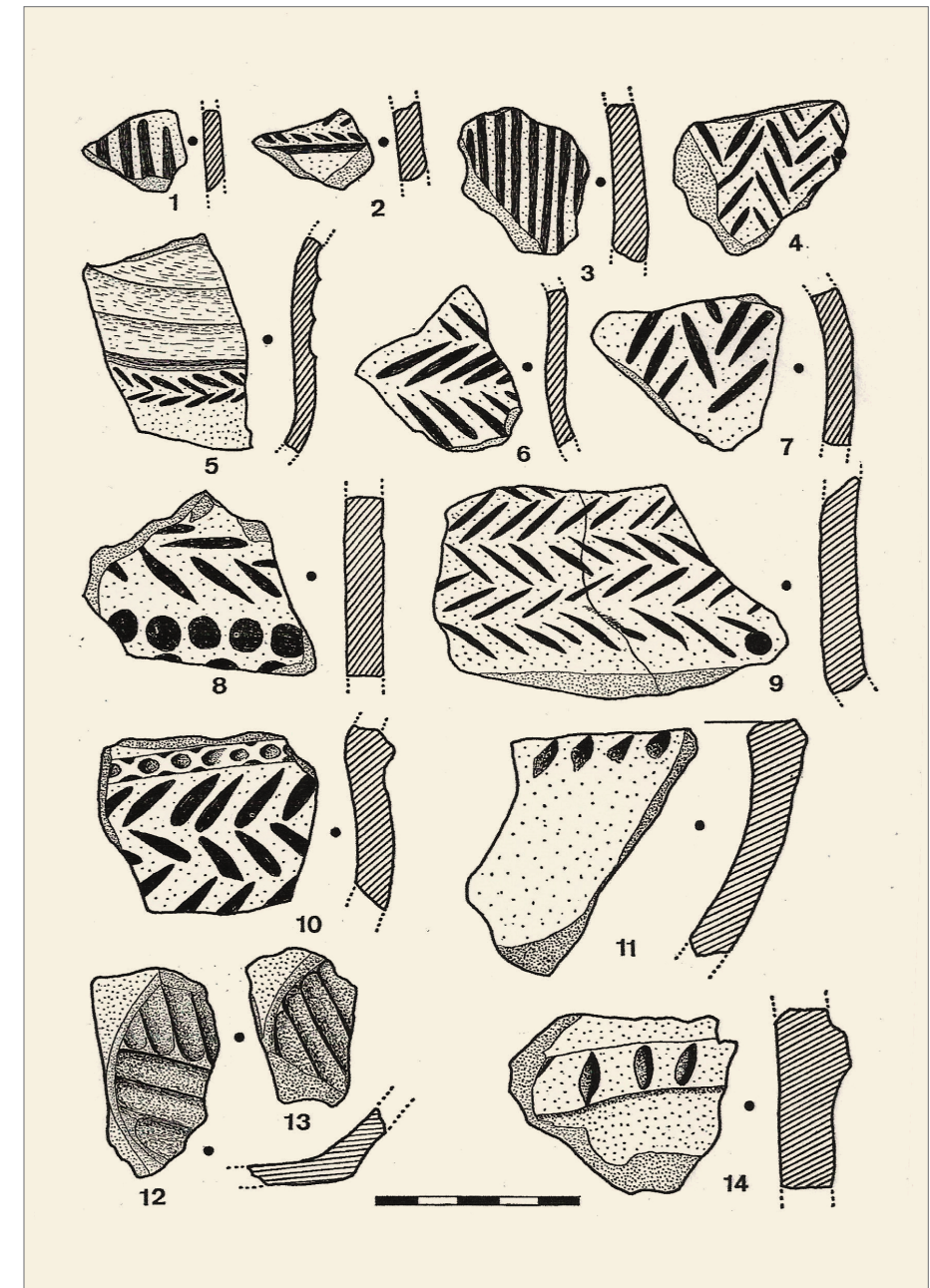

Figure 1
Site du Castellás (Odeillo-Via) : Éléments céramiques décorés.

de l'intérieur, plus fermées sur elles-mêmes et développant de ce fait des cultures davantage marquées du sceau de l'autochtonie. C'est le cas en Catalogne où la littérature oppose souvent les mobiliers des nécropoles à incinération des zones littorales ou sub-littorales et les modes funéraires à tumulus de l'intérieur. Même différenciation entre les habitats des plaines à construction de bois et d'argile et la précoce « proto-urbanisation » des terres intérieures à maisons mitoyennes à soubassement de pierre. Une telle dichotomie n'est pas nouvelle. Il y aura bientôt un siècle, les découvertes de Marlès ont été considérées comme emblématiques des populations de la Catalogne intérieure, peu touchées par les influences Champs d'Urnes des régions côtières. Examinons plus avant cette argumentation.

P. Bosch Gimpera et l'archéologie de peuples : Marlès comme site-éponyme

Quatre ans après la parution de la monographie de J. Serra Vilaro (1928), P. Bosch Gimpera théorise la protohistoire de la Catalogne dans sa volumineuse *Etnologia de la península Ibèrica* (1932). Cet auteur tente de confronter les matériaux archéologiques à la définition de peuplades protohistoriques désignées par des noms empruntés aux auteurs antiques : au fond une combinaison entre culture matérielle et une « archéologie des peuples » issue de la tradition épistémologique du XIXe siècle consécutive à la formation des nations. Diffusionniste sur la question des Celtes, il imaginait l'intrusion de plusieurs vagues de populations gagnant la Catalogne à partir de l'Europe continentale et dont la matérialisation en seraient les nécropoles « Champs d'Urnes » des zones côtières. A l'inverse, dans les aires plus montagneuses de l'intérieur, il imagine une culture indigène, héritière des populations néo-énéolithiques locales, et dont il tente de définir l'emprise géographique : du Berguedà à la plaine de Vich et à la région de Lérida, voire plus au Sud (Bosch-Gimpera 1932 p. 453). La céramique de Marlès serait emblématique de cette culture catalane du Premier Âge du fer. Elle associerait une décoration traditionnelle de cordons imprimés issue du fonds énéolithique à des profils de récipients influencés par la culture des Champs d'Urnes à laquelle toutefois elle aurait su résister.

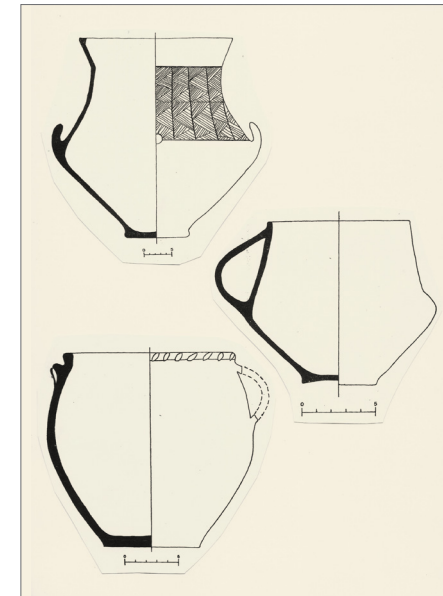

Figure 2
Site de l'Avellanosa (Angoustrine) :
Céramiques du Premier Âge du fer (Campmajo
et Guilaine 1971).

Marlès : culture ou faciès ?

Il paraît a priori difficile de parler de culture de Marlès. Au plan archéologique, pour être clairement définie, une culture doit, autant que possible, être identifiée à partir de ses modèles d'habitat, de sépultures et, surtout, des divers éléments de ses équipements matériels. Toutes ces composantes ne sont certes pas toujours réunies mais il s'agit d'un idéal vers lequel doit tendre toute tentative d'identification. Or, à Marlès, nous ne disposons pratiquement que d'un seul élément diagnostique : la céramique.

A la suite de la monographie de Serra Vilaro (1928) et, tout récemment, d'une analyse très poussée due à M. Blasco, A. Gomez et M. Molist (2018), nous possédons un corpus très complet des matériaux issus du site de Sant Pau de Pinós. Résumons-en les principaux caractères. Les formes font intervenir quatre modèles : jarres galbées à col déjeté, plats à une anse horizontale, tasses à léger pied (avec ou sans une anse), urnes biconiques.

Les techniques décoratives, souvent en combinaison, peuvent être ramenées à quelques pratiques : ornementation plastique (cordons), impressions (ovales, rondes, empreintes de coquillage (?), de peigne, de

cordelette), incisions ou impressions donnant des motifs de chevrons verticaux, horizontaux ou emboîtés.

Si l'on reprend le répertoire de Marlès et qu'on essaie de le confronter aux données d'autres sites catalans ou languedociens, on peut faire quelques observations :

- La céramique à cordons impressionnés sur jarre est un modèle décoratif très présent tout au long de l'Âge du bronze. Toutefois sa limitation à un unique cordon disposé à l'horizontale à la jonction col/panse signe plutôt une pratique propre au Premier Âge du fer. Ce modèle est absent lors de la phase Mailhac I (Bronze final IIIb) d'Agullana et de la nécropole éponyme du Moulin (Taffanel et Janin 1998). Il est en revanche caractéristique des étapes IIa et IIb d'Agullana, au VIIIe siècle, qui voit l'apparition du fer et où il est plus particulièrement associé aux sépultures féminines (Toledo Mur et Palol Salellas 2006). En Languedoc, il est attesté sur l'habitat de la Liquière (Calvisson, Gard) en contexte Premier Âge du fer (Py 1984, p. 17, fig. 5, D).
- Le décor d'incisions ou d'impressions, voire de peignage des parois, pour donner des motifs « en épi » ou « en arête de poisson » -en fait des chevrons verticaux ou horizontaux- est le marqueur le plus fort de l'horizon de Marlès. Il est associé à des jarres ou à des urnes dans un contexte d'habitat (récipients à provisions ?). reconnu en Berguedà, Solsones et dans quelques régions périphériques. On verra qu'il est aussi bien connu en Cerdagne sous l'expression de « décor cerdan » et on tâchera d'évoquer plus loin son amplitude chronologique à la lumière des données de cette région.
- Le décor de cannelures de type « Champs d'Urnes » n'est guère attesté à Marlès sauf, de façon relativement banale, sous la forme de plusieurs cannelures horizontales mitoyennes disposées entre le col et la carène de certaines tasses. Le thème de la cannelure est bien attesté depuis le Bronze final II jusqu'au cœur de l'Âge du fer et on ne peut en faire un marqueur chronologique sûrs s'il ne possède pas certains thèmes ornementaux plus spécifiques en association avec des modèles de récipients bien précis.

- Diverses variétés d'impressions (rondes, ovales), certaines obtenues par application de peigne ou de coquillage (?), confèrent une originalité à la série. Quelques motifs traités «à la cordelette» ont peu d'analogies locales. Cette dernière technique est attestée sur des récipients du Premier Âge du fer de l'Albigeois ou du Toulousain : il semble ne s'agir que d'un phénomène de convergence.

De cette rapide analyse, deux notions se détachent. D'abord de la supposée « Culture de Marlès », nous ne savons que peu de choses de l'équipement lithique en dehors de quelques percuteurs et rien sur l'outillage métallique ou osseux Pas davantage sur les parures et autres marqueurs des statuts sociaux. Seule la poterie est présente et semble correspondre à un matériau d'habitat. Celui-ci paraît avoir été à occupation unique : en ont été mentionnés une seule habitation (Serra i Vilaró 1928) et une sorte de mur protecteur derrière lequel pouvaient se disposer des cabanes mitoyennes comme sur d'autres sites Bronze final/Premier Âge du fer du bassin du Segre (Cura, Rovira 1976). On peut pour autant parler de «culture de Marlès» à condition de voir surtout sous cette expression un faciès d'habitat.

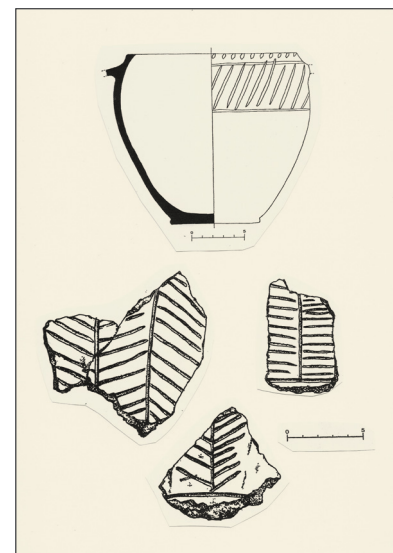

Figure 3
Site de l'Avellanosa (Angoustrine) : Céramiques du Premier Âge du fer (Campmajo et Guilaine 1971).

La question en Catalogne des dépôts métalliques

Marlès n'a guère fourni de vestiges métalliques : un fragment d'anneau en bronze et un morceau de fer. Si cette dernière pièce est bien contemporaine des céramiques, on ne saurait dater le site avant le VIIIe siècle, période au cours de laquelle le fer fait son apparition dans les tombes catalanes. La déconnexion fréquente à ces époques entre dépôts et habitats est d'autant plus dommageable pour approfondir les relations entre les bronzes et les autres composantes de la culture matérielle.

Ainsi le dépôt, assez proche, de Llavorsi (Pallars Sobirà) peut-il être considéré comme représentatif du bronze final III terminal (VIIIe siècle). Il associait une cnémide, un fragment de lame d'épée, 9 haches à ailerons terminaux, 4 boucles de ceinture, 77 bracelets (dont certains à longue gouttière axiale et d'autres plus fins, proches de certaines armilles), 52 boutons à bélière, un fragment de plaque circulaire, deux appliques à bélière (Gallart Fernandez 1991).

Au VIIe siècle, en correspondance avec certains dépôts launaciens du Languedoc, deux petits ensembles doivent être cités. Il s'agit d'une part d'un lot découvert sur le site fortifié de Sant Jaume-Mas d'En Serra et qui comportait un « talon conique » launacien, une hache à douille et anneau, un fragment de parure annulaire à micro-dentelures, des boutons à bélière, un fragment de lingot-barre. Révélé dans la région de Tarragone, cet ensemble signe une lointaine connexion avec les cachettes du Languedoc (Guilaine et al. 2017). Plus proche géographiquement, l'ensemble de bronzes mis au jour dans le silo SJ 123 du Turó de la Font de la Canya à Avinyonet del Penedès comprenait un simpulum, 5 bracelets dont l'un à reliefs discontinus, 6 anneaux, 2 boutons, un « crotale », deux pendeloques circulaires à plaque ronde centrale de type jurassien, des instruments de toilette en bronze et en fer, des lames de rasoirs, des fragments de lingots et une perle en ambre (Graells i Fabregat 2013). Sa datation chevauche les VIIe et VIe siècles.

Le dépôt de Ripoll est sans doute celui qui a été le plus étudié. A notre avis sa composition est chronologiquement hétérogène c'est-à-dire qu'il regroupe des pièces d'époques différentes, secondairement récupérées. A côté d'une hache à emmanchement vertical de type sicilien, d'une pointe de lance et d'un poinçon, on trouve une hache à talon et anneau

de type Bronze récent, trois haches à ailerons terminaux du Bronze final et trois haches du type de Rochelongue (dont une en petit format et deux autres décorées de nervures appartenant à la catégorie canonique du dépôt-éponyme). Or ce deux dernières pièces sont chronologiquement parmi les plus récentes du complexe launacien et, à Rochelongue, elles voisinent notamment avec des agrafes de ceinture du type d'Acebuchal. Elles datent donc l'enfouissement du dépôt de Ripoll, dont elles sont le plus récent témoignage, du VIe siècle.

Ces remarques indiquent une certaine activité métallurgique en Catalogne au cours du Premier Âge du fer (Ruiz Zapatero 1983) mais n'aident guère à préciser les éventuelles productions spécifiques des populations de Marlès. Il serait par exemple intéressant de savoir si certains éléments alors répartis sur les deux versants des Pyrénées comme certaines fibules à double ressort (présentes dans le secteur à Olius : silos de la Guingueta, site de Castellvell, site d'Anseresa) (Cura et Ferran 1976) ou les pointes de flèche moulées à pédoncule renflé (parfois appelées « flèches mailhaciennes » et dont certains exemplaires proviennent de la région de Solsona) (Rovira 1978) étaient en usage chez les habitants de Marlès, voire produites par eux.

De Marlès à la Cerdagne : du « Bronze cerdan » au « décor cerdan »

Les recherches poursuivies en Cerdagne, notamment dans sa partie française, peuvent contribuer à éclaircir nos interrogations. Observons d'abord que cette région de montagne se trouve géographiquement dans le prolongement direct de l'aire Solsones-Berga et qu'elle peut donc s'intégrer facilement dans l'aire de la « cultura de l'interior de Catalunya » autrefois hypothétisée par P. Bosch Gimpera. Les questions qui y sont posées pour la transition Bronze-Fer y sont les mêmes que celles évoquées autour de Solsona. Que peut-on en dire ?

Lorsque, vers le milieu des années soixante du siècle dernier, je rédigeais ma thèse de doctorat « *L'Âge du bronze en Languedoc occidental, Roussillon, Ariège* », je ne disposais pour la Cerdagne que des matériaux mis à ma disposition par Jean Abélanet sur deux sites principaux : l'habitat perché de Saint-Féliu à Llo et le site des Castellàs à Odeillo-Via. Les recherches, alors limitées, poursuivies par G. Claustres puis par J.

Abélanet à Llo y montraient la présence de quelques formes de vases et de décors spécifiques : petites tasses carénées à anse, grosses jarres à décoration plastique, décors d'impressions diverses mais parmi lesquels le motif couvrant « en épi » était bien représenté alors que la céramique cannelée de type Champs d'Urnes n'y était que faiblement attestée. J'ai donc, en me basant sur une certaine fréquence des vases à anse à bouton, attribué ce matériel au Bronze moyen *sensu lato* avec quelques perdurations au Bronze final (Guilaine 1972, p. 176-181). Le site d'Odeillo-Via, également très fourni en tessons à décoration « en épi », mais associés plus souvent à les motifs cannelés, me parut plus récent (Guilaine 1972, p. 179) d'autant que, sur ce site, ne subsistait plus qu'une seule anse à bouton.

Rappelons qu'en France méridionale, les récipients à anse à poucier ou ad ascia sont essentiellement caractéristiques du bronze ancien-moyen. Leur perduration au bronze final est peu attestée sauf dans le cas d'une tasse de la grotte des Poteries à Fauzan (Hérault) où une anse ad ascia se combine avec un décor de cannelures et de torsades du bronze final II. A l'inverse, sur le versant sud des Pyrénées, les récipients à anse à bouton perdurent dans le Bronze final en association avec la céramique cannelée (phase ancienne de la culture Cinca-Segre). J'avais donc, en tenant compte de ces données, évoqué une spécificité du « Bronze cerdan » perçu comme des populations du Bronze moyen évoluant dans un contexte montagnard et se prolongeant dans l'Âge du fer par assimilation des influences « Champs d'Urnes » et en intégrant pour cela la technique décorative de la céramique brillante à cannelures. J'insistai notamment sur le caractère particulier du décor « en épi », type Marlès, pouvant se décliner jusqu'aux débuts du IIe Âge du fer (Guilaine 1972, p. 340-341).

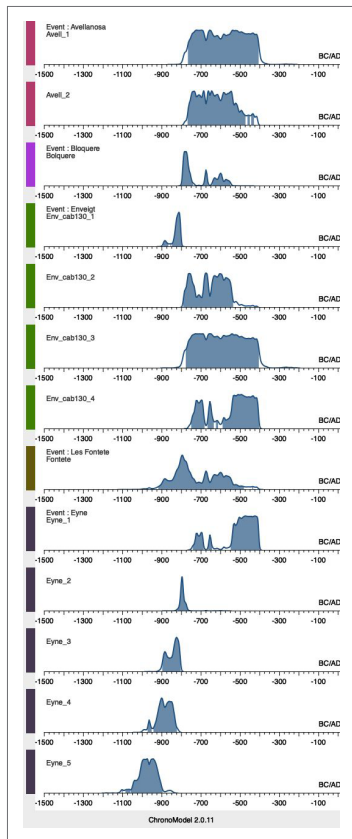
Par la suite, les recherches poursuivies à L'Avellanosa (Angoustrine) ont révélé un ensemble clos : jarres ou urnes à lèvres encochées, urne biconique à col déjeté, larges anses, abondance du décor de sillons parallèles ou « en épi », décor de triangles emboîtés à champ de sens contrarié, cordons imprimés, impressions diverses désordonnées, soit en gros une forte tradition archaïsante mais dans un contexte daté au C 14 de l'Âge du fer (2475 +/- 35 BP). Le rapprochement avec la culture de Marlès, alors évoqué était évident (Campmajo et Guilaine 1971, p. 41). Par ailleurs la

proximité stylistique avec le matériel d'Odeillo-Via confère à celui-ci une datation probablement voisine.

Depuis ce temps, de nombreuses recherches poursuivies en Cerdagne ont amené de nouvelles précisions qui peuvent éclairer sur la fourchette chronologique du décor « en épi ». Sur le site de Llo, Secteur 1, la céramique à décor de chevrons incisés pourrait être présente en association avec un décor de méandres symétriques de type Bronze final IIIb (Campmajo *et al.* 2014, p. 146). Même observation lors des interventions sur les secteurs Llo 2 et 3. Sur ces divers points, les anses à bouton ne vont pas au-delà du Bronze final II (Campmajo *et al.* 2014, p. 147-148).

Sur un ensemble de sites où le décor « Marlès » apparaît, il semble associé le plus souvent à des vases « en pot de fleurs » ou sur des récipients biconiques à col déjeté et en association tantôt avec des cordons imprimés tantôt avec des faisceaux de cannelures horizontales. Ainsi au Pla de la Creu à Bolquere, aux Fontetes à Angoustrine, à Veinat de Dalt (Targasonne), à l'abri sous roche de Bena (Eyne), au site du Menhir (Eyne) (Bousquet *et al.* 2014, Campmajo *et al.* 2014, Martzluff 1998). D'assez nombreuses datations C14 ont été obtenues. En ne retenant que celles dont l'écart-type est inférieur à 100 et en les traitant par la méthode bayésienne pour raffiner leur fourchette, on se heurte aux difficultés propres au « plateau hallstattien » caractéristique des datations de ces époques¹. On constate toutefois qu'un pic autour de 840 BC signe le début moyen de l'ensemble des dates tandis qu'un second pic vers 560 BC indique la probabilité de la fin. Plusieurs de ces sites renfermant des formes céramiques et des décors « cerdains » dont le marqueur « en épi » ou en chevrons, on peut penser que ces récipients ont connu leur optimum entre

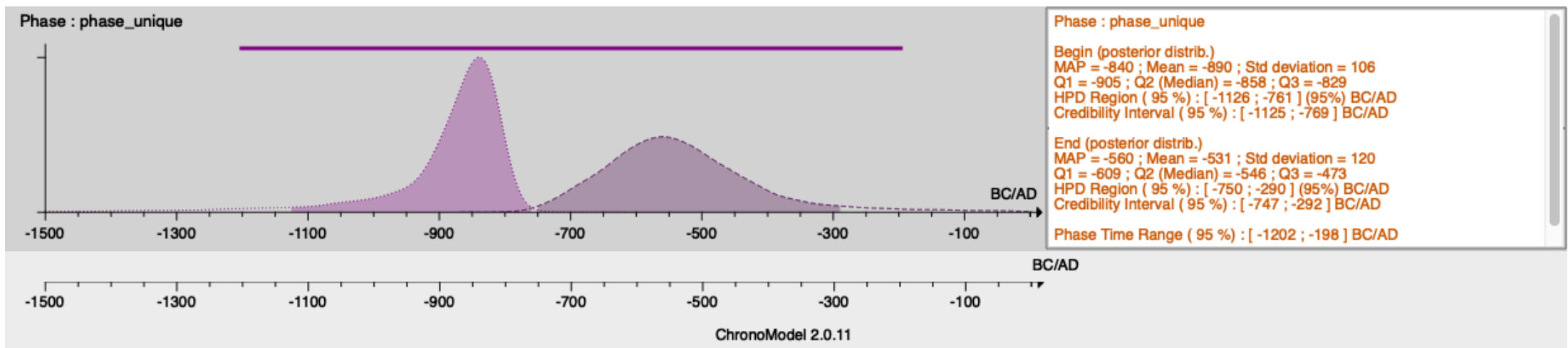
1 Les datations concernées portent sur la période fin du Bronze final/ Premier Âge du fer. Elles sont tirées de Campmajo *et al.* 2014. Il s'agit des datations suivantes (à écart-type inférieur à +/- 100) :
 Angoustrine (L'Avellanosa) : Gif 1883 : 2 450 +/- 70 BP ; Poz 37802 : 2475 +/- 35 BP.
 Angoustrine (Les Fontetes) : Gif 8038 : 2 600 +/- 80 BP ?
 Bolquere (Pla de la Creu) : Poz 17557 : 2 550 +/- 30 BP.
 Eyne (Le Menhir) : S 8- Poz 37415 : 2820 +/- 35 BP ; US 2023 -S2 : Poz 42544 : 2750 +/- 30 BP ; US 2017-S2 : Poz 43256 : 2 690 +/- 30 BP ; US 2014-S2 : Poz 42 543 : 2 605 +/- 30 BP ; S 10 : Poz 38277 : 2415 +/- 30 BP.
 Enveigt (Cabane 130) : Vera 2972 : 2670 +/-25 BP ; 2510 +/- 35 BP ; Poz 10904 : 2460 +/-80 BP ; Vera 2803 : 2430 +/- 35 BP.

840 et 560 BC soit entre le milieu du IXe siècle et le milieu du VIe. Je remercie vivement M. Thomas Perrin, directeur de recherche au CNRS, d'avoir bien voulu assumer ces analyses qui sont résumées dans les diagrammes joints (fig. 4 et 5).

Figure 4
Calibrations des diverses datations C14 de Cerdagne (travaux Thomas Perrin).

Figure 5
Traitement bayésien des datations radiocarbone de Cerdagne (travaux Thomas Perrin). Deux pics apparaissent, l'un vers 840 BC, l'autre vers 560 BC. La première courbe indique la fourchette de probabilité dans laquelle se situe le début de la phase de l'ensemble des dates, la seconde la probabilité de la fin.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

BLASCO *et al.* 2018

MONTERRAT BLASCO, ANNA GÓMEZ BACH, MIQUEL MOLIST, «Aproximació a la producció ceràmica «Merlès»: anàlisi decorativa del conjunt de Sant Pau de Pinós», *Cypsela* 21, p. 67-96.

BOSCH GIMPERA 1932.

PERE BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península Ibèrica*, Barcelona.

BOUSQUET *et al.* 2014

DELPHINE BOUSQUET, PIERRE CAMPMAJÓ, DENIS CRABOL, GUY RANCOULE, MARIE-PIERRE RUAS, LAURENT BOUBY, CARINE CALASTRENC, MURIEL LLUBES, GILLES PARENT, «Du Bronze final III au 1er âge du Fer. Premiers résultats des fouilles du site du menhir à Eyne», *Col-loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 107-129.

CAMPMAJÓ *et al.* 2014

PIERRE CAMPMAJÓ, DELPHINE BOUSQUET, DENIS CRABOL, MICHEL MARTZLUFF, CRISTINE RENDU, «Premiers éléments permettant de saisir la transition âge du Bronze-âge du Fer en Cerdagne (Pyrénées-Orientales)», *XV Col-loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 131-151.

CAMPMAJO, GUILAINE 1971

PIERRE CAMPMAJO, JEAN GUILAINE, Un habitat protohistorique en Cerdagne, L'Avellanosa., Chaos de Targasonne (Pyrénées-Orientales), *Atacina*, 6, Carcassonne.

CURA, FERRAN 1969

MIQUEL CURA, ANNA MARIA FERRAN, «El poblado prerromano de "El Cogulló" (Sallent-Barcelona)», *Pyrenae*, 5, p. 115-130.

CURA, ROVIRA 1976

MIQUEL CURA, JORDI ROVIRA, «Consideracions sobre el poblado del bronze final de Merlès (Sant Pau de Pinós, Barcelona)», *Cypsela* 1, p.101-104.

GALLART 1991

JOSEP GALLART, *El Deposit de bronzes de Llavorsi (Pallars Sobirà)*, Excavacions Arqueologiques a Catalunya, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

GRAELLS 2013

RAIMON GRAELLS, «Le dépôt de bronzes d'El Turó de la Font de la Canya (Avignonet del Penedès, Tarragone) », S.Verger et L.Pernet: *Une Odyssée gauloise. Parures de femmes à l'origine des premiers échanges entre la Grèce et la Gaule*, Errance, Arles, 215-216.

GUILAINE 1972

JEAN GUILAINE, *L'Age du Bronze en Languedoc Occidental*, Ariège, Roussillon Paris, Mémoires de la Société Préhistorique Française 9.

GUILAINE *et al.* 2017

JEAN GUILAINE, LAURENT CARROZA, DOMINIQUE GARCIA, JEAN GASCÓ, THIERRY JANIN, BENOÎT MILLE, *Launac et le launacien. Dépôts de bronzes protohistoriques du Sud de la Gaule*, Presses Universitaires de la Méditerranée, Montpellier.

MARTZLUFF 1998

MICHEL MARTZLUFF, «L'Habitat protohistorique et médiéval du Veinat de Dalt à Targasonne (Cerdagne, PMyrénées-Orientales)», *Actes du 12e Col-loqui Internacional de Puigcerdà*, p. 425-433.

PY 1984

MICHEL PY, *La Liquière, village du Ier Âge du Fer en Languedoc Oriental*, Revue Archéologique de Narbonnaise, Supplément 11.

ROVIRA 1978

JORDI ROVIRA, «La Penetració durant en Bronze final de les influències nord-pirinenques cap a l'interior de la Catalunya i en seu impacte», *Els Pobles pre-romans del Pirineu, 2 Col-loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, p. 69-82.

RUIZ ZAPATERO 1985

GONZALO RUIZ ZAPATERO, *Los campos de urnas del NE de la Península Ibérica*, Tesi Doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.

SERRA I VILARÓ 1928

JOAN SERRA I VILARÓ, JOAN SERRA I VILARÓ, *Ceràmica de Marlès*, Musaeum Archaeologicum Dioecesanum. Solsona.

TAFFANEL, TAFFANEL, JANIN 1998

ODETTE TAFFANEL, JEAN TAFFANEL, THIERRY JANIN, *La Nécropole du Moulin à Maihac (Aude)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 2, Lattes.

TOLEDO, *et al.* 2006

ASSUMPCIÓ TOLEDO A., PERE DE PALOL SALELLAS, BIBIANA AGUSTÍ, *La Necropolis d'incineració del Bronze final transició a l'edat del Ferro de Can Bech de Baix, Agullana (Alt Empordà, Girona). Els resultats de la campanya d'excavació de 1974*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, serie monografica, 24.

Aquest llibre és el resultat de la jornada sobre la «**cultura de Meriès**», celebrada el 3 d'octubre de 2020 al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona amb motiu del cinquantè aniversari de la mort de Joan Serra i Vilaró. La jornada fou organitzada pels Serveis Territorials de Cultura a la Catalunya Central amb la col·laboració del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona i la Universitat Autònoma de Barcelona.

Queda rigorosament prohibida, sense autorització escrita dels titulars del copyright, sota les sancions previstes per les lleis, la reproducció parcial o total d'aquesta obra amb qualsevol mitjà o procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic.

El facsimil reproduceix exactament l'original editat pel Musaeum Archaeologicum Dioecesanum de Solsona l'any 1928 i del qual el Museu Diocesà i Comarcal de Solsona té els drets.

Edició i producció

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona

Direcció

Carles Freixes Codina

Coordinació

Anna Bach Gómez

Lídia Fàbregas Solé

Miquel Molist Montaña

Textos

© Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2020

© els autors

Fotografies

© els autors

Disseny gràfic

Jaume Roure Gilibert

Assessorament lingüístic en llengua catalana

Maite Puig Tarré

Col·laboren

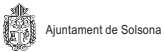
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Institut d'Estudis Catalans

DL L 198-2023

ISBN 978-84-09-49342-5

Els autors es fan responsables de la informació i del contingut dels seus textos respectius.

**MN. JOAN
SERRA I
VILARÓ** 1879-1969
*50 anys
del llegat
d'un poble*

Dins els actes de commemoració del cinquantè aniversari de la mort de Mn. Joan Serra i Vilaró